

بررسی اثرات و کنش‌های متقابل شیوع کوید ۱۹ بر گردشگری

طبیعی (بوم‌گردی) در ایران

عنوان گزارش: بررسی اثرات و کنش های متقابل شیوع کوید ۱۹ بر گردشگری طبیعی (بوم گردی) در ایران
کمیسیون: توسعه پایدار، محیط زیست و آب
تهیه کننده: فرزاد پوراصغر سنگاچین، مسعود شیرین کلام
انتشار: امور کمیسیون های تخصصی اتاق ایران
شماره گزارش: ۰۵۰۲۱
پاییز ۱۴۰۰

فهرست مطالب

۳	۱-مقدمه
۴	۲-تعاریف و طبقه بندی انواع گردشگری
۵	۲-۱- تعریف گردشگری
۷	۲-۲- طبقه بندی انواع گردشگری
۱۵	۳-انواع گردشگری طبیعی (بوم گردی)
۱۶	۳-۱-انواع اکوتوریسم مبتنی بر زیست بوم های کشور
۲۱	۴-گردشگری در اسناد فرادست ملی و بین المللی
۲۱	۴-۱-اسناد بین المللی
۲۵	۴-۲-اسناد ملی
۳۳	۵-ظرفیت و قابلیت های گردشگری طبیعی در ایران
۳۵	۵-۱-تنوع نواحی رویشی و تالابی
۴۱	۵-۲-چشم اندازهای منحصر بفرد
۴۸	۶-نقش و جایگاه گردشگری طبیعی در توسعه اقتصادی ایران
۵۰	۷-اثرات کووید ۱۹ بر گردشگری با تاکید بر گردشگری طبیعی (بوم گردی)
۶۴	۸-جمع بندی
۶۵	۹-پیشنهادات، توصیه ها و مضامین سیاستی
۶۶	۱۰-منابع و ماخذ

۱. مقدمه

امروزه گردشگری و زیرشاخه های آن بویژه گردشگری طبیعی (بوم گردی) یکی از بزرگترین بخش های اقتصادی در دنیا به شمار می رود که در اغلب کشورهای جهان مورد توجه قرار گرفته است. بنابراین گسترش گردشگری به عنوان یک راهبرد جدید در توسعه می تواند نقش مهمی در تنوع بخشی اقتصاد جوامع محلی ایفا نماید. در این راستا یک مقصد گردشگری را می توان به عنوان زمینه ای وسیع تر تعریف کرد که در آن محیط های طبیعی، جنگلی و مرتعی و اراضی کشاورزی غالب است و ویژگیهای طبیعی، اقتصادی و اجتماعی فرهنگی ویژه، مانند سنت ها، همکاری محلی، اعتماد و عمل متقابل به طور هماهنگ در آن وجود دارد، و مانند یک محصول گردشگری واحد به شمار می رود که کوچک مقیاس، سازگار با طبیعت، دارای رنگ و بوی بومی و به عبارت دیگر، پایدار است. به عبارت دیگر گردشگری های وابسته به منابع طبیعی و چشم اندازهای طبیعی در زمره مهمترین انواع گردشگری هستند که در صورت رعایت اصول و مبانی علمی و همچنین رعایت ملاحظات زیست محیطی می توانند نقش موثری در ثبات و پایداری نظام اقتصادی هر کشور ایفاء نمایند.

به همین دلیل طی سال های اخیر گردشگری به طور عام، و گردشگری مبتنی بر طبیعت یا بوم گردی از رشد چشمگیری در سطح جهان برخوردار بوده است. با توجه به اینکه منافع حاصل از این نوع گردشگری عمدتاً جوامع کمتر توسعه یافته را شامل می شود، در نتیجه این نوع از گردشگری بویژه در کشورهای در حال توسعه در کانون توجه دولت ها در این کشورها قرار گرفته و ظرفیت زیادی برای بهره مند شدن از این شیوه گردشگری در کشورها ایجاد شده است.

جمهوری اسلامی ایران نیز از این قاعده مستثنی نبود و به همین دلیل در سال های اخیر بوم گردی و فعالیت های وابسته به آن در کشور رشد فزاینده ای پیدا کرده است و ظرفیت های نسبتاً قابل قبولی در این زمینه در کشور از جمله توسعه اقامتگاه های بوم گردی بوجود آمده است. با توجه به اینکه چنین اقامتگاه هایی در مقایسه با اقامتگاه هایی مانند هتل ها ارزان تر می باشند، به همین دلیل نیز در سال های اخیر با استقبال گسترده ای از سوی گردشگران مواجه بوده اند.

متأسفانه با شیوع کووید ۱۹ از اواخر سال ۲۰۱۹ و سال ۲۰۲۰، صنعت گردشگری جهان، بویژه گردشگری طبیعی که در خلال دو دهه اخیر، بویژه از سال ۲۰۱۰ آهنگ رشد بسیار بالایی را تجربه کرده بود، با چالش جدی مواجه شد و به شدت دچار اختلال شد و ضررها و خسارات اقتصادی عمده ای را بر اقتصاد جهانی تحمیل نمود. در این میان بخش گردشگری طبیعی (بوم گردی) نیز به شدت تحت تاثیر این پدیده قرار گرفت و معیشت میلیون ها نفر را که به شدت به درآمدهای حاصل از این نوع گردشگری وابسته بودند را تحت تاثیر قرار داد. این همه گیری در سراسر جهان که به عنوان بزرگترین بحران جهانی پس از جنگ جهانی دوم شناخته می شود، تمامی مناسبات و پیش بینی های صاحب نظران در حوزه های مختلف اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی، گردشگری و حتی سیاسی برهم زد و جامعه جهانی را در هاله ای از ابهام فرو برده است. به طوری که صنعت گردشگری جهان با آسیب های به

مراتب بیشتری در مقایسه با رکود اقتصادی جهان در سال ۲۰۰۹ و شیوع سارس در سال ۲۰۰۳ مواجه شده است و پیش بینی می شود بازگشت به شرایط سابق با مشکلات زیادی مواجه باشد.

جمهوری اسلامی ایران نیز به مانند سایر کشورها به شدت تحت تاثیر این همه گیری قرار گرفته و تمامی بخش های اقتصادی کشور از جمله بخش گردشگری و بوم گردی نیز تحت تاثیر این همه گیری قرار گرفته است، به طوری که شیوع کرونا، بیش از ۹۰ درصد در حوزه توریسم و گردشگری، اثر منفی گذاشت و تعداد گردشگران و بازدیدها به شدت کاهش پیدا کرده است. بر این اساس، ضربه جبران ناپذیری را به این صنعت وارد کرده است (عبادی، ۱۳۹۹).

با عنایت به مراتب فوق در این پژوهش ابتدا به صورت خلاصه در مورد انواع گردشگری و تعاریف آنها، اسناد فرادست توسعه گردشگری و در نهایت نیز تحلیل خلاصه ای از آثار و پیامدهای شیوع گردشگری در جهان و ایران با تاکید بر بوم گردی ارائه میشود و در پایان نیز پیشنهاداتی ارائه می گردد.

۲. تعاریف و طبقه بندی انواع گردشگری

در حال حاضر صنعت گردشگری به عنوان یکی از مهمترین بخش های اقتصادی در کانون توجه قرار گرفته است. به همین دلیل طی چند دهه گذشته اقدامات گسترده ای از سوی دولت ها برای توسعه صنعت گردشگری، به طور عام و گردشگری طبیعی، به طور اخص به عنوان یکی از مهمترین بخش های اقتصادی به اجرا در آمده است، به طوری که در حال حاضر بخش زیادی از درآمدهای ارزی کشورها از این بخش تامین می شود. به همین دلیل، صنعت گردشگری پس از صنعت نفت و خودروسازی به عنوان سومین صنعت بزرگ در سطح جهان می باشد که سهم به سزایی در تولید ناخالص داخلی کشورها ایفا می نماید. همچنین برخی از انواع گردشگری بویژه گردشگری طبیعی، آثار ناشی گسترده تری دارند و موجب توزیع مجدد درآمدها و منابع مالی در در سطح گسترده تری از جامعه می شوند (عربشاهی کیزی، ۱۳۹۲).

از سوی دیگر تغییر الگوهای زندگی مردم و تغییر تقاضای جامعه جهانی باعث شده است تا از یک سو تقاضا برای گردشگری افزایش پیدا کند و از سوی دیگر نیز طیف گسترده ای از انواع گردشگری شکل بگیرد. به همین دلیل نیز طی سال های اخیر انواع مختلفی از گردشگری وارد ادبیات گردشگری شده و به دنبال آن نیز تعاریف مختلفی برای هر یک از انواع گردشگری از سوی صاحب نظران بسط و توسعه داده شده است، به همین دلیل ارائه شناخت انواع گردشگری و سازوکارهای حاکم بر آنها برای برنامه ریزی در انواع مختلف گردشگری از اهمیت به سزایی برخوردار است؛ زیرا تقاضاها و خدمات مورد نیاز گردشگران مختلف، و همچنین آثار و پیامدهای آنها بر محیط زیست، محیط اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی یکسان نیست، به همین دلیل لازم است تا ابتدا تعریف طبقه بندی

۱. هادی عبادی؛ کارشناس معماری بومی در مصاحبه با بازار: قابل دسترس از :

<https://www.tahlilbazaar.com/news/43180>

از انواع گردشگری و تعاریف آنها وجود داشته باشد تا بر مبنای آنها بتوان به درک مشترکی دست یافت و در ادامه بتوان راهبردها، برنامه ها، سیاست ها و ضوابط و معیارهای هر یک از انواع گردشگری را تدوین و به اجرا درآورد.

۲.۱. تعریف گردشگری

با توجه به رشد و گسترش صنعت گردشگری در جهان، تعاریف متعددی از این صنعت ارائه شده است و سازمان ها و نهادهای مختلف تلاش کرده اند تا بر مبنای کارکردها و مبانی مختلف تعاریفی از این صنعت ارائه دهند. یکی از مهمترین نهادها در این زمینه سازمان جهانی گردشگری (WTO) است.

بر اساس تعریف سازمان جهانی توریسم، گردشگری یا معادل دقیق و درست انگلیسی آن توریسم، به کلیه فعالیت های افرادی اطلاق می شود که به مکان هایی خارج از محیط عادی خود به منظور گذراندن ایام فراغت، انجام کار و سایر هدف ها، برای مدت کمتر از یک سال می روند. به این ترتیب، محدود توریسم از مسافرت هایی که صرفاً به منظور گذراندن تعطیلات و سپری کردن چند روز برای دیدار دوستان و آشنایان و بازدید از مناطق جذاب انجام می گیرد، بسی فراتر می رود. توریسم در معانی وسیع آن، علاوه بر گروه اشاره شده، شامل افرادی می شود که در ارتباط با کار و حرفه خویش سفر می کنند و آنان که فعالیت های علمی و تحقیقاتی انجام می دهند. به این ترتیب، دامنه تأثیر گذاری بر محیط و تأثیرپذیری آن از محیط، بسیار وسیع تر می شود. این جدیدترین تعریفی است که از طرف سازمان جهانی توریسم ارائه شده است (فرجی راد و همکاران، ۱۳۸۸).

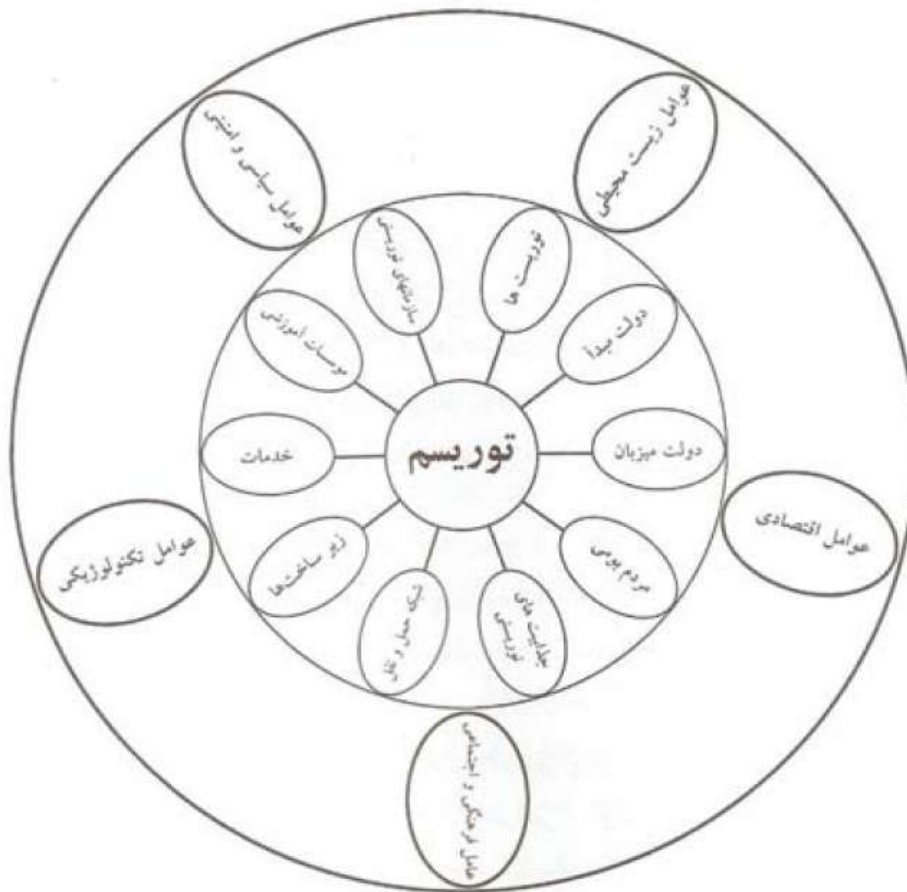
در تعریف گردشگری و تعیین قلمرو آن، باید گروه های مختلفی که در این صنعت مشارکت دارند و از آن تأثیر می پذیرند را لحاظ کرد. عوامل عمده در این صنعت عبارت اند از:

۱. توریست ها و یا گردشگرانی که در صدد کسب تجارب فیزیکی و روانی و رضایت و راحتی از سفرند؛
۲. سازمان های فعال در زمینه ی تهیه و تدارک کالاها و خدمات مورد نیاز گردشگران؛ سازمان های مذکور از این طریق به منافع خود می اندیشند.
۳. دولت کشور میزبان، شامل سیاستمدارانی که به گردشگری به عنوان وسیله ای برای ایجاد درآمد شهروندان و افزایش درآمد های مالیاتی مستقیم و غیر مستقیم می نگرند؛
۴. جامعه میزبان، مردمانی که به توریسم به عنوان فرصتی برای تامین اشتغال و درآمد نگاه می کنند که می تواند همزمان اثرات مثبت یا منفی بر آنان داشته باشد.

2. World Tourism Organization

۳. فرجی راد، عبدالرضا، سمیه آقاجانی (۱۳۸۸)، تحلیلی نو پیرامون گردشگری و جدیدترین طبقه بندی آن، فصلنامه جغرافیایی سرزمین، علمی - پژوهشی، سال ششم، شماره ۲۳،

بنابراین گردشگری مجموعه تعامل هایی است که در فرایند جذب و میهمانداری ، بین توریست ها، سازمان های مسافرتی، دولت های مبدأ، دولت های میزبان و مردم محلی برقرار می شود. در بخش گردشگری کنشگران و ذی نفعان متعددی از بخش های خصوصی و دولتی وجود دارند که به صورت مستمر در تعامل تنگاتنگ با یکدیگر هستند (شکل ۱).

شکل ۱. کنش های متقابل نقش آفرینان و کنشگران صنعت گردشگری (فرجی راد و همکاران، ۱۳۸۸)

گردشگری را از منظر سیستمی نیز می توان مورد بررسی قرار داد. از این منظر گردشگری نیز مانند هر سیستم دیگری از اجزایی تشکیل شده است که برای دستیابی به هدف هایی مشخص با یکدیگر در ارتباط و کنش متقابلند. در واقع در این صنعت، دروندادهایی به سیستم وارد شده و در فرایند تبدیل قرار می گیرند و پس از انجام عملیاتی معین، به عنوان برون داد یا خروجی از سیستم خارج می شود. طبیعی است که خروجی این سیستم، با توجه به نوع دروندادها و نوع عملیاتی که در فرایند تبدیل انجام می گیرد؛ می

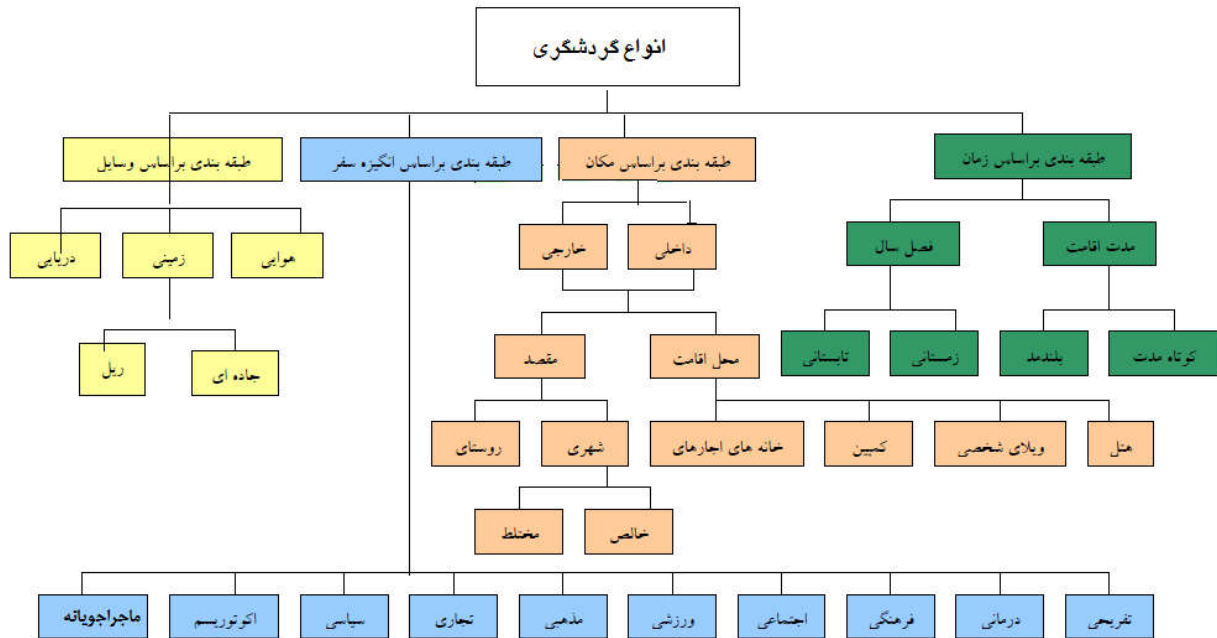
تواند متفاوت، مطلوب و یا نا مطلوب باشد. در نتیجه سیستم گردشگری در معرض تاثیرات گوناگونی است که از تغییرات جامعه به آن وارد میشود (هولدن، ۲۰۰۰).

بنابراین وجود جاذبه های گردشگری در یک منطقه شرط لازم برای فعالیتهای مربوط به آن می باشد، اما شرط کافی نیست. شرط کافی آن وجود تأسیسات و خدمات رفاهی و همچنین وجود سیستم حمل و نقل و شبکه راه های استاندارد است که بتواند نیازهای مسافران را در حد مطلوب برآورده سازد (آقاجانی، ۱۳۸۳).

۲.۲. طبقه بندی انواع گردشگری

با توجه به طول مدت مسافرت، وسیله مسافرت و نوع تأسیساتی که به خدمت گرفته می شود، فصل و چگونگی سازماندهی مسافرت همچنین انگیزه های گوناگون که موجب پیدایش یک جریان توریستی می شوند، می توان اشکال مختلفی از گردشگری را از یکدیگر تمیز داد. اما عواملی که برای طبقه بندی اشکال مختلف گردشگری مورد استفاده قرار می گیرند یکسان نیستند. تا قبل از جنگ جهانی اول امکان تفکیک اشکال گردشگری را با توجه به طبقات اجتماعی وجود نداشت، در حالی که امروزه باید عواملی را مورد استفاده قرار داد که این عوامل شامل، عامل زمان، مکان، وسیله مسافرت، انگیزه و هدف است. طبیعی است این نوع دسته بندی کاملترین نوع طبقه بندی گردشگری را دربر داشته و به دنبال آن برنامه ریزی دقیق تری را در راستای اهداف توسعه گردشگری در پی خواهد داشت. بر این اساس انواع گردشگری را می توان از منظرهای گوناگونی مانند انگیزه سفر، محیط طبیعی و انسان ساخت، مکان گردشگری، داخلی و خارجی، زمان و غیره طبقه بندی کرد (شکل ۲).

⁴ . Holden, A., (2000): Environment and Tourism, Routledge, London, England

شکل ۲. طبقه بندی انواع گردشگری (آقاجانی، ۱۳۸۳)

▪ طبقه بندی گردشگری بر اساس زمان (فرجی راد و همکاران، ۱۳۸۸)

-مدت اقامت: با توجه به زمان مدت اقامت و یا به عبارت دیگر طول مدت مسافرت می توان از گردشگری کوتاه مدت و گردشگری دراز مدت صحبت نمود و آن ها را از یکدیگر تفکیک کرد.

-فصل سال: فصل سال نیز می تواند دو نوع گردشگری را که شامل توریسم زمستانی و توریسم تابستانی می شود، مشخص نماید.

▪ طبقه بندی گردشگری بر اساس مکان (مقصد)

در این نوع از طبقه بندی گردشگری به دو بخش داخلی و خارجی تقسیم می شود. مکان مسافرت و یا محل اقامتی که توریست انتخاب می کند نیز، شکل معینی از گردشگری را عرضه می دارد. از یک طرف اقامت ممکن است در هتل، ویلاهای شخصی، کمپینگ و یا خانه های اجاره ای باشد. از طرف دیگر باید دید مقصد مسافرت شهر است یا روستا که می تواند توریسم شهری و روستایی را ایجاد نماید.

گردشگری روستایی

گردشگری روستایی عبارتست از فعالیتهای توریستی که در روستا صورت می پذیرد. این تعریف در نظر اول ساده به نظر می رسد؛ اما با نگاهی دقیقتر در می یابیم که در تعریف فوق بعضی واژه ها باید تحلیل شوند. به طور مثال محدوده و نوع فعالیتهای توریستی در روستا باید مشخص گردد. حوزه فعالیتهای گردشگری در روستا عبارتند از: گشت و گذار، فعالیتهای آبی، فعالیتهای هوایی، فعالیتهای زمینی، فعالیتهای ورزشی، فعالیتهای اکتشافی، فعالیتهای فرهنگی، دوره های یادگیری مهارت.

گردشگری شهری

در حال حاضر گردشگری شهری در شهرهای بزرگ و کوچک جهان امری متداول است. اماکن شهری اغلب طیف وسیعی از جاذبه های تاریخی، فرهنگی، مراکز خرید، سالنهای موزیک، پارکها، رستورانها و دیگر جاذبه های شهری را در خود جای داده اند. بسیاری از جاذبه ها و امکانات رفاهی شهری نخست به منظور ارائه خدمات به ساکنین محلی ایجاد شدند، اما بعدها استفاده گردشگران باعث تقویت آنها شد. علاوه بر این، شهرها به عنوان نقاط ورود و خروج گردشگران به کشور یا منطقه عمل می نمایند و پایگاهی برای گشت و گذار گردشگران در مناطق پیرامونی محسوب می شوند. امروزه مراکز اقامتی و سایر امکانات گردشگری بخش مهمی از بافت شهری را تشکیل می دهند. بنابر این توسعه و بازسازی نواحی شهری خاص امری لازم به شمار می رود (سازمان جهانی گردشگری، ۱۳۷۹) ۵ گردشگری شهری را نیز می توان به گروه های فرعی گردشگری شهری خالص و گردشگری شهری مختلط طبقه بندی کرد. در گردشگری شهری خالص گردشگران تنها به یک شهر خاص مسافرت می کنند و از ابتدا تا انتهای مدت اقامت خود را در همان شهر می گذرانند و از جاذبه های همان شهر دیدن می کنند. برخی از محققین این نوع از گردشگری را گردشگری شهری یکجانشین نیز می نامند.

در گردشگری شهری مختلط هدف گردشگران علاوه بر دیدن جاذبه ها و یا اقوام و دوستان، رفتن به شهرهای کوچک، روستاها و بیابان اطراف و یا پیرامون آن شهر اصلی نیز می باشد. در این نوع از گردشگری شهری معمولاً مدت اقامت طولانی تر است و بیشتر مدت اقامت در همان شهر اول سپری می شود. برخی از محققین این نوع از گردشگری را گردشگری شهری کوچنده می نامند.

گردشگری قومی و عشایری

این نوع گردشگری به منظور مشاهده سبک زندگی افراد بومی و اقوام انجام می شود. هدف گردشگری قومی شناخت اقوام مختلف و شرکت در تجربه های آنها است. تماشای مراسم سنتی، جشن ها، آئین ها از جمله جذابیت های این نوع گردشگری است و برخی نیز جهت درک بهتری از موقعیت خود و یا دنیای معاصر به این گونه سفرها روی می آورند. در ایران به دلیل وجود اقوام مختلف لر، کرد، ترک، بلوچ، عرب، ترکمن و خصوصیات که هر کدام از آنها دارند واجد جذابیت های فراوانی برای هر ناظر و گردشگر بیرونی

۵. سازمان جهانی گردشگری (۱۳۷۹)، برنامه ریزی توریسم در سطح ملی و منطقه ای، ترجمه دکتر بهرام رنجبریان - محمد زاهدی، انتشارات

است. بسیاری از گردشگران علاقه دارند تا از نزدیک به تماشای زندگی سنتی و قومی بپردازند. گردشگری عشایری قابلیت اقتصاد سرمایه داری را در تعریف فضایی مناطق عشایری و ادغام آنها را در چرخه مصرف نشان می دهد ولی آنچه می تواند با اهمیت باشد شناخت این گونه گردشگری و تجزیه و تحلیل فضای آن برپایه سودمندی، رفاه و پایداری برای رسیدن به توسعه مفید است. توسعه خدمات گردشگری عشایری دارای آثار مثبت و منفی و چالش هایی است که با برنامه ریزی کار فرهنگی می توان از آثار منفی و چالش ها کاست و بر محاسن آن افزود. ایران در این زمینه به طرز چشمگیری غنی است و می تواند موفق به جذب هزاران گردشگر، محقق و انسان شناس از سراسر جهان شود.

▪ طبقه بندی گردشگری بر اساس وسیله سفر

انجام هر نوع مسافرتی معمولاً توسط وسائط حمل و نقل زمینی، هوایی و یا دریایی صورت می گیرد که این عامل نیز خود می تواند شکل خاصی از گردشگری را به نام توریسم زمینی (جاده ای و ریلی)، هوایی و یا دریایی را به وجود می آورد.

▪ طبقه بندی گردشگری بر اساس انگیزه سفر

انگیزه و هدف گردشگری هر چه که باشد نیز می تواند عاملی برای طبقه بندی گردشگری باشد و توریسم تفریحی، درمانی، فرهنگی و آموزشی را تشکیل دهد که در ادامه به برخی از مهمترین آنها به اختصار اشاره می شود:

- **گردشگری تفریحی:** این نوع گردشگری شامل افراد یا گروه هایی است که جهت استفاده از تعطیلات، تفریح، استراحت، استفاده از آب و هوای گرمتر و خنک تر از محل اقامت خود به مسافرت می روند. نیاز به مسافرت برای تفریح و استفاده از مرخصیهای سالیانه و تعطیلات معمولاً با میزان درآمد، سطوح آموزش، میزان جمعیت، درصد شهرنشینی، طول مدت تعطیلات و اوقات فراغت در رابطه است. در انتخاب شهر و یا کشور محل اقامت نیز عواملی مانند هزینه رفت و برگشت، هزینه هتل، غذا و نوشیدن و خریدهای اضافی مؤثر است. گردشگری تفریحی معمولاً توسط آژانس های مسافرتی توریستی هر کشور انجام می گیرد.

- **گردشگری درمانی:** این نوع از گردشگری شامل افراد و گروه هایی هستند که برای استفاده از تغییر آب و هوا (با هدف پزشکی و درمانی) استفاده از آبهای معدنی، گذران دوران نقاهت، معالجه و نظایر آن اقدام به مسافرت می کنند.

- **گردشگری فرهنگی و آموزشی:** این نوع گردشگری برای آشنایی موارث فرهنگی و هنری، آداب و رسوم، بناها و آثار تاریخی با هدف های آموزشی، تحقیقاتی و پژوهشی، صورت می گیرد.

- **گردشگری اجتماعی:** در این نوع گردشگری، عمدتاً هدفهای اجتماعی، مردم شناسی، جامعه شناسی و امثال آن مورد نظر است. دیدار دوستان و خویشاوندان نیز از نوع گردشگری اجتماعی به شمار می آیند.

- **گردشگری ورزشی:** هر نوع مسافرتی که به منظور فعالیت های ورزشی باشد، گردشگری ورزشی نامیده می شود، مانند اسکی، پیاده روی، کوهپیمایی، کوهنوردی، دوچرخه سواری، شکار، شنا، قایقرانی شرکت در مسابقات ورزشی و تماشای مسابقات و امثال آن این گونه مسافرت ها ممکن است به صورت انفرادی و یا دسته جمعی صورت گیرد.

-گردشگری مذهبی و زیارتی: این نوع از گردشگری یکی از رایج ترین اشکال گردشگری در سراسر جهان است. جاذبه های مذهبی، زیارتگاه ها و اماکن مقدسه هر ساله تعداد زیادی از گردشگران را به سوی خود جلب می کنند.

-گردشگری بازرگانی و تجاری: مهمترین مسافرت هایی که تحت این عنوان صورت می گیرد، عبارتند از : سفرهایی که افراد برای شرکت در بازارهای مکاره و نمایشگاه های کالا و صنایع و یا سرکشی و بازدید از تأسیسات کارخانه ها و نظایر آن می نمایند. معمولاً در مسافرت های بازرگانی محل اقامت اختیاری نیست و هزینه این قبیل مسافرتها به عهده شرکت های تجاری است. افزایش مسافرت های بازرگانی و تجاری به روابط اقتصادی میان کشورها بستگی دارد.

-گردشگری سیاسی: مسافرت به منظور شرکت در اجلاس و مجامع بین المللی، کنگره ها و سمینارهای سیاسی، جشنهای ملی و مذهبی ، مراسم ویژه مانند تدفین رهبران و شخصیت های سیاسی، پیروزی رهبران احزاب و به حکومت رسیدن آن ها و نظایر آن گردشگری سیاسی خوانده می شود (رضوانی، ۱۳۸۲).

-اکوتوریسم (بوم گردی): هتزر (۱۹۶۵) واژه اکوتوریسم را به کار برده است. او به چند معیار در اکوتوریسم اشاره دارد که عبارتند از: کمترین اثر بر محیط زیست، کمترین اثر بر فرهنگ های بومی، احترام به افراد محلی، مزایای اقتصادی مطلوب برای مردم میزبان، رضایتمندی گردشگران.

در واقع گردشگری طبیعت نوعی توریسم طبیعی و پایدار است که با مشارکت گردانندگان بومی و بهره گیری از پتانسیل های بومی و طبیعی گردشگری میسر می شود. سازمان جهانی گردشگری؛ اکوتوریسم را اینگونه تعریف می کند:

"نوعی از گردشگری که در آن مسافرت به مناطق طبیعی (که به نسبت بدون آسیب مانده) با اهداف مطالعاتی و بهره بصری از مناظر و رستنی های طبیعی و حیات وحش و با توجه به جنبه های فرهنگی هم در گذشته و هم در حال صورت می پذیرد".

در ماده (۱) آیین نامه طبیعت گردی مصوب ۱۳۸۴ تعریف زیر از گردشگری طبیعی (بوم گردی) ارائه شده است: برآوردن تمنیات و تمایلات خردمندانه و انسانی گردشگران طبیعت در محیط طبیعی، فرهنگی، آموزشی و غیرمصرفی، به صورت پایدار و در حد ظرفیت قابل تحمل، با حداقل تاثیر منفی بر محیط طبیعی و فرهنگی، تحت شرایط و ضوابطی که ضمن حفظ محیط زیست و فرهنگ بومی و ارزش های آن، امکان رشد اقتصادی و محلی نیز فراهم گردد.

گستره فضایی این الگو، محیط طبیعی مثل ساحل، دریاچه ها، رودخانه ها، دریاها، جنگل، کوه، کویر، غار و نظیر اینها است. این الگوی فضایی از گردشگری در برگیرنده گونه های متفاوتی از گردشگری شامل گردشگری زیست محیطی، گردشگری دریایی، گردشگری ورزشی، گردشگری صید و شکار، جمع آوری گیاهان و حیوانات و نظیر اینها است. طبق برآورد انجمن گردشگری زیست محیطی، گردشگری طبیعت یا طبیعت گردی ۲۰ درصد و گردشگری زیست محیطی ۷ درصد بازار مسافرت جهانی را در اختیار داشته است. درآمد این نوع گردشگری اغلب جهت حفاظت از محیط و یا امور تحقیقاتی هزینه می شود و تنها تعداد کمی از کشورها نظیر کنیا بخشی از درآمدهای به دست آمده را صرف امور دیگری می نمایند. گردشگری زیست محیطی، سرمایه و پول فراوانی را از

6. Hetzer

نواحی مرکز به پیرامون می برد و بدین ترتیب عدالت اقتصادی پدید می آورد. هر گونه برنامه ریزی و سیاستگذاری در حوزه اکوتوریسم باید واجد شرایطی باشد که در وهله اول موجب توسعه اقتصادی جوامع باشد و دیگر تضاد میان منابع مورد استفاده گردشگران و زندگی ساکنان بومی را به حداقل برساند و چگونگی توسعه گردشگری در این بخش نباید تعارضی با ویژگی های اجتماعی، زیست محیطی و فرهنگی جوامع محلی داشته باشد.

همچنین اکوتوریسم از دیدگاه سازمان جهانی گردشگری دارای مشخصات چهارگانه به شرح زیر عنوان شده است:

۱. وابسته به طبیعت باشد.
 ۲. از لحاظ اکولوژیک پایدار باشد و به عبارتی کم ترین آسیب و اثرات سوء را برای طبیعت داشته باشد.
 ۳. آموزش و آرایه ارزش های منطقه مورد بازدید، عنصر اصلی آن بازدید باشد.
 ۴. جوامع محلی و میزبان در آن مشارکت داشته باشند.
- برای این منظور نیز سازمان جهانی گردشگری اصول هشت گانه ای به شرح زیر را مطرح کرده است:
۱. به حداقل رساندن اثرات بر طبیعت و فرهنگ محل مورد بازدید.
 ۲. آموزش و اطلاع رسانی به مسافران در خصوص اهمیت حفاظت از طبیعت.
 ۳. تذکر به بخش خصوصی و غیره در خصوص اهمیت سفرهای مسوولانه و همکاری با دست اندرکاران محلی برای دستیابی به اهداف حفاظتی و حل مشکلات محلی.
 ۴. ایجاد درآمد مستقیم برای مدیریت و حفظ منابع طبیعی و مناطق حفاظت شده.
 ۵. اهمیت کنترل و قانون گذاری در طرح های مدیریتی.
 ۶. تاکید به جمع آوری اطلاعات پایه اجتماعی و زیست محیطی و پایش اثرات در درازمدت.
 ۷. به حداکثر رساندن منافع اقتصادی طبیعت گردی برای جامعه محلی و تجارت های محلی.
 ۸. تلاش در طراحی هماهنگ با شرایط محیطی و فرهنگی.

-ژئوتوریسم: از انواع گردشگری که به تازگی مطرح شده و شباهت بسیاری با اکوتوریسم دارد، ژئوتوریسم است که از ترکیب واژه های ژئو (زمین) و توریسم (جهانگردی) پدید آمده است که نیازمند بهره گیری توریسم از علوم زمین، به ویژه جغرافیای طبیعی، زمین شناسی، ژئوفیزیک و سایر علوم طبیعی است در این میان به لحاظ کارکردی، ژئومورفولوژی به دلیل بررسی اشکال زمین به

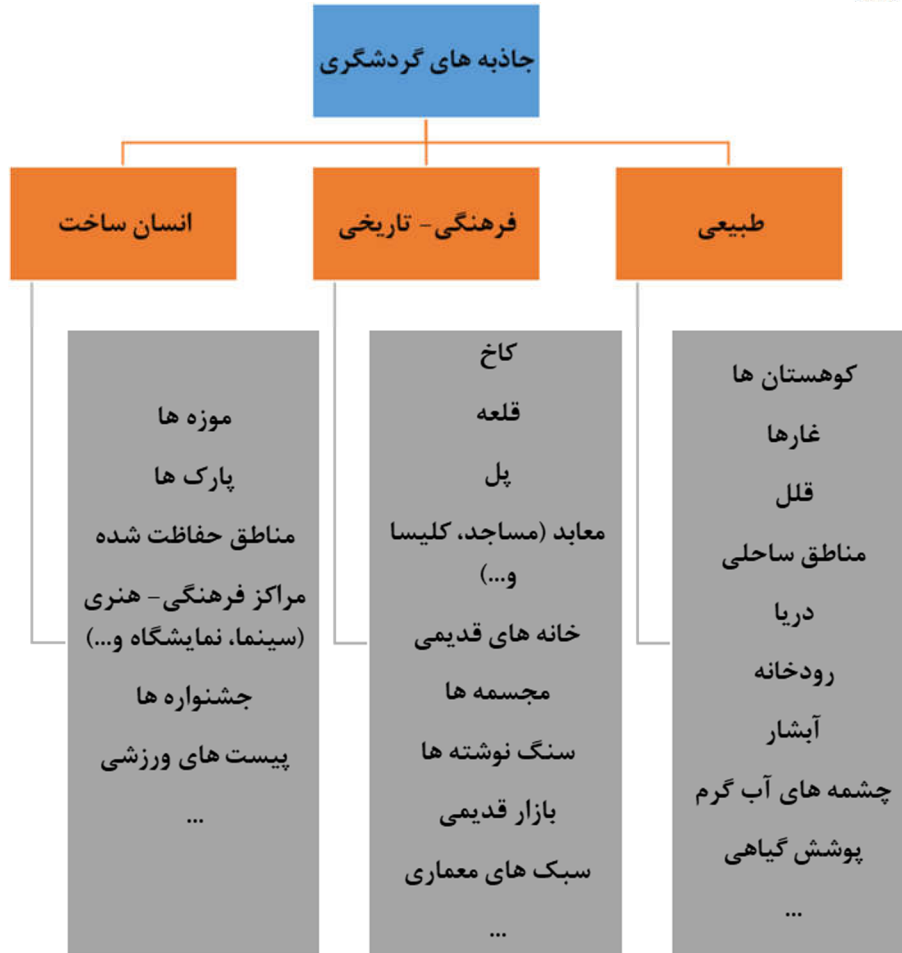
لحاظ جنسی، زمان و شکل - که لندفرم ها نیز نتیجه عملکرد پدیده های شکل زایی و زمین ساخت بیرونی است - از اهمیت ویژه ای برخوردار است. بنابراین ژئوتوریسم، علم بررسی و بهره گیری از شکل های ناشی از فرایندهای بیرونی در جهت توسعه گردشگری است. این فرایند باعث به وجود آوردن شکل های مختلف خشکی ها با چشم اندازهای گوناگون می شود که شرایط زیستی و آب و هوایی سبب دگرگونی محیط های مختلف شده و در هر منطقه با ویژگی اقلیمی متفاوت شرایط گوناگونی را پدید می آورد.

-گردشگری ماجراجویانه: یکی از انواع گردشگری که به سرعت در حال رشد است، گردشگری ماجراجویانه است. این نوع گردشگری به گردشگرانی مربوط می شود که بطور جسمانی و شخصی خود را در گیر فعالیت های غالباً "خطر ناک" می کنند. این فعالیتها شامل شکار حیوانات وحشی، سفر های طولانی و دشوار در مناطق دور افتاده، صخره نوردی و قایق سواری در تند آبها و از این قبیل می شود (سازمان جهانی جهانگردی، ۱۳۷۹، ص ۳۳).

جاذبه های گردشگری به عنوان عامل جذب با توجه به ویژگی های خاص و جذابیت هایی که دارند، می توانند گردشگران را از نقاط مختلف و سرزمین های دور به سمت خود بکشانند. هر چقدر جاذبه گردشگری متنوع تر و منحصربه فردتر باشد از قدرت کشش بالاتری برخوردار خواهد بود و در نتیجه حوزه نفوذ وسیعتری خواهند داشت. در تقسیم بندی دیگر و عمومی تر جاذبه ها را در ادبیات گردشگری به سه دسته تقسیم می کنند؛ جاذبه های طبیعی، فرهنگی - تاریخی، و انسان ساخت دسته بندی می کنند که الگوی مورد پذیرش سازمان جهانی گردشگری (WTO) می باشد (شکل ۳).

۷. سازمان جهانی گردشگری. (۱۳۷۹). برنامه ریزی توریسم در سطح ملی و منطقه ای، ترجمه دکتر بهرام رنجبریان - محمد زاهدی، انتشارات جهاد دانشگاهی، اصفهان.

8. world Tourism Organization

شکل ۳. تقسیم بندی انواع جاذبه های گردشگری از نگاه سازمان جهانی گردشگری

۳. انواع گردشگری طبیعی (بوم گردی)^۹

اکوتوریسم در جهان دارای ۸ شاخه اصلی و حدود ۸۰۰ شاخه فرعی است که به نظر می رسد همگی مربوط به انواع فعالیت ها و یا محصولات طبیعت گردی باشد و از این رو آژانس ها مجبورند آن را به صورت تخصصی برگزار کنند زیرا، هیچ فرد، گروه و آژانسی نمی تواند به تنهایی همه رشته های اکوتوریسم را به دلیل گستردگی آن پوشش دهد، وضعیتی که به نظر می رسد در کشورمان چندان مورد توجه قرار نگرفته و از این رو نتوانسته است سهم واقعی خود را نیز به دست آورد.

البته طی چند سال اخیر، تا حدودی برخی از فعالیت های طبیعت گردی در کشور توسعه یافته است نظیر: تورهای یک روزه طبیعت گردی به روستاهای نزدیک به شهرهای بزرگ و همچنین، سفرهای طبیعت گردی چند روزه به اقصی نقاط کشور برای دیدار و آشنایی با جلوه های ناب و گوناگون طبیعت ایران، از کوه های بلند تا جنگل های انبوه و باستانی، بیابان های وسیع، آبشارها، تالاب ها، جزیره ها و ساحلهای زیبا، حیات وحش و مناطق حفاظت شده، روستاهای شگفت انگیز و زیبایی های فرهنگی و تاریخی مردم این نواحی در نقاط بکر و دست نخورده، زیبایی هایی که گاه در دنیا منحصر به فرد هستند؛ مانند کلات های بیابان لوت.

بسیاری از سفرهای مورد بحث اغلب با فعالیت ورزشی مانند راه پیمایی، کوه پیمایی یا دوچرخه سواری و اسب سواری همراه بوده است؛ در حالی که بعضی از آن ها نیز فقط برای دیدار از آثار تاریخی و فرهنگ ی مناطق بکر یا دیدار از آداب و رسوم و جشن های آئینی خاص یک منطقه مانند مراسم پیر شالیار، زندگی عشایر یا روستاهای شگفت انگیز صورت گرفته است.

ناگفته نماند که در بسیاری از این دیدارها، در طول سفر امکان زندگی و آشنایی نزدیک با نحوه زندگی و فرهنگ مردم جوامع میزبان و عناصر آن مانند لباس، موسیقی، هنر و صنایع دستی آن ها وجود دارد که خود بر لذت و ارزش این گونه سفرها می افزاید.

سفر به طبیعت، برخلاف دیدار از یک اثر تاریخی، همواره از قابلیت تکرار برخوردار است؛ زیرا طبیعت، در هر فصل و هر زمان رنگ و بوی ویژه ای دارد. سفر به مناطق جنگلی برای دیدار از طوفان رنگ ها در پاییز مانند جنگل ابر، لارنه، جهان نما، شصت کلاته، باران کوه، قلعه مارون، آبشار لاتون، جنگل و آب گرم گیلده و ... علاقمندان فراوانی دارد.

همچنین سفرهای کویری مانند سفر به کویرهای یزد، ساغند، طبس، قصر بهرام و مرنجاب و سفرهای دامنه گردی در روستاها و کوه پیمایی در کوهستان مانند سفر به روستاهای آرمیده در دامنه های بینالود، از جمله سفرهای فصل پاییز هستند.

۹. معاونت برنامه ریزی و نظارت راهبردی رییس جمهور (۱۳۹۳)، راهنمای اکوتوریسم و طبیعت گردی در حوضه های آبخیز، معاونت نظارت راهبردی (امور نظام فنی)، سازمان جنگل ها، مراتع و آبخیزداری کشور، معاونت آبخیزداری، دفتر طرح ریزی و هماهنگی آبخیزداری

۳.۱. انواع اکوتوریسم مبتنی بر زیست بوم های کشور

نوعی دیگر از تقسیمات اکوتوریسم متعلق به زیست بوم های کشور و به شرح زیر می باشد:

گردشگری کوهستانی، گردشگری جنگلی، گردشگری ساحلی، گردشگری بیابان، گردشگری آبی، گردشگری استپ (علف زارها).

▪ اکوتوریسم کوهستان

گردشگران و بازدیدکنندگان، سالیان سال است که جذب کوه ها شده اند. امروزه کوه ها یکی از پر تقاضاترین کانون های گذران اوقات فراغت محسوب می شوند. هنگامی که کوهستان و منابع تفرجی طبیعی و جلوه های سازش زندگی انسانی در کوهستان، بازدیدکنندگان، مسافران و طبیعت گردان را به خود جلب می کند، علاوه بر اینکه بخشی از طبیعت ظرفیت های تفرجی خود را نمایان می سازد، بلکه گردشگری متکی بر کوهستان ایجاد می شود. جذابیت و شگفتی طبیعی کوه ها عامل اصلی کشیده شدن مردم به سوی آنها است. کوهستان ها اکوسیستم های مرکب با سیما و منظره های متفاوتی هستند. اکوسیستم های کوهستانی به هیچ وجه چهره یکنواختی ندارند و به دلیل برخورداری از چشم اندازهای متنوع و زیبایی پیکره یگانه آنها، که همچون جزایری محصور در دشت ها هستند، مهمترین منابع تفرج گاهی مردم جهان را تشکیل می دهند.

تنوع چشم گیر مناظر و پدیده های طبیعی نظیر غارها، چشمه ها، دریاچه های کوهستانی، پهنه های آبی دایمی و فصلی، آبشارها و تنگه ها از عمده ترین عوامل روی آوردن مردم به کوهستان ها محسوب می شود. امروزه، اکوتوریسم کوهستان در کشورمان به یک فعالیت عمده گردشگری تبدیل شده است، این رشته از اکوتوریسم همچنین یک منبع بالقوه اشتغال برای ساکنان کوهستان به شمار می آید و می تواند به عنوان عامل تثبیت جمعیت ساکن در کوهستان تبدیل شود.

منابع تفرجی طبیعت گردی در کوهستان مشتمل بر منابع طبیعی متنوعی است که از اثر متقابل ساختار فیزیکی زمین، آب و هوا، منابع آب و پوشش گیاهی ایجاد شده است. این منابع عبارتند از:

- قله، آتشفشان، یخچال های طبیعی، کوهپایه، غار، چشمه آبگرم، آبشار، تنگه، دره، گردنه، رودخانه، بیشه ها
- رودخانه ای، دریاچه های کوهستانی، جانوران و پوشش گیاهی کوه زی و چشم اندازهای کوهستانی.
- از جاذبه های اکوتوریستی در محیط های کوهستانی می توان به نمونه های زیر اشاره داشت:
- یادمان های تاریخی و باستانی شامل: برج، بارو و قلعه،
- غارهای با ارزش دیرین انسان شناسی،
- جاذبه های معماری سکونت گاه های همگام با طبیعت،
- کشاورزی سازگار با کوهستان،
- دامپروری (زنبور، ماکیان، چهارپا) کوهستانی،

- تولید فرآورده های گیاهی و جانوری ویژه کوهستان،
- گلاب گیری، تمشک چینی و فندق چینی،
- جاده های سنتی کوهستانی،
- ورزش و بازی های محلی کوهستان

▪ اکوتوریسم جنگل

تفرجی را که در محیط های جنگلی انجام می شود اکوتوریسم جنگلی گویند. مناطق با سیمای جنگلی و برخوردار از چشم اندازهای طبیعی نظیر آبشار، غار، چشمه، دره و غیره که به جهت دسترسی دارای تقاضای تفرجی هستند از عرصه های مستعد اکوتوریسم جنگلی می باشند.

جنگل ها به علت این که مناطق وسیعی از اراضی سرزمین را اشغال می کنند و بستر بسیاری از جاذبه های طبیعی نظیر رودخانه، آبشار، حیات وحش و پوشش های متنوع گیاهی هستند، تقاضای تفرجی بسیار بالایی دارند. امروزه صنعتی شدن، افزایش جمعیت، شهرنشینی و اجبار سکونت در آپارتمان ها، بشر را بیش از پیش نسبت به محیط زندگی متوقع ساخته و به ناچار می بایست در اطراف خود محل هایی داشته باشد که بتواند برای اوقات فراغت و لحظات آرامش و رهایی از زندگی ماشینی به آنجا پناه برد، جایی که تماس شخصی او را با محیط طبیعی میسر ساخته و بتواند او را با تمام وجود تحمل و پذیرا شود. در این میان پارک ها و تفرج گاه های جنگلی به عنوان محیط طبیعی، یکی از کانون های توجه پناهندگان زندگی صنعتی و ماشینی است. پارک های جنگلی طبیعی از عمده ترین کانون های جلب مردم در سطح ملی و منطقه ای به شمار می روند.

فعالیت های تفرجی بالقوه و بالفعل مناطق جنگلی تابع ویژگی های محیطی به ویژه توپوگرافی، انبوهی پوشش گیاهی، منابع آبی جنگل، نوع پوشش گیاهی و جوامع جانوری آن و سرا نجام جلوه های زندگی انسانی در این دسته از گردشگاه های طبیعی است. از مهمترین فعالیت های گردشگری طبیعی در این گروه می توان به موارد زیر اشاره کرد:

- استراحت و خورگشت در آغوش جنگل،
- جنگل گردشی یا جنگل نوردی،
- گشت شبانه و روزانه برای مشاهده جانوران جنگل زی،
- مشاهده ویژگی های زیستی گیاهان جنگل،
- بازدید جنگل با بالن،
- شکار،
- ماهی گیری،
- قایق سواری و قایق رانی،
- بازدید از آبشار،
- غارنوردی،

- گردش با تله کابین،
- دیدار از سازه های تاریخی،
- روستاگردی.

▪ اکوتوریسم ساحلی

پهنه های آبی دریاها و سواحل به عنوان جزء تفکیک ناپذیر آنها همواره در ردیف یکی از پر تقاضاترین زمینه های طبیعت گردی محسوب می شوند و این ویژگی به یکی از دلایل بارگذاری جمعیت در لبه دریا منتج شده است. اکوتوریسم دریایی به آن دسته از فعالیت های تفریحی اطلاق می شود که تحقق آن وابسته به پهنه آب دریا، چه در سطح و چه در عمق است. سواحل نیز هم به عنوان پسرکانه فعالیت های توریسم دریایی و هم خود به سبب ظرفیت های طبیعت گردی مستقل به یکی از کانون های توسعه فعالیت های تفریحی در تمام کشورهایی که به پهنه های آبی وسیع مرتبط هستند تبدیل شده است که به همین واسطه نوعی گردشگری به نام اکوتوریسم ساحلی پایه ریزی شده است.

شمار زیادی از فعالیت های تفریحی را می توان در نواحی ساحلی، در خشکی و آبهای ساحلی به اجرا درآورد که این فعالیت ها بسته به منابع تفریحی، اقلیم ناحیه ساحلی، شکل و جنس سواحل، توپوگرافی حاشیه ساحل متفاوت است. فهرست زیر شماری از فعالیت های تفریحی ممکن در نواحی ساحلی را معرفی نموده است:

حمام آفتاب، پیاده روی در کرانه، دوچرخه سواری در کرانه، اسب یا شترسواری در کرانه، پرواز با گلايدر یا پاراگلايدر، شنا در آب های دریا، ساخت تندیس های ماسه ای، قایق رانی، اسکی روی آب، موج سواری، غواصی، جت اسکی، ماهی گیری، والیبال ساحلی، بازدید از چشم اندازهای ساحلی، بازدید جانوران زیر آب، دوچرخه سواری در کرانه، موتور سواری با موتورهای چرخ پهن، درشکه سواری، پرواز چتر با قایق موتوری، مشاهده تجدید حیات لاک پشتان دریایی، گردش در جنگل های مانگرو، مشاهده پرندگان آبی و کنارآبی، استراحت و خورگشت در کنار ساحل و دریا، جمع آوری صدف های ساحل، بازدید از آبنسنگ های مرجانی، استفاده از رستوران های محلی، خرید صنایع دستی دریایی، خرید از بازارچه های ساحلی، دیدار از بناهای تاریخی و زیارتی.

از میان فعالیت های یاد شده اغلب فعالیت های زیر در سواحل و آب های دریایی کشور متداول است، می توان به موارد زیر اشاره کرد:

پیاده روی در کرانه، دوچرخه سواری در کرانه، اسب یا شترسواری در کرانه، شنا در آب های دریا، ساخت تندیس های ماسه ای، قایق رانی، اسکی روی آب، غواصی، جت اسکی، دوچرخه سواری، ماهی گیری، والیبال ساحلی، بازدید از چشم اندازهای ساحلی، بازدید جانوران زیر آب، موتورسواری با موتورهای چرخ پهن، مشاهده تجدید حیات لاک پشتان دریایی، گردش در جنگل های مانگرو، استراحت و خورگشت در کنار ساحل و دریا، جمع آوری صدف های ساحل، بازدید از آبنسنگ های مرجانی، استفاده از رستوران های محلی، خرید صنایع دستی دریایی، خرید از بازارچه های ساحلی، دیدار از بناهای تاریخی و زیارتی.

▪ اکوتوریسم بیابان

بیابان گردی، به ویژه برای بسیاری از ساکنان کشورهای اروپایی که از نعمت این زیست بوم های طبیعی جهان بی بهره اند، یکی از زمینه های گردشگری پر جاذبه محسوب می شود. بیش از یک سوم وسعت کشور در تسلط بیابان های واقعی است. فلات ایران با قرار داشتن بر روی کمربند خشک و نیمه خشک نیمکره شمالی دارای ذخایر منابع آب بسیار ضعیف، نزولات جوی کم، تبخیر سالانه بسیار شدید و میزان پوشش گیاهی اندک است.

اغلب فعالیت هایی که در چارچوب این نوع از گردشگری طبیعی انجام می شود، می توان به موارد زیر اشاره کرد:

- پیاده روی در بیابان و کویر،
- دوچرخه سواری در بیابان،
- موتورسواری با موتورهای چرخ پهن،
- رالی بیابان،
- شترسواری،
- بازدید از چشم اندازهای بیابانی،
- رصد ستارگان،
- دیدار از قنات و آب انبار،
- بازدید جانوران بیابان در شب،
- گردش در بیشه های بیابانی،
- مشاهده پرندگان آبی و کنارآبی،
- دیدار از درختان دیر زیست،
- خرید صنایع دستی،
- خرید از بازارچه های محلی،
- دیدار از بناهای تاریخی و زیارتی.

▪ اکوتوریسم آبی

دریاچه ها، تالاب ها، چشمه ها، آبشارها و رودخانه ها همواره در فصول مختلف سال پذیرای گروههای متفاوتی از گردشگران و بازدیدکنندگانی هستند که برای گذراندن اوقات فراغت، تفریح و کسب لذت و یا با مقاصد درمانی به این منابع گردشگری مراجعه می کنند.

تالاب ها و دریاچه هایی که در بهار و تابستان گروه هایی از مردم را برای شنا کردن، ماهی گیری، قایق سواری و اقامت شبانه به سوی خود جلب می کنند، در پاییز و زمستان پذیرای طبیعت گردان پرنده نگر هستند. چشمه های آبگرم بدون محدودیت فصل،

حتی در گرم ترین (چشمه آبگرم گنو در بندرعباس) و یا سردترین (چشمه های آبگرم سرعین) نقاط کشور، میزبان مسافران متعدد است. رودخانه ها و آبشارها نیز به سبب پویایی جریان خود از دریاچه ها و بوم سازگان های تالابی تمیز داده می شوند. در کشور ایران با تنوع اقلیمی متنوع می توان انواع رودخانه های دائمی، فصلی و سیلابی را مشاهده نمود که به فراخور جاذبه و قابلیت های گردشگری، ظرفیت هایی را برای برنامه ریزی اکوتوریسم فراهم می آورند. زیست بوم های آبی کشور بر اساس حوضه های آبخیز کلان و خرد که منبعث از توپوگرافی و ویژگیهای آب و هوایی است، آرایش و توزیع یافته اند. مطابق آخرین تقسیم بندی، دوازده حوضه آبخیز اصلی در کشور وجود دارد و اغلب فعالیت های زیر در جوار دریاچه ها، تالاب ها، چشمه ها، آبشارها و رودخانه های کشور دیده می شود:

پیاده روی در کرانه، دوچرخه سواری در کرانه، اسب یا شترسواری در کرانه، شنا، قایق رانی، اسکی روی آب، جت اسکی، بازدید از چشم اندازهای آبی، مشاهده پرندگان آبی و کنارآبی، استراحت و خورگشت در کرانه، استفاده از رستوران های محلی، خرید صنایع دستی، خرید از بازارچه های محلی، دیدار از بناهای تاریخی و زیارتی، بازدید از آبشار، غارنوردی، روستاگردی، لجن درمانی، آب درمانی، گردش در بیشه ها، شکار (با مجوز)، ماهی گیری (با مجوز).

▪ اکوتوریسم استپ (بویژه مراتع)

استپ ها یا علف زارها شاید از جمله اکوسیستم های طبیعی کم تر شناخته شده باشند. این دسته از اکوسیستم های طبیعی اغلب به نام مرتع شناخته می شوند که در عمل نوعی کاربری است، حال آنکه استپ نوعی پوشش است.

مرتع یا چراگاه آن بخش از سرزمین است که دارای پوشش علفی است و دام می تواند برای مدتی در آن بچرد. در واقع تمام مراتع جزو استپ ها هستند اما هر استپی مرتع نیست. آن دسته از استپ ها که واجد گونه های خوشخوراک هستند و برای دام پروری مورد توجه قرار می گیرند جزو مراتع طبقه بندی قرار می گیرند و استپ هایی که دارای پوشش های غیر خوشخوراک، شورپسند یا خشبی هستند، خارج از مرتع و یا به عنوان مراتع خیلی فقیر و کم بازده معرفی می شوند.

استپ ها یا علف زارها بیش از آنکه خود به عنوان یک منبع تفرج گاهی مستقل شناخته شوند، اغلب به عنوان منابع تفرجی جنبی در اکوتوریسم بیابان و کوهستان مورد اشاره قرار می گیرند.

به هر تقدیر تمام گستره هایی که به صورت اراضی پوشیده از رویش های علفی و بوته ای به طور پیوسته یا گسسته، همراه با اجتماعات درختی یا بدون آن که در دشت ها، جلگه ها و دامنه کوهستانی یافت می شوند و مورد استفاده فعالیت تفرجی قرار می گیرند، در این دسته جای دارند. گردشگری استپ را می توان انجام فعالیت گردشگری در هرگونه سیمای طبیعی با پوشش علفی - بوته ای برشمرد که اغلب در کنار سایر منابع تفرجی به ویژه منابع آب تقاضای لازم برای اکوتوریسم را پیدا می کند.

از مهم ترین منابع تفرجی در استپ که وابسته به ویژگی های انسانی است می توان به موارد زیر اشاره نمود:

- زندگی عشایری،
- چادرها و سکونت گاه های موقت،

- مراسم آئینی،
- صنایع دستی
- خوراک و پوشاک،
- یادمان های تاریخی و باستانی در استپ ها
- زیارتگاه ها و آرامگاه ها،
- ورزش ها و بازی های محلی،
- چشم اندازهای زندگی انسانی هماهنگ با طبیعت،
- چراگاه های پرورش اسب،
- چراگاه های پرورش شتر،
- زمین های پرورش شتر مرغ،
- تولید فرآورده های گیاهی و جانوری ویژه علف زار،
-

۴. گردشگری در اسناد فرادست ملی و بین المللی

توسعه صنعت گردشگری در انواع مختلف آن از جمله گردشگری طبیعی در زمره مهمترین راهبردهای بسیاری از دولت ها و سازمان های بین المللی قرار گرفته است. از سوی دیگر صنعت گردشگری به مانند هر فعالیت دیگر آثار و پیامدهایی را بر محیط زیست تحمیل می کند و به همین دلیل نیز کاهش آثار و پیامدهای محیط زیست، بویژه تاثیر آن بر منابع آب بیش از پیش در سطح جهان مورد توجه قرار گرفته و سیاست ها، برنامه ها و دستورالعمل های متعددی برای آنها توسعه داده شده است.

رشد و توسعه صنعت گردشگری در ایران به مانند بسیاری از کشورهای جهان به عنوان یکی از مهمترین راهکارهای توسعه اقتصادی و همچنین سازوکارهایی برای ایجاد اشتغالی پایدار و توزیع عادلانه درآمدها بیش از پیش مورد توجه برنامه ریزان و سیاست گزاران قرار گرفته است. از طرف دیگر توسعه گردشگری به مانند هر فعالیت اقتصادی آثار و پیامدهایی بر محیط زیست دارد که لازم است با اتخاذ تدابیر و سیاست ها و برنامه های مناسب نسبت به کاهش آثار و پیامدهای آنها اقدام کرد. بر این اساس در این بخش از گزارش به مهمترین اسناد بین المللی و ملی در زمینه گردشگری اشاره می شود.

۴.۱. اسناد بین المللی

▪ دستور کار ۲۱ (ریودوژانیرو ۱۹۹۲) ۱۰

۱۰. کنفرانس سازمان ملل درباره محیط زیست و توسعه: دستور کار ۲۱ (۱۳۷۷) حمید طراوتی، امیر ایافت؛ انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست و برنامه عمران سازمان ملل متحد (UNDP)

کنفرانس سازمان ملل متحد در مورد توسعه و محیط زیست (UNCED)، بزرگترین کنفرانس بین المللی بود که با حضور نمایندگان ۱۷۸ کشور و رهبران ۱۰۷ کشور که در سال ۱۹۹۲ در ریودوژانیرو برزیل با حضور و مشارکت گسترده نمایندگان سازمان های غیردولتی (NGOs) و رهبران بسیاری از کشورها برگزار شد، نقطه عطفی در زمینه مباحث محیط زیست و توسعه بوده است. یکی از مهمترین دستاوردهای این اجلاس تهیه و تصویب دستور کار ۲۱ بوده است که برنامه های اقدام برای حدود ۱۰۰ حوزه مختلف برای توسعه پایدار جهانی را در قرن ۲۱ مشخص کرد. این دستور کار شامل ۴۰ فصل است که در حوزه های مختلف اجتماعی، اقتصادی، محیط زیستی، و همچنین زیست بوم های دریایی، ساحلی، رودخانه ها، بیابان ها، منابع آب، کوهستان و غیره توصیه ها و راهکارهایی را به کشورها ارائه کرده است.

در این دستور کار بر جنبه های مختلفی از حفاظت از محیط زیست حفاظت از دریاها و اقیانوس ها (فصل هفدهم)، حفاظت و مدیریت آبها (فصل هیجدهم)، مدیریت مواد شیمیایی سمی، مدیریت اصولی زباله های جامد و فاضلاب و اشار کرده است.

■ **بیانیه کنفرانس ملل متحد در خصوص توسعه پایدار موسوم به آینده ای که ما می خواهیم (ریودوژانیرو،**

۲۰۱۲) ۱۳

هم زمان با بیستمین سالگرد کنفرانس محیط زیست و توسعه سازمان ملل در سال ۱۹۹۲ در ریو (اجلاس زمین)، اجلاس جهانی کنفرانس ملل متحد درباره توسعه پایدار موسوم به ریو+۲۰، در روزهای ۲۳-۱۲ ژوئن ۲۰۱۲ در شهر ریودوژانیرو برزیل برگزار شد و در آن بیش از چهل هزار شرکت کننده از جمله ۵۰ تن از سران، ۲ پادشاه، ۴۱ نخست وزیر، ۱۶۰ وزیر امور خارجه و ۱۹۰ رئیس مرتبط با بخش یا وزارت محیط زیست از کشورهای مختلف جهان حضور داشتند. اجلاس ریو + ۲۰ با هدف "تجدید اطمینان بخش تعهدات سیاسی برای توسعه پایدار، ارزیابی پیشرفته ای حاصل شده تا کنون و فاصله های موجود در اجرای نتایج اجلاس های بزرگ توسعه پایدار و بررسی چالش های نوظهور و در حال شکل گیری" برگزار شد.

سند "ریو + ۲۰" در شش فصل و ۲۳۸ بند تهیه و تصویب شده است. فصل اول با عنوان: چشم انداز مشترک ما، فصل دوم: تجدید تعهدات سیاسی، فصل سوم: اقتصاد سبز در زمینه توسعه پایدار و ریشه کنی فقر: فصل چهارم: چارچوب ساختاری توسعه پایدار، فصل پنجم: چارچوب برای اقدام و پیگیری شامل مباحث موضوعی و بین بخشی (از جمله ریشه کنی فقر، امنیت غذایی و تغذیه و کشاورزی پایدار، آب و بهداشت، انرژی، گرد شگری پایدار، حمل و نقل پایدار، شهرهای پایدار و سکونتگاه های انسانی، سلامت و جمعیت، اشتغال کامل، مولد و کار مناسب برای همه و حفاظت اجتماعی، اقیانوس ها و دریاها، کشورهای کوچک جزیره ای در حال توسعه، کشورهای کمتر توسعه یافته توسعه یافته، کشورهای کمتر توسعه یافته محصور در خشکی، آفریقا، اقدامات منطقه ای، کاهش

^{۱۱}Non – Governmental Organization

^{۱۲}Agenda 21

^{۱۳}. آینده ای که ما می خواهیم، دستاوردهای کنفرانس سازمان ملل متحد پیرامون توسعه پایدار (ریو+۲۰)، ۱۳۹۱، ترجمه دکتر مجید شفیق پور، نرگس صفار، سازمان حفاظت محیط زیست

خطرات و بلایا، تغییرات اقلیم، جنگل‌ها، تنوع زیستی، بیابان‌زایی، تخریب زمین و خشک‌سالی، کوهستان، مواد شیمیایی و پسماند، تولید و مصرف پایدار، معدن‌کاوی، آموزش، برابری جنسیتی و توانمندسازی زنان) است. در فصل ششم نیز با عنوان: ابزارهای اجرایی، سازوکارهای اجرایی دستیابی به اهداف توسعه پایدار مطرح شده است.

در بندهای ۱۳۱ و ۱۳۲ این سند بر توسعه انواع گردشگری بر اساس رعایت اصول توسعه پایدار و همچنین مشارکت‌های مردمی تأکید شده است:

در بند ۱۳۱ عنوان شده است ما تأکید می‌کنیم که گردشگری با مدیریت و طراحی شده موفق، می‌تواند کمک قابل توجهی به ابعاد سه‌گانه توسعه پایدار نموده، ارتباط نزدیکی با دیگر بخش‌ها داشته و می‌تواند مشاغل و فرصت‌های تجاری مناسب ایجاد و تولید نماید. ما بر ضرورت حمایت از فعالیت‌های پایدار گردشگری و ظرفیت‌سازی مرتبط که آگاهی‌های زیست‌محیطی، صیانت از محیط‌زیست، حمایت از حیات‌وحش، گونه‌های گیاهی، تنوع زیستی، اکوسیستم‌ها و تنوع فرهنگی را ارتقا می‌دهد و بهبود رفاه و معیشت جوامع محلی را با حمایت از اقتصاد بومی آن‌ها و محیط‌زیست طبیعی و انسانی به‌عنوان یک اصل کلی بهبود می‌بخشد، آگاهیم. ما برای پشتیبانی از فعالیت‌های گردشگری پایدار و ظرفیت‌سازی در کشورهای در حال توسعه به منظور دستیابی به توسعه پایدار، توجه بیشتر جهانی را فرا می‌خوانیم.

در بند ۱۳۲ نیز بر افزایش سرمایه‌گذاری در گردشگری پایدار، شامل طبیعت‌گردی و گردشگری فرهنگی که ممکن است ایجاد بنگاه‌های کوچک و بزرگ و تسهیل دسترسی به منابع مالی از طریق ابتکارات کم‌اعتبار برای فقرا، مردمان بومی و جوامع محلی در مناطقی با پتانسیل طبیعت‌گردی بالا فراهم آورد تأکید شده است.

■ معیارها و دستورالعمل جهانی گردشگری پایدار^{۱۴}

این معیارها و دستورالعمل‌ها در سال ۲۰۱۳ توسط شورای جهانی گردشگری پایدار تدوین شد که مهمترین محورهای آن شامل موارد زیر است:

- الف- ۱- ایجاد سیستم مدیریت پایدار محیط زیستی همسو با جنبه‌های فرهنگی، اقتصادی، طبیعی، سلامت و....
- الف- ۲- هماهنگی میان سازمان‌ها محلی- ملی و فراملی
- الف- ۳- آموزش دوره‌های تمام کارمندان در زمینه‌های زیست محیطی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سلامت و....
- الف- ۴- ارزیابی میزان رضایت مندی مسافران
- الف- ۵- برنامه ریزی، طراحی و نوسازی سازه‌ها بر اساس:
 - زون بندی قانونی مناطق چهارگانه حفاظتی و سایت‌های فرهنگی
 - توجه به ارزشهای طبیعی- فرهنگی محل
 - استفاده از مصالح محلی
 - توجه به گردشگران با نیازهای خاص (سالمندان، معلولین و) ...

۱۴ . راهنما و دستورالعمل گردشگری پایدار در منطقه زاگرس مرکزی (۱۳۹۴)، طرح حفاظت از تنوع زیستی در چشم انداز زاگرس مرکزی با مشارکت کلیه ذینفعان و ذیربطان در سطوح ملی و استانی‌های اصفهان، چهارمحال و بختیاری، فارس و کهگیلویه و بویراحمد، انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست

1 . Global Sustainable Tourism Council

- الف- ۶- در نظر گرفتن حقوق مالکان محلی در زمینه: زمین، آب، ملک و....
- الف- ۷- اطلاع دهی به مسافران در زمینه طبیعت پیرامون و فرهنگ منطقه به علاوه نحوه برخورد با محیط های طبیعی و سایت های فرهنگی
- ب) ایجاد حداکثر منافع اجتماعی- اقتصادی برای جوامع محلی و کم کردن تاثیرات منفی
- ب ۱- حمایت سازمان ها از توسعه جوامع محلی در زمینه تحصیلات، آموزش، سلامت و...
- ب ۲- دادن فرصت های برابر شغلی و آموزشی به جوامع محلی
- ب ۳- استفاده از محصولات و خدمات جوامع محلی به خصوص محصولات سنتی و صنایع دستی خاص منطقه
- ب ۴- وضع قوانینی به منظور عدم سواستفاده از کودکان، جوانان، زنان و اقلیت ها
- ب ۵- توجه ارگانها به دادن فرصت های برابر به زنان و اقلیتها، عدم بهره کشی از کودکان و احترام به قوانین کارگر و کارفرما
- ب ۶- به مخاطره نینداختن امنیت آب، غذا، انرژی، سلامت در جوامع مجاور
- ب ۷- به مخاطره نینداختن حریم خصوصی جوامع: زمین، منابع آبی، مسیر های دسترسی و...
- ج) ایجاد حداکثر منافع برای میراث فرهنگی و کم کردن تاثیرات منفی
- ج ۱- تهیه دستورالعملها و راهنما های ویژه برای مناطق حساس
- ج ۲- جلوگیری از فروش محصولات تقلبی
- ج ۳- حمایت و حفاظت از شاخصه های فرهنگی، هنری و سنتی منطقه توسط ارگانها ; احترام به حقوق جامعه محلی از یکسو و ممانعت از بهره کشی جامعه محلی از سوی دیگر
- د) ایجاد حداکثر منافع برای محیط زیست و کم کردن تاثیرات منفی
- د ۱- حفاظت از منابع:
- د ۱- ۱- اتخاذ تصمیماتی جهت بکارگیری مبانی توسعه پایدار در مباحث گردشگری از جمله: مصالح ساختمانی، کالاها، غذا و نوشیدنی های محلی
- د ۱- ۲- کاهش مصرف وسایل یکبار مصرف، مشخص کردن سرانه مصرف و توجه به قابل بازیافت بودن
- د ۱- ۳- کاهش مصرف انرژی، مشخص کردن سرانه مصرف و استفاده از انرژی های پاک
- د ۱- ۴- کاهش مصرف آب، مشخص کردن سرانه مصرف و عدم تاثیرگذاری منفی بر آب های جاری
- د ۲- کاهش آلودگی:
- د ۲- ۱- کاهش میزان تولید گاز های گلخانه ای ناشی از فعالیتهای گردشگری و حمل و نقل
- د ۲- ۲- مدیریت پساب و استفاده دوباره از آن فقط در صورت تصفیه
- د ۲- ۳- مدیریت پسماند شامل: کاهش تولید و بازیافت
- د ۲- ۴- به حداقل رساندن مصرف مواد سمی مانند: مواد رنگی، ضد عفونی کننده ها و شوینده های شیمیایی و جایگزینی آنها با مواد سازگار با محیط زیست
- د ۲- ۵- کاهش آلاینده های صوتی، نوری، شیمیایی و آلاینده های آب، خاک و هوا
- د ۳- حفاظت از تنوع زیستی، اکوسیستم و جاذبه های طبیعی:
- د ۳- ۱- عدم آسیب رسانی به حیات وحش و جلوگیری از خرید و فروش گونه ها
- د ۳- ۲- جلوگیری از اسارت حیوانات در مناطق (در مناطق حفاظت شده هم با در نظر گرفتن اصول این کار انجام شود)
- د ۳- ۳- جلوگیری از معرفی گونه های مهاجم و حفاظت و احیا گونه های بومی
- د ۳- ۴- همکاری در زمینه حفاظت از مناطق حفاظت شده
- د ۳- ۵- پیشگیری از تداخل با روند زندگی طبیعی حیات وحش

این مجموعه دستورالعمل ها و معیارها در پاسخ به چالش های جهانی اهداف توسعه هزاره سوم توسط شورای گردشگری پایدار جهانی تدوین شده است و در حال حاضر بسیاری از کشورها از این معیارها برای گردشگری پایدار به طور عام و گردشگری طبیعی به طور اخص استفاده می کنند.

▪ بند ۳۳ دستور کار توسعه پایدار (۲۰۱۵) ۱۶

در سپتامبر سال ۲۰۱۵، روسای دولت‌ها، نمایندگان بلندپایهٔ نهادهای مختلف سازمان ملل متحد و نمایندگان جوامع مدنی و سازمان‌های غیر دولتی در مجمع عمومی ملل متحد، دستور کار توسعه پایدار را تصویب کردند. در این دستور کار علاوه بر بیانیه، اهداف توسعه پایدار (SDGs) مطرح شد که جایگزین آرمان‌های هشت گانه توسعه هزاره (MDGs) شد. این دستور کار که شامل بیانیه‌ای با ۹۱ بند و ۱۷ آرمان و ۱۶۹ هدف و شاخص‌های مرتبط با هر هدف است که در آن نقشه راه و جهت‌گیری‌های جامعه جهانی برای تحقق آرمان‌ها و اهداف توسعه پایدار برای یک بازه زمانی ۱۵ ساله ارائه شده است.

در بند ۳۳ دستور کار توسعه پایدار عنوان شده است که جامعه جهانی به این درک و آگاهی رسیده است که توسعهٔ اقتصادی و اجتماعی، به مدیریت پایدار منابع طبیعی کرهٔ زمین وابسته است؛ بنابراین جامعه جهانی متعهد شده است تا از اقیانوس‌ها و دریاها، منابع آب شیرین، جنگل‌ها، کوهستان‌ها و مناطق خشک، تنوع زیستی، زیست‌بوم‌ها و حیات‌وحش حفاظت نمایند و به شیوه‌های پایدار از این منابع استفاده کنند. علاوه بر این، ما به ترویج گردشگری پایدار، رفع مشکل کمبود و آلودگی آب، تقویت همکاری‌ها برای مبارزه با بیابان‌زایی، طوفان‌های شن، تخریب سرزمین و خشک‌سالی و ارتقای پایداری در برابر بلایای طبیعی و کاهش آن مصمم خواهد بود.

همچنین در یکی از اهداف خرد آرمان هشتم (ترویج رشد اقتصادی مداوم، فراگیر و پایدار، اشتغال کامل و مولد و کار شایسته برای همگان) اهداف توسعه پایدار نیز بر اتخاذ تدبیر و سازوکارهای لازم برای اجرای سیاست‌هایی برای توسعه گردشگری پایدار به منظور ایجاد اشتغال و ترویج فرهنگ و کالاهای محلی تا سال ۲۰۳۰ نیز تاکید شده است.

۴.۲. اسناد فرادست ملی مرتبط با گردشگری

▪ سند چشم انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ (۱۳۸۲/۸/۱۲)

- توسعه کشور متناسب با مقتضیات فرهنگی، جغرافیایی و تاریخی.
 - دستیابی به جایگاه اول اقتصادی در منطقه آسیای جنوب غربی.
 - تعامل سازنده و موثر با جهان براساس اصول عزت، حکمت و مصلحت
- توجه به نقش و جایگاه میراث فرهنگی و گردشگری در رشد و توسعه اقتصادی کشور و همچنین توجه به نقش و جایگاه میراث فرهنگی و گردشگری در ایجاد ارتباط و تعامل با همه مناطق جهان در این بندهای چشم انداز مورد تاکید قرار گرفته است.

▪ سیاست های کلی محیط زیست (۱۳۹۴/۲۶۸)

در بند ۳-۱۵ این سیاست ها بر بهره گیری مؤثر از فرصتها و مشوق های بین المللی در حرکت به سوی اقتصاد کم کربن و تسهیل انتقال و توسعهٔ فناوریها و نوآوریهای مرتبط تاکید شده است. یکی از راه کارهای تحقق اقتصاد کم کربن توسعه گردشگری به طور عام، و گردشگری طبیعی به طور اخص است که در این بند از سیاست ها بر آن تصریح شده است.

▪ سیاستهای کلی برنامه ششم توسعه - امور اجتماعی (۱۳۹۴/۴/۹)

۱۶. دگرگون ساختن جهان ما: دستور کار ۲۰۳۰ برای توسعه پایدار (۱۳۹۳)، مهر ناز پیروز نیک، انتشارات سازمان ملل متحد، کمیسیون ملی یونسکو در ایران

- بند ۵۰: توسعه پایدار صنعت ایرانگردی به گونه ای که ایرانگردهای خارجی تا پایان برنامه ششم به حداقل ۵ برابر افزایش یابد.

▪ **سیاست های کلی اشتغال (۱۳۹۰/۴/۲۸)**

- بند ۹- گسترش و استفاده بهینه از ظرفیت های اقتصادی دارای مزیت مانند: گردشگری و حق گذر (ترانزیت)

▪ **سیاست های کلی صنعت (۱۳۹۱/۹/۲۹)**

- بند ۸- گسترش صنایع دستی به ویژه صنایع دارای محتوای فرهنگی و هنری و بهره گیری از صنعت گردشگری.

▪ **سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی (۱۳۹۲/۱۱/۲۹)**

- بهره برداری از ظرفیتهای مردمی در شقوق مختلف میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری از جمله توسعه موزه های خصوصی، گسترش سازمانهای غیردولتی حافظ میراث فرهنگی، گسترش شرکتهای ارائه دهنده خدمات تخصصی حوزه میراث فرهنگی، جلب سرمایه گذاران در بهره برداری از بناهای تاریخی و همچنین بازسازی بافتهای تاریخی برنامه ریزی و اجرا و توسعه خوشه های گردشگری و صنایع دستی در مناطق مختلف کشور و توسعه مشارکت مردمی در حوزه های مرتبط با بخش گردشگری (مشارکت عمومی)
- حمایت از صنعت گردشگری به هنگام اجرای مرحله دوم (هدفمندی یارانه ها)
- ایجاد جایگاه مناسب و هدایت مناطق نمونه گردشگری در جذب گردشگران خارجی (توسعه صادرات با خالص ارزآوری)
- دیپلماسی برای جذب و جلب گردشگران خارجی (دیپلماسی برای حمایت از هدف های اقتصادی)
- به رسمیت شناختن گردشگری در ایجاد اشتغال و فرصتهای شغلی (کارآفرینی و اشتغال مولد)
- استانداردسازی خدمات رسانی در بخش خدمات گردشگری و صنایع دستی

▪ **سیاست های کلی آمایش سرزمین (۱۳۹۰/۹/۲۱)**

(ب) توجه به یکپارچگی ملی و سرزمینی و تقویت هویت اسلامی - ایرانی و مدیریت سرزمین از طریق:

- ۱- استفاده مؤثر از موقعیت، میراث تاریخی و جاذبه های فرهنگی و طبیعی کشور در مسیر اهداف توسعه، تقویت گردشگری و حفاظت از سوابق تاریخی.
- ۲- سامان بخشی فضای مناسب مراکز زیست و فعالیت به ویژه در مناطق مرزی با تأکید بر مشارکت مؤثر مردم با توسعه هماهنگ جزایر و سواحل جنوب و شمال کشور با بهره گیری از ظرفیت استانهای همجوار، موقعیت جغرافیایی، زیربنای اساسی، منابع دریایی و نفت و گاز و استقرار صنایع مرتبط، پشتیبان و انرژی بر و توسعه بازرگانی، گردشگری، آموزش عالی، فنی و حرفه ای و تحقیقات با تقویت تعامل فراملی (طی ده سال در قالب دو برنامه پنج ساله)
- ۳- توسعه هماهنگ مناطق مرزی در شرق و غرب کشور با تقویت امور زیربنایی و بهره گیری از مزیت های نسبی جهت توسعه ظرفیت ملی گردشگری، آموزشی، بازرگانی و تعامل فرامرزی.

▪ **سیاست های کلان بخش میراث فرهنگی و گردشگری (۱۳۸۳/۷/۴)**

- اهتمام به امر میراث فرهنگی، تاریخی و طبیعی کشور وظیفه ای است همگانی، دولت به عنوان مسئول حاکمیت و سیاستگذار، مقدمات قانونی اجرای این وظیفه را در عرصه های پژوهش، صیانت، احیاء و معرفی فراهم می سازد.
- ارایه ارزش های مستتر در میراث فرهنگی کشور در سطح ملی و بین المللی برای ابقاء و ارتقاء هویت فرهنگی جامعه.
- بالابردن سطح فرهنگ عمومی در عرصه میراث فرهنگی و گردشگری با بهره گیری از ظرفیتهای آموزشی، فرهنگی و رسانه ای کشور.

- توسعه پایدار گردشگری با رعایت ارزش های فرهنگی جامعه، ظرفیت های میراث فرهنگی و محیط زیست به منظور تأمین نیازهای جامعه ایرانی، تحکیم وحدت و وفاق ملی، افزایش تفاهم بین المللی و معرفی چهره ایران اسلامی.
- افزایش گردشگری داخلی و دستیابی به سهم مناسب از بازار جهانی گردشگری با تنوع بخشی به بازار گردشگری ایران و استفاده از همه ظرفیتهای با اولویت جذب گردشگران زیارتی، فرهنگی و طبیعی به منظور افزایش تولید ناخالص داخلی و توسعه اشتغال.
- اولویت دادن به توسعه مبادلات گردشگری با کشورهای اسلامی و کشورهای حوزه فرهنگ ایرانی.
- رعایت حقوق و تأمین امنیت گردشگران.

▪ جهت گیریهای ملی آمایش سرزمین (۱۳۹۶/۵/۲)

- افزایش همگرایی و تقویت هویت ملی در طراحی و اجرای طرحهای ملی و منطقه ای و تخصصی شدن عملکرد اقتصادی براساس قابلیت ها و مزیت های نسبی مناطق برای تقویت وابستگیهای متقابل منطقه ای و یکپارچگی ملی و پرهیز از تنوع و گسترش همه نوع فعالیتهای در یک قلمرو جغرافیایی.
- توزیع مناسب جمعیت و فعالیتهای اقتصادی در قلمرو سرزمین در راستای ایجاد تعادل بیشتر بین نیمه غربی و شمال غربی کشور و نیمه شرق و جنوب شرقی کشور بر مبنای کارایی اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیست محیطی و استفاده از ظرفیتهای با تأکید بر:
- بندر چابهار؛ به عنوان یکی از مهمترین مراکز جمعیتی سواحل دریای عمان، بندر اقیانوسی بین المللی و برخوردار از عملکردهای مرتبط با صنایع دریایی، بازرگانی، انرژی، آموزش عالی و تحقیقات، گردشگری و شیلات؛ بندر جاسک؛ به عنوان یک مرکز جمعیتی فعال در حوزه صادرات نفت، گاز و پتروشیمی، بازرگانی و گردشگری؛ سایر قلمروهای اولویت دار سواحل مکران از جمله پسابندر، کنارک، زرآباد و سیریک و پسرکانه های آنها .
- توسعه زیرساختهای ارتباطی و خدماتی گردشگری با هدف تسهیل دسترسی و استفاده از اماکن، ابنیه و محوطه های با ارزش تاریخی ثبت جهانی و ثبت ملی شده و قطب ها و مناطق نمونه گردشگری (از جنبه میراث فرهنگی طبیعی)
- حفاظت از تنوع زیستی و حفظ ذخائر ژنتیکی و زمینه سازی برای بهره مندی جوامع محلی از آن در زمینه هایی مانند گردشگری طبیعی.
- توسعه و تجهیز مراکز گردشگری سلامت در کشور و تبدیل ایران به قطب پزشکی منطقه آسیای جنوب غربی و جهان اسلام از طریق ایجاد مراکز درمانی تجهیز شده و روزآمد و رونق بخشی به گردشگری سلامت و پزشکی در مناطق و شهرهای دارای قابلیت.
- صیانت و استفاده بهینه از ظرفیتهای و جاذبه های طبیعی، تاریخی، مذهبی، فرهنگی، علمی، ورزشی و سلامت در هر منطقه برای رونق و ارتقای جایگاه صنعت گردشگری در اقتصاد ملی و دستیابی به سهم مناسب در اقتصاد بین المللی
- توسعه و آبادانی نواحی مرزی و جهت دهی سرمایه گذاریهای ملی اعم از دولتی و غیردولتی به نواحی مرزی و رونق بخشی به صنعت گردشگری و بازرگانی براساس مزیت های نسبی و رقابتی با تأکید بر تقویت همگراییهای اجتماعی، فرهنگی و سیاسی.

▪ قانون برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۰-۱۳۹۶)

- بند (پ) ماده ۲: موضوعات زیر مسائل محوری برنامه است. دولت موظف است طرحهای (پروژههای) مرتبط با آنها و همچنین مصوبات ستاد فرماندهی اقتصاد مقاومتی صرفاً در حوزههای ذیل الذکر را در بودجه سالانه اعمال نماید.

- الف- موضوعات خاص راهبردی در مورد آب و محیط‌زیست
- ب- موضوعات خاص مکان‌محور در مورد توسعه سواحل مکران، اروند و بازآفرینی بافت‌های ناکارآمد شهری (حاشیه شهرها و بافت‌های فرسوده)، بافت‌های تاریخی و مناطق روستایی
- پ- موضوعات خاص بخش پیش‌روی اقتصاد در مورد معدن و صنایع معدنی، کشاورزی، گردشگری، عبوری (ترانزیت) و حمل و نقل ریلی، فناوری نوین، توسعه و کاربست علم و فناوری و انرژی
- **بند (ب) ماده ۳۶:** عوارض حاصل از چشمه‌های آب معدنی و درمانی در محدوده شهرستانی که ظرفیت توسعه گردشگری دارند، با طی مراحل قانونی در اختیار شهرداریها یا دهیاریهای همان منطقه قرار می‌گیرد. منابع حاصله متناسب با دریافت عوارض که به پیشنهاد شورای اسلامی شهر و روستا به تصویب شورای برنامه ریزی و توسعه استان ی‌رسد، با تصویب کمیته برنامه ریزی شهرستان صرف زیرساخت‌های گردشگری همان منطقه می‌شود.
- **بند (ب) ماده ۹۷:** توسعه امکانات، فعالیت‌های فرهنگی و خدمات زیارتی در قطب‌های زیارتی و گردشگری مذهبی و فراهم نمودن زمینه زیارت و اجرای طرح‌های (پروژه‌های) زیربنایی مورد نیاز در قالب بودجه‌های سنواتی.
- **ماده ۹۹:** بنیاد مسکن انقلاب اسلامی با همکاری سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری موظف است نسبت به تهیه و اجرای طرح بهسازی و احیای حداقل سیصد روستای دارای بافت باارزش تاریخی و فرهنگی و روستاهای هدف گردشگری را از محل اعتبارات تملک دارائیهای سرمایه‌ای، تا پایان اجرای قانون برنامه در بودجه سنواتی اقدام نماید تا در چارچوب این مفاد حفظ، نگهداری و مورد بهره‌برداری قرار گیرد.
- **ماده ۱۰۰:**
- الف) سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، مکلف است تا پایان سال اول اجرای قانون برنامه، سند راهبردی توسعه گردشگری را در چارچوب قوانین مربوطه با رویکرد استفاده حداکثری از بخش خصوصی جهت تصویب هیأت وزیران ارائه نماید. دولت موظف است تمهیدات زیر را به عمل آورد:
- (۱) تهیه و الحاق پیوست تخصصی میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری برای کلیه طرح‌های توسعه‌ای بزرگ و مهم در حوزه‌های زیربنایی، تولیدی و خدمات‌دستگاه‌های موضوع ماده ۳ قانون تشکیل میراث فرهنگی و گردشگری مصوب ۱۳۸۲/۱۰/۳ جهت تطبیق با اهداف و وظایف سازمان مذکور در سطح ملی، منطقه‌ای، استانی و شهری
- (۲) اختصاص یارانه تسهیلات مالی در چارچوب بودجه سنواتی و معافیت‌های مالیاتی و عوارضی به تأسیسات ایرانگردی و جهانگردی در چارچوب قوانین مربوطه
- (۳) ایجاد زیرساخت‌های مناسب گردشگری از قبیل راه، خدمات رفاهی و اقامتی، استفاده از ظرفیت بخش خصوصی در سرمایه‌گذاری، واگذاری تسهیلات ارزان قیمت و سایر اقدامات حمایتی در قالب بودجه سنواتی.
- ب) سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری با همکاری سازمان برنامه و بودجه موظف است تا پایان سال اول اجرای قانون برنامه طرح ساماندهی گردشگری جنگل‌های شمال و شمال‌غرب کشور و زاگرس، سواحل شمالی و جنوبی با اولویت سواحل مکران طبق قوانین مربوطه را تهیه و جهت تصویب به هیأت وزیران ارائه نماید.
- پ) دولت مکلف است تا پایان سال اول اجرای قانون برنامه، تمهیدات و اقدامات قانونی لازم را جهت مدیریت یکپارچه و جامع میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری به عمل آورد.
- ت) سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری مکلف است کل درآمد اختصاصی و کمک‌های مردمی از اماکن و محوطه‌های تاریخی و موزه‌ها را که در اجرای ماده (۳) قانون تشکیل سازمان میراث فرهنگی و گردشگری مصوب ۱۳۸۲/۱۰/۳ به صورت هیأت امنایی تشکیل و اداره می‌شوند به حسابی که نزد خزانه افتتاح می‌گردد، واریز

نماید. صد در صد (۱۰۰٪) وجوه حاصله و همچنین سهم کمک های دولتی اختصاص داده شده به این اماکن در قالب بودجه سنواتی در اختیار سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری قرار می گیرد تا برای اداره، توسعه و مرمت این اماکن اختصاص یابد.

ث) سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری می تواند بخشی از امور تصدی گری و اجرائی خود را به تشکلهای حرفه ای و تخصصی گردشگری که طبق قانون تشکیل شده اند، واگذار کنند.

ج) دولت مکلف است از محل منابع بند (الف) ماده (۶۵) قانون الحاق برخی مواد به قانون تنظیم بخشی از مقررات مالی دولت مصوب ۱۳۹۳/۱۲/۴ گازرسانی روستاهای هدف گردشگری را نیز در اولویت قرار دهد.

▪ قانون تشکیل سازمان میراث فرهنگی و گردشگری (۱۳۸۲/۱۰/۲۳)

- تبصره ذیل ماده ۲: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری مکلف است به منظور هماهنگی در چگونگی امکان بهره گیری از میراث های طبیعی کشور و اجرای تعهدات مطروحه در کنواسیون حفاظت میراث فرهنگی و طبیعی جهان نسبت به تدوین آئین نامه ای با پیشنهاد مشترک سازمان میراث فرهنگی و گردشگری و سازمان حفاظت محیط زیست اقدام کند.

- ماده ۷: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری مکلف است برنامه های تبلیغی ملی و بین المللی برای معرفی میراث فرهنگی ایران و جاذبه های جهانگردی آن را از طریق رسانه های ارتباط جمعی داخلی و خارجی به مرحله اجرا درآورد.

- ماده ۸: به منظور فراهم کردن زمینه توسعه پایدار میراث فرهنگی و گردشگری، جلب سرمایه گذاری داخلی و خارجی با رعایت قانون تشویق و حمایت سرمایه گذاری در ایجاد تأسیسات زیربنائی جهت معرفی بهتر بناها و محوطه های تاریخی، تأسیسات ایرانگردی و جهانگردی و ارائه خدمات مناسب به جهانگردان، دولت می تواند در مناطق مستعد کشور و قطب های گردشگری با تأکید بر مناطق کمتر توسعه یافته به متقاضیان بخش های غیردولتی اجازه تأسیس مناطق نمونه گردشگری را بدهد.

▪ قانون توسعه صنعت ایرانگردی و جهانگردی (۱۳۷۰/۷/۷)

- ماده ۵: بانکها موظفند تشویق سرمایه گذاری بخش خصوصی و دولتی در زمینه ایجاد و توسعه تأسیسات ایرانگردی و جهانگردی تسهیلات بانکی را به نرخ صنعتی تأمین و پرداخت نمایند.

- ماده ۶: سازمان زمین شهری، شهرداریها، سازمان جنگلها و مراتع کشور و سایر وزارتخانه ها و سازمانهای ذیربط موظفند زمین مورد نیاز برای احداث تأسیسات ایرانگردی و جهانگردی را با معرفی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به قیمت منطقیهای یا تمام شده به گونه ای که موجب تقلیل درآمد عمومی نشود به متقاضیان واگذار نمایند.

▪ نقشه مهندسی فرهنگی کشور (۱۳۹۲)

در این سند نیز بر جنبه های مختلفی از انواع گردشگری بویژه بوم گردی به شرح زیر تاکید شده است.

راهبردهای ملی:

- بازشناسی، حفظ و ترویج موارث تمدنی و سنن ملی و قومی و تقویت تعامل فرهنگهای قومی با محوریت فرهنگ اسلامی- ایرانی و حفظ وحدت ملی.
- نهادینه سازی الگوها و سازوکارهای اسلامی نشاط و شادابی و سفر و گردشگری.
- توسعه و حمایت از آفرینش آثار و محصولات فرهنگی و صنایع هنری بومی و ملی برای تبیین و ترویج ارزشهای اسلامی- ایرانی و دفاع مقدس و مقابله با محصولات فرهنگی و هنری معارض با ارزشهای اخلاقی و انسانی.

- احیاء، تقویت و ترویج استفاده از هنرهای سنتی و محصولات آن در عرصه‌های مختلف زندگی.

اقدامات ملی:

- حمایت از فعالیتهای فرهنگی، میراث فرهنگی و تولیدات هنری و ادبی اقوام ایرانی حول ارزش‌های اسلامی- ایرانی به ویژه در مناطق مرزی مبتنی بر آمایش فرهنگی و سرزمینی.
- تدوین فرهنگ و تاریخ اقوام ایرانی با تأکید بر وحدت ملی و شخصیت‌های فرهنگی و دینی در حوزه تمدن اسلامی- ایرانی.
- ساماندهی و گسترش زیرساخت‌ها، سازوکارها و فضاهای تقویت کننده شادابی و نشاط و اطمینان‌بخش در جامعه با حفظ اصول و ارزش‌های اسلامی.
- طراحی و اجرای طرح جامع ساماندهی سواحل دریاها، رودخانه‌ها و آبگیرهای کشور در چارچوب نقشه مهندسی فرهنگی کشور.
- طراحی، تدوین و اجرای برنامه‌های ملی ترویج نمادها و الگوهای رفتاری شادی و شادابی اسلامی و بازمهندسی جشن‌های دینی، عمومی و خانوادگی براساس آموزه‌های اسلامی.
- اعمال مدیریت فرهنگی و ارائه الگوهای اسلامی در ایرانگردی، جهانگردی و گردشگری مبتنی بر آموزه‌های اسلامی و تسهیل و توسعه گردشگری دینی و بهره‌گیری از این زمینه‌ها در توسعه فرهنگی اسلامی و انقلابی.
- تدوین و اجرای برنامه ملی حمایت از احیای صنایع و هنرهای سنتی و روستایی و پشتیبانی مادی و معنوی از مشاهیر و پیشکسوتان حوزه هنر متعالی و اسلامی.
- تقویت اقتصاد هنر و ایجاد نظام حمایت معنوی، اعتباری و مالی از صنایع هنری بومی و ملی مبتنی بر مبانی اسلامی.
- برنامه‌ریزی برای جذب و گسترش گردشگری خارجی بویژه شیعیان و دیگر مسلمانان در زمینه‌های دینی، زیارتی، درمانی، علمی و فرهنگی به ایران.
- تدوین و اجرای سند و برنامه جامع گردشگری مبتنی بر نقشه مهندسی فرهنگی.

▪ آیین نامه تشکیل شورای هماهنگی توسعه پایدار مناطق کویری (۱۳۸۶/۴/۹)

در ماده ۴ این آیین نامه وظایف و اختیارات شورا به شرح زیر تعریف شده است:
تعیین و تصویب خطوط اصلی و راهبردی توسعه متوازن و پایدار مناطق کویری در چارچوب راهبردهای آمایش ملی و در راستای اجرای برنامه‌های مقابله با بیابانزایی و حفاظت از منابع آب و خاک، بهره‌برداری از قابلیت‌های معدنی و صنعتی، توسعه ارتباطات، صیانت از میراث فرهنگی، توسعه گردشگری طبیعی و فرهنگی، حفاظت امنیت، حفاظت از محیط زیست

▪ آیین نامه طبیعت گردی (۱۳۸۴/۵/۵)

- ماده ۱: منظور از طبیعت گردی (اکوتوریسم) عبارت است از برآوردن تمنیات و تمایلات خردمندانه و انسانی گردشگران طبیعت در محیطی طبیعی، فرهنگی، آموزشی و غیرمصرفی و به صورت پایدار و در حد ظرفیت قابل تحمل با حداقل تأثیر منفی بر محیط طبیعی و فرهنگی تحت شرایط و ضوابطی که ضمن حفظ محیط زیست و فرهنگ بومی و ارزش‌های آن، امکان رشد اقتصادی و محلی را فراهم آورد.
- ماده ۳: وظایف کمیته ملی طبیعت گردی به شرح زیر است:
الف) تدوین سیاست‌های توسعه طبیعت گردی در کشور.

ب) هماهنگی بین دستگاههای ذیربط در امر اکوتوریسم به منظور فراهم کردن زمینه توسعه گردشگری طبیعی در کشور.

ج) معرفی مناطق و محدوده های مستعد طبیعت گردی در محیط ها و نقاط مناسب جنگلی، کوهستانی، مرتعی، بیابانی و دریایی.

د) تعیین ضوابط تأسیس مناطق نمونه طبیعت گردی و فراهم کردن زمینه سرمایه گذاری بخش غیردولتی و جلب حمایت بخش های دولتی و غیردولتی جهت تحقق اهداف و مقاصد مقرر در این مقررات.
و) تشویق و ترویج فرهنگ طبیعت دوستی و طبیعت گردی و اجرای برنامه های آموزشی و اطلاع رسانی در این زمینه.

ز) تصویب شرایط و دستورالعمل های تخصصی و فنی و موسسات طبیعت گردی و تأیید صلاحیت و نظارت بر نحوه فعالیت آنها.

ح) حمایت و پشتیبانی از موسسات دارای مجوز فعالیت طبیعت گردی و کانون ها و جوامع محلی و غیردولتی واجد صلاحیت و فعال در این زمینه.

ط) هماهنگی و نظارت و پیگیری به منظور پیشنهاد و تخصیص اعتبارات موردنیاز اجرای برنامه های طبیعت گردی.
ک) پیشنهاد ضوابط و پیگیری برنامه ریزی و طراحی جهت احیاء مناطق مستعد طبیعت گردی که در حال حاضر تخریب شده و یا به مصارف دیگری اختصاص یافته اند.

▪ آیین نامه تشکیل کانون ملی هماهنگی گردشگری کشور (۱۳۸۳/۷/۴)

ماده (۱): نظر به اهمیت نقش هماهنگی بین اجزاء صنعت گردشگری در فرایند تولید و ارائه خدمات به گردشگری و... شورای عالی میراث فرهنگی و گردشگری تشکیل کانون ملی هماهنگی گردشگری را تصویب نمود تا با رعایت قانون مذکور و مفاد این آیین نامه اقدام نماید.

ماده (۴) وظایف کانون ملی هماهنگی گردشگری عبارتست از:

- ۱- برقراری ارتباط و تفاهم بین کلیه نهادهای دولتی، و غیردولتی مرتبط با صنعت گردشگری.
- ۲- ایجاد هماهنگی اجرائی بین نهادهای دولتی و غیردولتی مرتبط با صنعت گردشگری.
- ۳- فراهم کردن زمینه اجرای برنامه های مصوب توسعه گردشگری داخلی و خارجی

▪ آیین نامه اجرایی نحوه تشکیل و اداره مناطق نمونه گردشگری (۱۳۸۳/۹/۲۹)

- بند (ث) ماده (۱): منطقه یا مناطق: منطقه یا مناطق نمونه گردشگری که در جوار جاذبه های تاریخی، فرهنگی، مذهبی، طبیعی و گردشگری کشور به منظور ارائه خدمات به گردشگران توسط بخش غیردولتی براساس ماده (۸) قانون و این آیین نامه تأسیس و اداره می شوند.
- ماده ۲: مناطق برحسب ظرفیت در چهار سطح بین المللی، ملی، استانی و محلی برای ارائه خدمت به گردشگران داخلی و خارجی ایجاد می شوند، دستورالعملهای مربوط به سطح بندی مناطق را سازمان تدوین و ابلاغ خواهد کرد.
- ماده ۳: هر منطقه دارای مراکز خدماتی، رفاهی، فرهنگی و گردشگری از جمله واحدهای اقامتی، پذیرایی، خرید، تولید و عرضه صنایع دستی، فرهنگی، هنری، تفریحی، ورزشی، پارکها و سایر خدمات گردشگری خواهد بود. استانداردهای کیفی مربوط به هر یک از این خدمات براساس قوانین و مقررات مربوط توسط وزارتخانه ها و نهادهای مسئول تعیین و به وسیله سازمان به سرمایه گذار ابلاغ می گردد.

▪ راهبردها و سیاست های سند برنامه راهبردی بخش میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری (۱۳۹۵)
 علاوه بر اسناد یاد شده در سند پشتیبان برنامه ششم موسوم به اسناد تفصیلی راهبردهای بخشی و فرابخشی نیز ۱۷ راهبردها و ۱۷ سیاست برای توسعه میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری به شرح زیر تصویب شد (جدول ۱).

جدول ۱. راهبردها و سیاست های سند برنامه راهبردی بخش میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری

ردیف	راهبرد	سیاست
۱	ارتقای جایگاه بخش در سطح ملی و محلی مبتنی بر ذخایر فرهنگی و تاریخی و هویت ایرانی و تعامل با دستگاه های اجرایی ذیربط	دستیابی به جایگاه ایران در جهان به عنوان یکی از غنی ترین، کهن ترین و تأثیر گذارترین فرهنگ ها و تمدن های بشری، با ویژگی های طبیعی کم نظیر و برخوردار از تعاملی سازنده و الهام بخش در عرصه بین المللی
۲	حفظ و معرفی تنوع فرهنگی به عنوان عاملی برای توسعه گردشگری	توسعه گردشگری فرهنگی با حفظ ذخایر منطبق بر مزیت های نسبی فرهنگی و تاریخی و معرفی جایگاه و سهم ایران در فرهنگ و تمدن بشری
۳	ارتقاء سهم گردشگری در تولید ناخالص ملی کشور	توسعه پایدار صنعت گردشگری
۴	دستیابی به شناخت جامع از گستره جغرافیایی، فرهنگی و تاریخی ایران به منظور توسعه گردشگری، صنایع دستی و هنرهای سنتی	شناخت جامع و عمیق از گستره جغرافیایی و تاریخی تمدن ایرانی - اسلامی و حفاظت، احیا و بهره برداری از میراث فرهنگی (ملموس و ناملموس)، هنرهای سنتی و صنایع دستی کشور
۵	ارائه الگوهای بهینه توسعه فضای گردشگری بر اساس آمایش سرزمین	توسعه ظرفیتهای و ارتقاء قابلیت های موجود در زمینه های میراث فرهنگی (ملموس و ناملموس)، طبیعی، هنر و دانش سنتی و فناوری بومی، صنایع دستی و گردشگری
۶	تنوع بخشی به گروه های هدف گردشگری با توجه به روند گذار بازارهای جهانگردی کشور	ارتقای جایگاه کشور بعنوان یکی از قطب های گردشگری جهانی از طریق توسعه کمی و کیفی گردشگری، تنوع محصول و ارتقاء کیفیت و استاندارد سازی خدمات گردشگری و تسهیل سفر
۷	توجه به مزیت های فرهنگی و تاریخی و طبیعی کشور برای جذب حداکثری و تنوع بخشی به گردشگران خارجی	ارتقای جایگاه کشور بعنوان یکی از قطب های گردشگری جهانی از طریق توسعه کمی و کیفی، تنوع محصول ارتقاء کیفیت و استاندارد سازی خدمات گردشگری و تسهیل سفر
۸	ساماندهی گردشگران حوزه سلامت و جذب نظامند آنها با توجه به مزیت های کشور در این حوزه	بهرهمندی از ظرفیت گردشگری سلامت با ارائه خدمات استاندارد شده و دست یافتن به جایگاه برتر در منطقه
۹	تبلیغ و ترویج مزیت های طبیعی و فرهنگی کشور برای جذب گردشگران فرهنگی و طبیعت گردان	بهرهمندی از ظرفیت گردشگری فرهنگی کشور از طریق ارتقاء کیفیت و استاندارد سازی خدمات گردشگری و تسهیل سفر

ردیف	راهبرد	سیاست
۱۰	حفظ و معرفی تنوع فرهنگی به عنوان عاملی برای تقویت هویت ملی	تقویت رابطه جامعه با میراث و داراییهای طبیعی و فرهنگی و ارتقاء آگاهیهای عمومی برای افزایش سرمایه اجتماعی بخش میراث فرهنگی (ملموس و غیرملموس)، طبیعی و صنایع دستی و گردشگری
۱۱	شناخت ظرفیت ها، مزیت ها و جاذبه های گردشگری مناطق و استان های کشور و توسعه گردشگری فرهنگی، تاریخی، علمی، زیارتی، دفاع مقدس، سلامت، طبیعت گردی و ورزشی متناسب با این ظرفیت ها	ارتقای جایگاه کشور بعنوان یکی از قطب های گردشگری جهانی از طریق توسعه کمی و کیفی گردشگری ملی، تنوع محصول ارتقاء کیفیت و استاندارد سازی خدمات گردشگری و تسهیل سفر
۱۲	توسعه مشارکتهای سازمان یافته مردمی برای افزایش صیانت، حفاظت، پژوهش، مرمت، معرفی و بهره برداری از بناهای تاریخی و فرهنگی.	توسعه نظام مدیریتی - حقوقی یکپارچه، کارآمد و متکی بر مشارکت جامعه ذینفعان در بخش میراث فرهنگی (ملموس و غیرملموس)، طبیعی، صنایع دستی و گردشگری متکی بر اصول اخلاقی، ارزشهای ملی - اسلامی و منطبق بر معیارهای علمی، فنی و مقتضیات جغرافیایی، تاریخی و فرهنگی کشور
۱۳	جلب مشارکت بین المللی در راستای حفاظت و معرفی ویژگی های فرهنگی و تمدن ایرانی در سطح ملی و بین المللی	تعامل هدفمند و سازنده بین المللی با تاکید بر حفظ ذخایر فرهنگی و تقویت هویت ملی و بین المللی
۱۴	ایجاد بسترهای مناسب برای افزایش مشارکت سازمان یافته مردمی و توسعه فعالیت های میراث فرهنگی و طبیعی شامل صیانت، حفاظت، پژوهش، مرمت، معرفی و بهره برداری از بناهای تاریخی و فرهنگی.	اهتمام ملی و تقویت حس مسؤولیت عمومی و جلب مشارکت همگانی در حمایت و صیانت، حفاظت، احیا و بهره برداری از میراث فرهنگی، طبیعی، تنوع فرهنگی، تنوع منظر و زیستی کشور
۱۵	ایفای نقش سازنده در تدوین الگوهای توسعه ای در سطح ملی و محلی مبتنی بر ذخایر فرهنگی و تاریخی و هویت ایرانی و تعامل با دستگاه های اجرایی ذیربط	توسعه نظام مدیریتی - حقوقی یکپارچه، کارآمد و متکی بر مشارکت جامعه ذینفعان در بخش میراث فرهنگی (ملموس و غیرملموس)، طبیعی، صنایع دستی و گردشگری متکی بر اصول اخلاقی، ارزشهای ملی - اسلامی و منطبق بر معیارهای علمی، فنی و مقتضیات جغرافیایی، تاریخی و فرهنگی کشور
۱۶	ارتقاء سهم صنایع دستی در تولید ناخالص ملی کشور و دستیابی به شناخت جامع از گستره جغرافیایی، فرهنگی و تاریخی ایران در حوزه صنایع دستی و هنرهای سنتی	توسعه نظام فراگیر و کارآمد تولید و توزیع صنایع دستی در سطح ملی و بین المللی
۱۷	شنا سایی، تقویت و پرورش خلاقیت و ابداعات هنرمندان و صنعتگران صنایع دستی و هنرهای سنتی و پیشکسوتان هنری	شنا سایی، تقویت و پرورش استعداد هنرمندان و صنعتگران صنایع دستی

ماخذ: سند برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۰-۱۳۹۶)، سازمان برنامه و بودجه،

۵. ظرفیت و قابلیت های گردشگری طبیعی در ایران

ایران از نظر ویژگی های طبیعی و جاذبه های اکوتوریستی از موقعیت ممتاز و کم نظیری در بین کشورهای جهان برخوردار است. وجود رشته کوه های البرز و زاگرس در شمال و غرب کشور به عنوان مانعی در برابر توده های هوای مرطوب دریای خزر و دریای مدیترانه و دریای سرخ، باعث شده تا رطوبت توده های مذکور در دو طرف رشته کوه های البرز و زاگرس به نسبت یکسانی توزیع نشده و در نتیجه بخشی از کشور از رطوبت و بارش کافی برخوردار بوده و برعکس قسمت اعظم آن با خشکی

هوا و گسترش نواحی بیابانی مواجه باشد. چنین ویژگی اقلیمی طیف وسیعی از پدیده های جذاب طبیعی را برای اکوتوریست ها به ارمغان آورده است. علاوه بر این سایر ویژگی های طبیعی کشور بویژه ساختار زمین شناسی آن به گونه ای است که در کنار هزاران جاذبه طبیعی، می تواند جاذب طبیعت گران ماجراجو باشد (رخشانی نسب و همکاران، ۱۳۸۸).^۱

وجود چشم اندازها و مناظر زیبای طبیعت در ایران مانند سواحل دریاها، دریاچه ها، تالاب ها، جزایر، بیشه زارها و نقاط سرسبز و خرم، گیاهان وحشی، جنگل ها و پارک های ملی، نواحی تفرجگاهی، مناطق کوهستانی و بیلاقی، پتانسیل های ورزشی- تفریحی مانند غارپیمایی، کوهنوردی، کوهپیمایی، کاوش های زمین شناسی، پیاده روی در طبیعت، شنا، قایقرانی، ماهیگیری و استفاده از غذاهای دریایی، جاذبه های مؤثر در درمان مانند چشمه های آب معدنی و حتی مناطق بیابانی و کویری، از کانون ها و جاذبه های توریست پذیر این نوع از جهانگردی است (قنبری و همکاران، ۱۳۹۴).^۲

به این ترتیب مشاهده می شود که طبیعت گردی (اکوتوریسم) امروزه نه تنها در جهان بلکه در ایران به عنوان صنعتی پویا ولی نوپا، اهمیت روزافزونی پیدا کرده است و کشورهای مختلف توسعه یافته و در حال توسعه برای کاهش نرخ بیکاری، بهبود توزیع درآمد، تعامل سازنده و موثر با جهان و استفاده از منابع سرشار اقتصادی - اجتماعی و سیاسی آن به دنبال بسط و گسترش طبیعت گردی بوده و به عنوان ابزاری برای رشد و توسعه پایدار، طبیعت گردی را تسهیل و همگانی می نمایند. یکی از کارکردهای مهم توسعه طبیعت گردی در کشور، ایجاد بسترهای لازم برای توسعه متوازن در سطح کشور است. با توجه اینکه درآمدهای حاصل از گردشگری آثار نشستی گسترده ای دارد و می تواند فرودست ترین اقشار جامعه بویژه جوامع روستایی را منتفع سازد، به همین دلیل در کانون توجه بسیاری از دولت ها از جمله جمهوری اسلامی ایران قرار گرفته است.

اگرچه ایران از نظر وجود کانون های فرهنگی و تاریخی در زمره ده کشور اول دنیا محسوب می شود، اما از نظر ویژگی های طبیعی و ظرفیت ها و جاذبه های گردشگری در زمره کشورهای با تنوع جاذبه های متعددی است. این تنوع محیط های طبیعی در ایران دلایل مختلفی دارد که باعث شده است تا کشور از تنوع جاذبه های گردشگری زیادی در مقایسه با سایر کشورهای منطقه برخوردار شود.

موقعیت جغرافیایی ایران دارای دو ویژگی بارز است. نخستین ویژگی مهم ایران کوهستانی بودن آن است. این موقعیت کوهستانی اثرات عمیقی بر سیمای طبیعی و همچنین الگوی سکونت و معیشت در این پهنه جغرافیایی گذاشته است. از خصوصیات بارز چین خوردگی های ایران جوان بودن (دوران سوم زمین شناسی) آنهاست و در زمره چین خوردگی های جوان سطح کره زمین شناخته می شود، به همین دلیل نیز زلزله های متعددی در این منطقه روی می دهد.

دومین ویژگی مهم جغرافیایی ایران قرار گرفتن آن در کمربند خشک کره زمین است. این وضعیت جغرافیایی همراه با سایر عوامل طبیعی در شکل گیری ویژگی های بیابانی و نیمه بیابانی کشور نقش به سزایی دارد. اما از آنجایی که اثرات محدود کننده ناشی از موقعیت جغرافیایی بوسیله عامل ارتفاع و عوارض کوهستانی تعدیل می شود، این عوامل باعث شکل گیری طیف گسترده ای از شرایط آب و هوایی و همچنین چشم اندازهای طبیعی در کشور شده است.

دو رشته کوه البرز با جهت گیری شرقی- غربی و رشته کوه زاگرس با جهت گیری شمال غربی- جنوب شرقی همانند دیواره ای مانع رسیدن ابرهای باران زا از شمال و غرب کشور می شوند^۳ به همین دلیل نیز بخش اعظم کشور را مناطق خشک و نیمه خشک تشکیل داده است و باعث شکل گیری انواع زیست بوم های بیابانی در کشور شده است.

۱. رخشانی نسب، حمیدرضا؛ اصغر ضرابی (۱۳۸۸)، چالش ها و فرصت های توسعه اکوتوریسم در ایران"، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر، مجله علمی پژوهشی فضای جغرافیایی، سال نهم، شماره ۲۸

۲. قنبری. یوسف، سمیه محمود صالحی (۱۳۹۴)، اکوتوریسم در ایران و چالش های پیش روی آن، راهبرد توسعه، شماره ۴۳، پاییز

۳. البته نباید چنین استنباط شود که اگر سلسله جبال البرز در شمال و زاگرس در غرب کشور جود نداشتند، ابرهای باران زا به داخل و مناطق مرکزی کشور نفوذ می کردند و در نتیجه مناطق مرکزی از بارش های بیشتری برخوردار می شده اند. بر عکس باید یادآور شد که همین مقدار باران نیز به دلیل وجود این

به این ترتیب شرایط توپوگرافی، تنوع شرایط اقلیمی، نظام توزیع بارش، ساختار فیزیوگرافیک و جهت شیب زمین و بالاخره موقعیت جغرافیایی، باعث شده‌اند که ایران در زمره کشورهای خشک و نیمه خشک طبقه‌بندی گردد. به دلیل شرایط کوهستانی حاکم بر کشور، پراکنش نزولات جوی در ایران نیز به مانند جهان بسیار ناهمگن است و توزیع آن به گونه‌ای است که ایران را در ردیف کشورهای با محدودیت شدید آب قرار داده است.

هر چند به دلیل شرایط خشک حاکم بر کشور به دلیل قرار گرفتن در کمر بند خشک کره زمین از پوشش های گیاهی محدود، بویژه جنگل ها در مقایسه با سایر کشورهای واقع در عرض های بالاتر کره زمین برخوردار است، اما به دلیل شرایط اقلیمی، پستی و بلندی (توپوگرافی) و بوم شناختی حاکم بر کشور و همچنین گستره جغرافیایی آن از تنوع گیاهی قابل ملاحظه ای در مقایسه با سایر مناطق جهان برخوردار بوده و از لحاظ ذخایر ژنتیکی در زمره مناطق بسیار حائز اهمیت در جهان محسوب می شود. به این ترتیب شرایط کوهستانی (توپوگرافیک) حاکم بر کشور و همچنین تفاوت زیاد عرض جغرافیایی باعث شده‌اند تا این سرزمین وسیع از اقلیم‌های متنوعی برخوردار شده و شرایط مناسبی را برای تکامل انواع زیست بوم های خشکی و آبی فراهم کند.

بر اساس اطلاعات موجود حدود ۱۶۲ گونه پستاندار، حدود ۱۷۴ گونه ماهی، ۲۱۵ گونه خزنده و ۲۱ گونه از دوزیستان در پهنه جغرافیایی گسترده و تنوع اقلیمی کم نظیر و موانع طبیعی گوناگون سبب شده است تا در طول زمان تنوع ژنتیکی بی نظیری در کشور تکوین و تکامل پیدا کنند و کشور ایران در زمره مناطق منحصر به فرد از لحاظ تنوع زیستی قرار گیرد. تنوع شرایط اقلیمی و به تبع آن انتخاب طبیعی در سالیان متمادی سبب تولید موجوداتی شده است که از نظر ژنتیکی منحصر به فرد محسوب می شوند.

منابع طبیعی، بویژه جنگل ها و مراتع نیز نقش بسیار مهمی در جذب گردشگران طبیعی بوده و نقش اساسی در پایداری سایر زیست بوم های طبیعی دارند. منابع طبیعی علاوه بر اهمیت اقتصادی، کارکردهای زیست محیطی (ترسیب کربن، ساماندهی گردش آب در طبیعت، تلطیف و پالایش هوا، کاهش سیل)، گردشگری طبیعی و تولید گیاهان دارویی، صنعتی، معطر، حفظ خاک و ذخایر ژنتیکی داشته و به دلیل تجدید پذیر بودن اهمیت آن از نفت و گاز نیز بیشتر است. این منابع بویژه در کشور ایران که بخش زیادی از آن را اراضی خشک و نیمه خشک تشکیل می دهند و از نظر پوشش گیاهی سبز از اهمیت بسیار بیشتری برخوردار است، زیرا این منابع در حفظ و پایداری خاک و تنظیم جریان های آبی نقش دارند و بقاء و پایداری بسیاری از زیست بوم های انسانی و همچنین کشاورزی به کارکرد آنها بستگی دارد. به طور خلاصه، از مهمترین مزیت‌های و قابلیت های نسبی طبیعت‌گردی کشور از تنوع و کیفیت فراوانی می توان به موارد زیر اشاره کرد:

۵.۱. تنوع نواحی رویشی و تالابی

تفاوت زیاد دو عرض جغرافیایی شمال و جنوب کشور و وجود دشت ها، ارتفاعات و اقلیم های متفاوت سیمای بسیار متنوعی به سرزمین پهناور ایران بخشیده به گونه ای که نواحی رویشی و گونه های گیاهی بسیار زیادی در آن مستقر شده اند که در مجموع ۵ ناحیه رویشی ایران به شرح زیر طبقه بندی می شوند. (برگرفته از سیمای منابع طبیعی و آبخیزداری کشور، ۱۳۹۸، اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان مازندران).

رشته کوه ها در شمال و غرب کشور فرو می ریزند، چه در غیر این صورت و در نبود این رشته کوه ها ایران به مانند کشورهای سوریه، جنوب و مرکز عراق و اردن می شد و توده های باران زا بدون بارندگی های موثر از سراسر ایران عبور می کرد.
<http://www.mzfrw.ir>

▪ ناحیه رویشی هیرکانی یا خزری

ناحیه رویشی هیرکانی همچون نوار سبزی، حاشیه جنوبی دریای خزر و نیمرخ شمالی رشته کوه البرز را می پوشاند. این ناحیه رویشی که از آستارا در استان گیلان تا گلیداغی در استان گلستان را در بر می گیرد حدود ۱۳/۷۴ درصد معادل ۱۹۶۷۳۱۶ هکتار از جنگلهای کشور را در بر گرفته است. این ناحیه رویشی به خاطر حاصلخیزی خاک، تغییرات دما و بارندگیهای متعدد، گونه های گیاهی زیادی را در خود جای داده به نحوی که بیش از ۸۰ گونه درختی پهن برگ، ۴ گونه سوزنی برگ و ۵۰ گونه درختچه ای تاکنون در آن شناسائی شده که غالباً از تیپ های راش، ممرز، بلوط، افرا، توسکا و آمیخته تشکیل شده است. جنگلهای این ناحیه به صورت نسلی دست نخورده و سالم، کمربندی از درختان خزان کننده دوران سوم زمین شناسی را تشکیل می دهند. این جنگلهای که از آن به نامهای جنگل های مرطوب و یا خزری یاد می شود دارای ارزشهای زیست محیطی و اقتصادی بالایی می باشد که در زمره میراث طبیعی جهانی محسوب می گردد.

ناحیه رویشی خزری با وجود جنگلهای معتدله و مرطوب در مجاورت سواحل دریای خزر با قابلیت وسیع جهت تفریحات دریایی و شنا در فصل تابستان و چشمه های آب معدنی گرم برای جلب گردشگر در فصول سرد سال دارد.

▪ ناحیه رویشی ایران تورانی

ناحیه رویشی ایران تورانی که قسمت اعظم فلات مرکزی ایران را در بر گرفته حدود ۲۸/۱۶ درصد معادل ۴۰۳۲۷۴۷ هکتار جنگلهای کشور را در خود جای داده است. این ناحیه بر اساس شرایط توپوگرافی و ارتفاع به دو منطقه کوهستانی با آب و هوای سرد و منطقه جلگه های با آب و هوای بیابانی و گرم و خشک تقسیم میشود. هر چند که شرایط جوی منطقه موجب پراکندگی و فاصله زیاد درختان شده اما بدلیل وسعت زیاد دارای گونه های گیاهی متنوع میباشد به نحویکه ۶۹ درصد فلور ایران در این ناحیه قرار گرفته است. گونه های اصلی منطقه کوهستانی بنه، بادام و ارس و گونه های اصلی منطقه جلگه ای گز، تاغ، قیج و اسکنبیل می باشند. ناحیه رویشی ایرانی و تورانی در بخش های وسیعی از مرکز و شرق کشور همراه با شن زارها و جنگل های تاغ و جنگل های کوهستانی خُبر در کرمان و پدیده های زیبای بیابان در شهداد و مضافاً سایر جاذبه های گردشگری از جمله جاذبه های زیارتی از تنوع گردشگری زیادی برخوردار است.

▪ ناحیه رویشی ارسباران

جنگلهای این ناحیه که جزو جنگلهای نیمه مرطوب کشور هستند، در استان آذربایجان شرقی و شمال غرب استان اردبیل واقع شده و حدود ۱،۴ درصد معادل ۲۰۰ هزار هکتار جنگلهای کشور در آن قرار دارد. جنگلهای ارسباران به خاطر گونه های گیاهی نادر و منحصر به فرد و تنوع زیستی بالا از سال ۱۹۷۶ از سوی یونسکو به عنوان یکی از ذخیره گاههای زیست کره (بیوسفر) حمایت میشود. تنوع گونه های گیاهی از اختصاصات ویژه این ناحیه رویشی است؛ آنچنانکه بیش از ۷۷۵ گونه گیاهی فقط در منطقه حفاظت شده شناسایی شده که ۵۵ گونه آن برای اولین بار از ایران گزارش شده است. بسیاری از گونه های جنگلی ناحیه رویشی هیرکانی در این ناحیه وجود دارد. با این وجود گونه های اصلی آن ناحیه مانند راش و توسکا در ارسباران رشد نیافته است. این امر موجب شده تا در تقسیم بندیها این ناحیه از ناحیه رویشی هیرکانی جدا شود. گونه های اصلی ناحیه ارسباران بلوط سیاه، بلوط سفید، ممرز، سرخدار و افرا میباشد.

به این ترتیب مشاهده می شود، ناحیه رویشی ارسباران که از نقاط جنگلی کوهستانی استثنایی در جهان است و از چشم اندازهای طبیعی خیره کننده ای برخوردار بوده و عاشقان و علاقمندان زیادی از جمله متخصصین را به خود جذب می کند؛ زیرا به عنوان چهار راه ترکیب نواحی رویشی ایران در یک منطقه محدود و کوچک با تابستانی بسیار خنک در پارک های جنگلی و حیات وحش منحصر به فرد، بیشترین تنوع گونه ای را دارا می باشد.

▪ ناحیه رویشی زاگرس

این منطقه عمدتاً شامل جنگلهای بلوط زاگرس در غرب است که از جنوب استان آذربایجان شروع شده و تا استان فارس امتداد دارد. میزان متوسط بارندگی سالیانه به حدود ۷۵۰ میلی متر می رسد که غالباً در زمستان است و به همین دلیل یک دوره خشکی در تابستان در این ناحیه رویشی مشاهده می شود. ارتفاع از سطح دریا در این منطقه متغیر بوده و تا حدود ۴۴۰۰ متر در کوه دنا می رسد. سیمای عمومی پوشش گیاهی در این ناحیه جنگلهای پراکنده بلوط است که عمدتاً در ارتفاع حدود ۱۲۰۰ تا ۲۵۰۰ متر واقع شده اند. در ارتفاعات بالاتر از حدود ۲۸۰۰-۲۰۰۰ متر جنگلهای مخروطی ارس و در ارتفاعات کمتر از ۷۵۰ متر نیز جنگلهای مخلوط بادام و بنه بفرآوانی مشاهده می شوند. در خلال سالهای گذشته، این جنگلها به دلیل بهره برداری های بی رویه متحمل خسارات غیر قابل جبرانی شده اند. هرچند این جنگلها به لحاظ بهره برداری های تجاری به مانند جنگلهای خزری، حائز اهمیت نمی باشند، اما به لحاظ دارا بودن ارزشهای اکولوژیک و حفاظت از منابع آب و خاک و تامین علوفه و سوخت جوامع روستایی و عشایری و همچنین محصولات و فرآورده های فرعی جنگلی برای جوامع روستایی و عشایری بسیار حائز اهمیت بوده و نقش تعیین کننده ای در استمرار بقای این جوامع دارند. وسعت این جنگلها حدود ۶ میلیون هکتار می باشد که پوشش جنگلی آن بصورت تنک در بخشهای مختلف این قلمرو پوششی مشاهده می شوند.

▪ خلیجی - عمانی

اقلیم این ناحیه همانطور که از نامش پیداست بطور عمده تحت تاثیر خلیج فارس و دریای عمان قرار دارد. در این ناحیه جنگلهای خشک نیمه گرمسیری ایران رویش دارند. حدود این ناحیه بصورت نوار باریکی از قصر شیرین در استان کرمانشاه در غرب کشور شروع می شود و به سمت جنوب امتداد یافته و نوار ساحلی جنوب بر وسعت آن افزوده شده و در جنوب شرقی کشور به مرز ایران و پاکستان ختم می شود. متوسط درجه حرارت سالیانه این ناحیه در مقایسه با سایر مناطق رویشی از نوسان کمتری برخوردار بوده و ساختار و سیمای پوشش گیاهی آن نیز با سایر مناطق تفاوت های زیادی را نمایان می سازد. اگر چه متوسط بارندگی سالیانه ناحیه از حدود ۱۰۰ میلی متر در شرق تا حدود ۲۵۰ میلی متر در غرب متغیر است، اما رطوبت نسبی نقش قابل ملاحظه ای در تکوین پوشش گیاهی منطقه ایفا کرده است. این ناحیه به دو قلمرو خلیجی و عمانی تقسیم بندی می شود. این قلمرو در قسمت غربی ناحیه واقع شده و تا حوالی بندر کنگان در استان بوشهر امتداد می یابد. عمده ترین گونه درختی آن کنار است. پایه ها کنار غالباً قطور با تاجی گسترده و رملیک بصورت درختچه های کم ارتفاع بصورت توده هایی در این عرصه مشاهده می شوند. انبوه ترین توده های طبیعی درختی این قلمرو را بیشه زارهای پده و گز در حاشیه رودخانه های کرخه و دز در استان خوزستان تشکیل می دهند. لازم بذکر است که مناطق انبوه این بیشه زارها پناهگاه و مامن گوزن زرد ایرانی است که تحت حفاظت شدید قرار دارد.

ناحیه رویشی خلیجی و عمانی در جنوب کشور با وجود جنگل‌های مانگرو ساحلی و جنگل‌های شبه ساوان کهور و آکاسیا در سواحل دریا با آب و هوای گرم و مرطوب و قابل استفاده در زمستان و نیز وجود گل فشان‌ها در بلوچستان و گنبد‌های نمکی در کشور از اهمیت زیادی برای جذب گردشگران برخوردار است.

قلمرو عمانی که از درجه حرارت بالاتر، بارندگی کمتر و رطوبت نسبی بیشتر برخوردار است هم از نظر تنوع گونه‌ای و هم از نظر انبوهی، غنی‌تر از قلمرو خلیجی است. کهور ایرانی و انواع آکاسیا سیمای پوشش درختچه‌ای و درختی این ناحیه را شکل می‌دهند که در اصطلاح از آنها به عنوان شبه ساوان نیز یاد می‌نمایند. درختان کهور ایرانی با ارتفاعی بیش از ۱۵ متر در سراسر این قلمرو گاه بصورت توده‌های نیمه‌انبوه (حاشیه رودخانه جگین در شهرستان جاسک) و به طور پراکنده مشاهده می‌شوند. محیط زیست زیبا و متنوع این پهنه رویشی، منطقه را بلحاظ جاذبه‌های گردشگری بسیار با اهمیت ساخته و علیرغم جاذبه‌های فوق‌العاده آنها، متأسفانه مورد بی‌مهری قرار گرفته است. در شرق این قلمرو گونه‌ای نخل بنام داز وجود دارد که تراکم آن در داخل آبراهه‌های فصلی افزایش یافته و مناظر جالب توجه‌ای را بوجود آورده‌اند. گونه‌های درختی و درختچه‌ای نظیر کلیر، پیر، چوچ، اسکنبیل، گز و... از دیگر گونه‌های بارز این منطقه محسوب می‌شوند.

مساحت این جنگل‌ها در مجموع حدود ۲,۱ میلیون هکتار عنوان شده است. از دیگر ویژگی‌های بارز منطقه خلیج - عمانی وجود جنگل‌های ماندابی یا مانگرو است که از بندر عسلویه تا بندر گواتر بصورت پراکنده رویش دارند. درخت حرا که به افتخار دانشمند ایرانی ابوعلی سینا نام جنس آن *Avicennia* نهاده شده جنگل‌های ماندابی زیبایی را بوجود آورده است که در هنگام مد دریا خوطه‌ور در آب است و در هنگام جزر آن سر از آب بر می‌آورد. مساحت این جنگل‌ها حدود ۲۰ هزار هکتار است و وسیع‌ترین توده آن در بندر لافت جزیره قشم رویش دارد. این جنگل‌ها به لحاظ ارزشهای اکولوژیک و ارزشهای معیشتی از اهمیت بسیار زیادی در داخل و سطح بین‌المللی برخوردار است. در جدول (۲) مساحت و سهم هر یک از جنگل‌های ایران و شکل (۴) پراکنش هر یک از مناطق رویشی آرایه شده است.

جدول ۲. مساحت جنگل‌های ایران به تفکیک نواحی رویشی

نوع جنگل	مساحت (میلیون هکتار)	سهم (درصد)
ناحیه رویشی هیرکانی (شمال)	۱,۹۶۷	۱۴
ناحیه رویشی ایران - تورانی	۴,۰۳۳	۲۸
ناحیه رویشی زاگرس	۶	۴۲
ناحیه رویشی خلیج - عمانی	۲,۱۱۹	۱۵
ناحیه رویشی ارسباران	۰,۲	۱
جمع کل	۱۴,۳	۱۰۰

ماخذ: عملکرد سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور (۱۳۹۵)، گروه آمار و اطلاعات دفتر برنامه ریزی، ۱۳۹۶

شکل ۴. پراکنش نواحی رویشی ایران

علاوه بر مناطق رویشی و تنوع زیست بوم های جنگلی، بیابانی و مرتعی و غیره، طیف گسترده ای از مناطق تحت حفاظت در کشور وجود دارند که توسط سازمان حفاظت محیط زیست مدیریت می گردد. این مناطق نیز از اهمیت زیادی برای حفاظت از تنوع زیستی و بویژه جذب گردشگری طبیعی برخوردار هستند. در واقع، بخش مهمی از قابلیت های اکوتوریستی ایران در مناطق حفاظت شده قرار دارد ولی تجارب ملی بسیار محدودی در خصوص استفاده از قابلیت های مناطق حفاظت شده در جهت توانمندسازی و توسعه منطقه ای در کشور وجود دارد. بنا بر تعریف مجنونیان، مناطق حفاظت شده به منظور حفظ و حراست از گونه های جانوری و گیاهی نادر منطقه که در معرض انقراض قرار دارند، تعریف و تحدید شده اند. این مناطق که عموماً قابلیت های اکوتوریستی فراوانی نیز دارند، محل سکونت اجتماعات انسانی و عموماً روستایی نیز می باشند

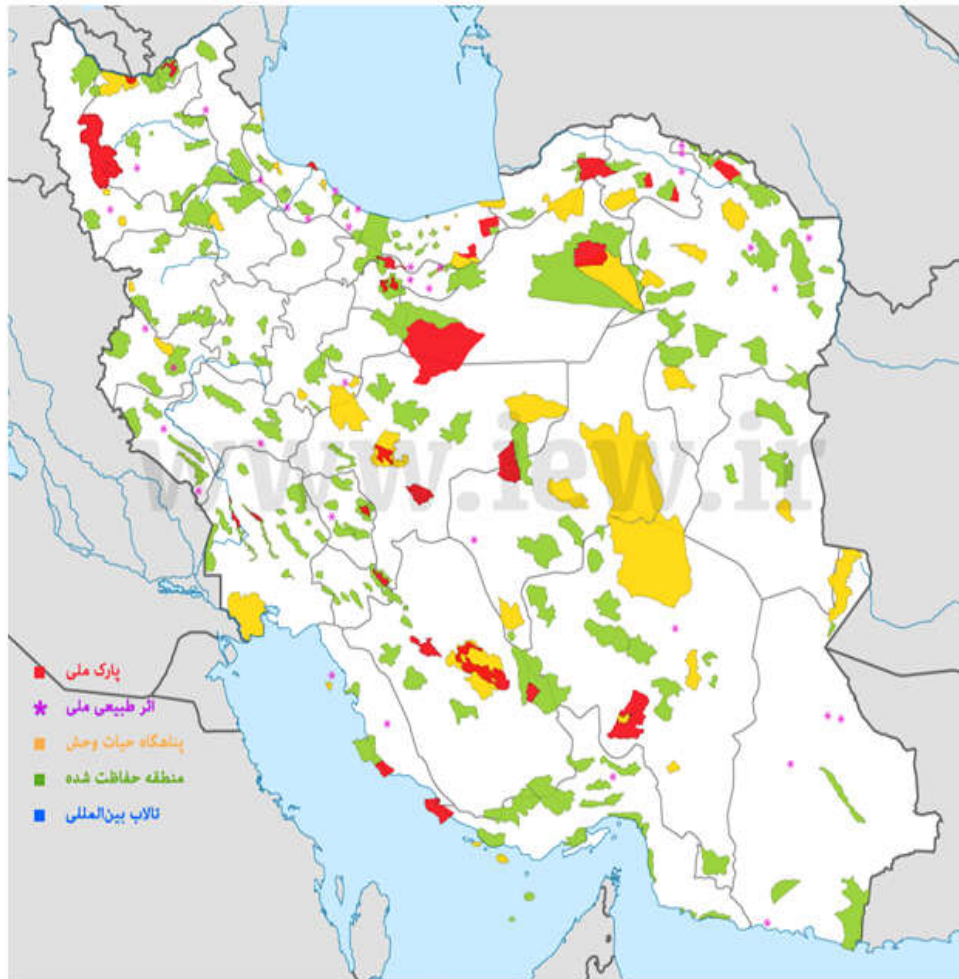
این مناطق که در قالب چهار الگوی پارک ملی، اثر طبیعی ملی، منطقه حفاظت شده و پناهگاه حیات وحش و براساس ضوابط پذیرفته شده جهانی که معرف برجسته ترین ویژگی های سرزمین ایران از نظر عوارض زمین، چشم اندازهای طبیعی، غنای زیستی مهم از ذخایر تنوع زیستی گیاهی و حیوانی می باشند، انتخاب شده و به عنوان مناطق چهارگانه و میراث آیندگان تحت حفاظت قرار گرفته

اند. بر اساس اساس اطلاعات موجود تعداد این مناطق از ۶۹ منطقه با وسعت ۷/۹ میلیون هکتار در سال ۱۳۷۶ به ۲۹۵ منطقه با وسعت ۱۸,۵ میلیون هکتار در سال ۱۳۹۸ رسیده است که این سطح حدود ۱۱,۲ درصد از مساحت کشور را شامل می شود (جدول ۳ و شکل ۵).

جدول ۳. تعداد و وسعت مناطق تحت حفاظت کشور در دو مقطع ۱۳۷۶ و ۱۳۹۸

۱۳۹۸		۱۳۷۶		نام منطقه
وسعت (هکتار)	تعداد	وسعت (هکتار)	تعداد	
۲۰۶۸۳۲۴	۳۱	۱۶۸۲۴۰۴	۱۰	پارک ملی
۶۰۵۰۴۷۲	۴۰	۱۲۶۲۷	۴	آثار طبیعی ملی
۱۰۳۴۳۶۹۴	۱۷۵	۵۲۰۰۰۰۰	۲۴	مناطق حفاظت شده
۴۱۰۲۲	۴۹	۲۳۳۰۲۴۳	۳۱	پناهگاه حیات وحش
۱۸۵۰۳۵۱۲	۲۹۵	۷۸۱۸۴۹۰	۶۹	جمع کل

ماخذ: سازمان حفاظت محیط زیست ۱۳۹۸، دفتر زیستگاهها و امور مناطق

شکل ۵. پراکنش مناطق تحت حفاظت و تالاب های کشور در سال ۱۳۹۸

علاوه بر این، در ایران صدها تالاب نیز وجود دارند که ۸۴ تالاب به عنوان تالاب‌های با اهمیت بین‌المللی شناخته شده است. از این تعداد ۳۵ تالاب در قالب ۲۴ عنوان در فهرست تالاب‌های کنوانسیون رامسر (که در سال ۱۳۴۹ (۱۹۷۱) در رامسر به امضاء رسید) قرار دارند. تالابها از مهمترین زیست بومهای کره زمین هستند و مراکزی ارزشمند برای تنوع زیستی و معیشت انسانها و بویژه توسعه گردشگری طبیعی برخوردار هستند. ایران با توجه به اقلیم های متنوع آب و هوایی و توپوگرافی خاص خود، میزبان تالابهای متنوعی از جمله صخره های مرجانی، جنگلهای حرا، دریاچه های شور و باتلاقهای پست است که بیشتر آنها در معرض خطرات جدی قرار دارند. بطور کلی در ایران صدها تالاب وجود دارد که ۸۴ مورد آنها به عنوان تالابهای با اهمیت بین المللی شناخته شده اند (سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۳۹۵).

از مجموعه مناطق تحت حفاظت و تالابی می توان به پدیده‌های طبیعی منحصر به فردی نظیر غار علی‌صدر و غار کتله‌خور و یا پهنه‌های آبی جذاب و منحصر به فرد داخلی نظیر دریاچه ارومیه، چه از نظر وجود پرند‌های مهاجر و چه درمان سنتی، تالاب بندرانزلی و سراب‌ها و چشمه‌های پرآبی نظیر سراب نیلوفری در کرمانشاه، سراب روانسر، آب‌های معدنی سرعین و رامسر و مسیره‌های کوه‌نوردی و راه‌پیمایی نظیر بیجار کردستان، اطراف قله سبلان، اشتران کوه، کوه لاله زار و کوه هزار مسجد و غیره اشاره کرد که هر کدام از آنها می توانند نقش بسیار مهمی در جذب گردشگران داخلی و خارجی داشته باشند.

۵.۲. چشم اندازهای منحصر بفرد

وجود چشم‌اندازها و ویژگی‌های طبیعی منحصر به فرد نظیر سلسله کوه‌های البرز، زاگرس، سبلان، بارز و قله‌های زیبا و متنوع دماوند در شمال، تفتان، و بزمان و گنو در جنوب، دنا در غرب.

▪ چشم اندازهای ساحلی

موقعیت ژئوپلیتیکی و جغرافیایی هر کشوری در زمره مهمترین ویژگی های آن سرزمین محسوب می شود. بویژه زمانی که کشورها به دریاها دسترسی داشته باشند، اهمیت راهبردی کشورها در تقسیم کار جهانی بویژه جذب گردشگران داخلی و خارجی افزایش می یابد. به همین دلیل کشورهایی که در خشکی محصور هستند و دسترسی به دریاهای آزاد ندارند، از نظر راهبردی در تقسیم کار جهانی و جذب گردشگران از اهمیت کمتری در مقایسه با کشورهای دیگر برخوردار هستند. از سوی دیگر برخورداری از سواحل و دریاها، امکان ابتکار عمل برای کشورهای دارای این ویژگی را در سطح بین الملل از منظر گردشگری افزایش می دهد. زیرا امروزه دریاهای و سواحل و پسرکانه های آن از جنبه های گوناگون اقتصادی، ارتباطی و حمل و نقل، نظامی و ژئوپلیتیک و گردشگری از اهمیت زیادی برخوردار شده اند، لذا کشورهایی که دسترسی بیشتری به سواحل دریاها داشته باشند، از قدرت بیشتری در نظام بین المللی و جذب گردشگران داخلی و خارجی برخوردار خواهند شد.

خوشبختانه جمهوری اسلامی ایران به دلیل موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیکی خود در زمره کشورهایی با موقعیت ممتاز در این زمینه در سطح جهان شناخته می شود و به همین دلیل از اهمیت راهبردی در سطح بین المللی برخوردار است که در صورت استفاده موثر از این ظرفیت هاف بویژه توسعه زیرساخت های گردشگری می تواند به عنوان یکی از مهمترین بازیگران در صنعت گردشگری در سطح بین المللی و منطقه ای نقش آفرینی نماید.

۱. سازمان حفاظت محیط زیست، (۱۳۹۵) راهبردها و برنامه عمل ملی حفاظت از تالابهای جمهوری اسلامی ایران

بر اساس مطالعات مدیریت یکپارچه سواحل کشور (ICZM) طول کل سواحل کشور حدود ۴۷۰۰ کیلومتر است که طول سواحل جنوب ۳۸۲۱ کیلومتر و طول سواحل شمالی نیز حدود ۸۸۹ کیلومتر اعلام شده است (شکل ۶). در مجموع حدود ۲۸,۴ درصد از مرزهای کشور را خطوط ساحلی و دریایی تشکیل می دهند که این پدیده ظرفیت های ژئوپلیتیکی منحصر بفردی از یک سو، و ظرفیت های گردشگری بالقوه را برای کشور ایجاد کرده است که در صورت استفاده موثر از این ظرفیت ها می تواند نقش موثری در توسعه اقتصادی و ایجاد معیشت برای جوامع محلی در این مناطق داشته باشد.

شکل ۶. مناطق ساحلی و دریایی ایران

▪ تنوع فرهنگی، عشایر و اقوام مختلف

تجمع مراکز زیستی در ایران پیرامون کوهپایه های البرز و زاگرس، انطباق مسیرهای باستانی ادویه و ابریشم، ویژگی ها و گوناگونی اقوام، خرده فرهنگ ها و اقلیم در هر محور، و بالاخره وجود قابلیت های کافی از نظر بناهای تاریخی مناسب و نسبتاً سالم از عوامل اصلی شکل گیری سکونتگاه های مختلف توسط اقوام مختلف ایرانی ها بوده است. آنچه که از نحوه سازماندهی محورهای گردشگری در پهنه سرزمین برداشت می شود این است که این الگو به صورت سلسله مراتبی از یک مرکز قوی یعنی شهر تهران منشعب شده و به سمت قطب های گردشگری کشور در جهات اصلی غرب و شمال غرب، شرق و جنوب شرق، و جنوب و جنوب غرب امتداد یافته است؛ هر چند که با فاصله از مرکز کشور از میزان شدت جریانات در این محورها کاسته شده و در مناطق مرزی گاهاً قطع می شود.

2 . Integrated coastal zone management

البته راه‌های ارتباطی کشور (جاده‌ای، ریلی و آبی) و برخی از کریدورهای طبیعی همانند نوار ساحلی شمال و جنوب کشور، از دیگر مصادیق محورهای گردشگری در کشور به شمار می‌روند که به صورت مویرگی در پهنه سرزمین پخش شده‌اند (مطالعات سند ملی آمایش سرزمین، بخش میراث فرهنگی و گردشگری، ۱۳۹۸) ۳.

این ویژگی‌ها باعث شده است تا ایران، کشوری چند فرهنگی در سطح بین‌المللی شناخته شود که و تنوع قومی و زبانی، یکی از ویژگی‌های شاخص آن است. الگوی ملت در این کشور ترکیبی و نامتوازن است؛ بدین‌صورت که بخش بزرگی از ملت، که در یک یا چند ویژگی و خصیصه ترکیبی مشترک اکثریت دارند، هیئت کلی ملت ایران را تشکیل می‌دهد و بخش کوچک‌تری از ملت نیز به علت دارا بودن یک یا چند ویژگی با بخش اکثریت ملت تجانس کامل ندارند و در جایگاه اقلیت، اجزا و پاره‌های کوچک‌تر ملت ایران قلمداد می‌شوند (مطلبی، ۱۳۸۷).

گردشگری در کشور قادر است ارتباط میان مردمی که از همدیگر فاصله فیزیکی دارند و مردمی که دارای زبان، نژاد، قومیت و عقاید سیاسی و شرایط اقتصادی متفاوتی هستند، به آسانی برقرار سازد و پیوند و انسجام را بین اقوام مختلف تقویت نماید و سرانجام نیز به تقویت انسجام ملی منتهی گردد. گردشگری آنها را با هم روبرو می‌کند و ابزاری برای دیالوگ و گفت‌وگو با یکدیگر می‌شود. در واقع به نظر می‌رسد در شرایط کنونی این کارکرد برای کشور بیش از هر زمان دیگری از اهمیت برخوردار شده است. گردشگری می‌تواند زمینه توسعه دوستی و آشتی ملی و بین‌المللی را فراهم کند. همچنین وجود صنایع دستی، فضا و غذای سنتی است که در کنار امنیت و پذیرش مردم محلی زمینه مناسبی را برای توسعه طبیعت‌گردی، بویژه گردشگری روستایی در کشور فراهم می‌نماید. در شکل (۷) نقشه توزیع و پراکنش اقوام ایرانی ارایه شده است.

۳. مطالعات سند ملی آمایش سرزمین، بخش میراث فرهنگی و گردشگری، (۱۳۹۸)، سازمان برنامه و بودجه، مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده نگری

شکل ۷. توزیع و پراکنش اقوام ایرانی

وجود این تنوع فرهنگی با آداب، رسوم، شیوہ زیست، غذای متنوع، صنایع دستی و غیرہ بویژہ در بین عشایر از جاذبہ های ملی و بین المللی بسیار زیادی برای جذب گردشگری به طور عام و بوم گردی به طور اخص برخوردار است کہ در صورت استفاده از این ظرفیت های بالقوہ و بکر می تواند زمینہ های توسعه و ارتقای سطح زندگی بسیاری از مناطق کمتر توسعه یافته را فراهم کند. بہ این ترتیب مشاهده می شود کہ وجود ہزاران جاذبہ طبیعت گردی، مجموعہ ای از قابلیت های شگفت انگیز را رقم می زنند کہ بدون تردید این منابع و جاذبہ های گوناگون آنها در آیندہ از مقاصد اصلی طبیعت گردان مطرح خواهد شد و نقش مهمی را در اقتصاد کشور بہ طور عام، و اقتصاد بخش گردشگری بہ طور اخص ایفاء خواهد کرد.

از آنجائی کہ بوم گردہا (اکوتوریستہا) بیشتر با اہداف و انگیزہ های خاصی غیر از تماس با جوامع شہری و با ہدف بازدید از مناطق طبیعی و روستایی سفر می کنند، لذا شناساندن این قابلیت ها از سوی بخش های خصوصی و دولتی، ایجاد زیرساخت های سازگار با طبیعت، آموزش و توانمندی جوامع مقصد و غیرہ از اہمیت بسیار زیادی برای توسعه بوم گردی برخوردار هستند. منابع و ظرفیت های بوم گردی ایران را از منظر های مختلفی می توان طبقہ بندی کرد کہ ہر کدام از این ظرفیت ها و جاذبہ ها در صورت ظرفیت های سازی های لازم می توانند نقش بسیار مهمی در توسعه مناطق پیرامون خود داشتہ باشند (شکل ۴).

شکل ۴. نمونه‌هایی از جاذبه‌های اکوتوریستی کشور

ردیف	زمینه‌های اصلی	زمینه‌های فرعی	قطب‌ها و جاذبه‌های مهم
۱	کوهنوردی و غارنوردی	مانند صخره‌نوردی، یخ‌نوردی، غارگردی، کایت‌سواری، تحقیق و پژوهش، پیاده‌روی‌های برنامه‌ریزی شده ایستگاهی	مانند قله‌های سه‌پند، سیلان، دماوند، تفتان، علم‌کوه، الوند، بیستون، شیرکوه و غارهای علیصدر، کنله‌خور، دلجان
۲	طبیعت‌درمانی	مانند آب‌درمانی، لجن‌درمانی، نقاهتگاه‌های بیلاقی	مانند چشمه‌های آب گرم سرعین، سراب، اسی‌سو، محلات، گرماب قوچان، آبگرم زنجان، اسک، لاریجان و ...
۳	بیابان‌گردی	مانند تورهای کاروان رو، اسکی و قایق‌سواری روی ماسه، تحقیق و پژوهش	مانند پارک ملی کویر، کاروانسراهای کویری (قصر بهرام، عین‌الرشید و ...) کویرلوت و شهر خیالی لوت، مناطق بیابانی استان‌های یزد، کرمان، بلوچستان و ...
۴	ورزش‌های ساحلی و آبی	مانند شنا، قایقرانی، اسکی و قایق‌سواری روی ماسه، تحقیق و پژوهش، عبور از رودخانه‌های خروشان با قایق‌های بادی	مانند سواحل شمالی و جنوبی، دریاچه‌ها، رودخانه‌های مهم مانند کارون و سرشاخه‌های آن، زاینده رود، سپید رود، سیمره و ...
۵	ورزش‌های زمستانی	مانند شنا، قایقرانی، اسکی روی آب، غواصی، ماهیگیری، جشنواره های برفی، اسکی، لوژسواری، برف‌نوردی	مانند پیست‌های اسکی ۱۶ گانه و ارتفاعات بر زاگرس، البرز
۶	مردم‌شناسی	مانند توریسم کوچ، توریسم آداب و رسوم، روستاگردی، تحقیق و پژوهش	مانند عشایر کوچ‌رو (بختیاری، قشقایی، ایلسون، لر، سنگسری و ...) روستاهای تاریخی
۷	شکار و صید	مانند شکارچیان چهارپایان و پرندگان، ماهیگیری، تحقیق و پژوهش	مانند قوچ، کل، مرال، آهو، پلنگ، خرس، گرگ، گراز، میش، بز، روباه، خرگوش، تشی، قرقاول، کبک دری، دراج، تیهو، هوبره و ...
۸	دامنه‌نوردی	مانند دیدار از حیات وحش، دیدار از چشم‌اندازها و آثار طبیعی، آموزش و پژوهش در طبیعت، تفریح و تغییر حال و هوا، پیاده‌روی‌های برنامه‌ریزی شده ایستگاهی	مانند ارتفاعات و دامنه‌های مختلف
۹	پارک‌های طبیعی و حیات وحش	مانند دیدار از حیات وحش، تفریح و گذراندن اوقات فراغت، تماشای حیوانات و پرندگان با استفاده از خودروهای روباز	مانند مناطق حفاظت شده

هر چند هنوز بسیاری از جاذبه های گردشگری طبیعی کشور شناخته شده نیست، اما بر اساس اطلاعاتی که از سند ملی "توسعه و مدیریت طبیعت گردی کشور" استخراج شده است؛ در مجموع ۸۳۱ جاذبه گردشگری طبیعی در کشور شناسایی شده است که استان های فارس با ۷۰ منطقه بیشترین تعداد این نواحی را به خود اختصاص داده است (جدول ۵).

جدول ۵. تعداد جاذبه های طبیعی ثبت شده به تفکیک استان

ردیف	نام استان	تعداد جاذبه طبیعی
۱	آذربایجان شرقی	۵۷
۲	آذربایجان غربی	۳۲
۳	اردبیل	۴۱
۴	اصفهان	۲۱
۵	ایلام	۴۰
۶	بوشهر	۲۱
۷	تهران	۳۶
۸	چهارمحال و بختیاری	۱۳
۹	خراسان شمالی	۴۰
۱۰	خراسان رضوی	
۱۱	خراسان جنوبی	
۱۲	خوزستان	۱۷
۱۳	زنجان	۱۳
۱۴	سمنان	۲۰
۱۵	سیستان و بلوچستان	۴۲
۱۶	فارس	۷۰
۱۷	قزوین	۷
۱۸	قم	۱۰
۱۹	کردستان	۳۷
۲۰	کرمان	۴۴
۲۱	کرمانشاه	۱۹
۲۲	کهگیلویه و بویراحمد	۴۷
۲۳	گلستان	۲۷
۲۴	گیلان	۲۲
۲۵	لرستان	۱۷
۲۶	مازندران	۴۹
۲۷	مرکزی	۳۰
۲۸	هرمزگان	۴۰
۲۹	همدان	۱۷
۳۰	یزد	۲
	جمع	۸۳۱

ماخذ: سند ملی توسعه و مدیریت طبیعت گردی کشور، ۱۳۸۶. سازمان میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری

به طور خلاصه از مهمترین فرصت ها و ظرفیت های گردشگری طبیعی ایران می توان به موارد زیر اشاره کرد:

- قرار گرفتن در مسیر جاده ابریشم و راه ارتباطی بین غرب و شرق. این ظرفیت می تواند ایران را به عنوان یکی از قطب ها و کانون های گردشگری طبیعی مطرح کند
- ایران با برخورداری از یک ۱,۲ میلیون تپه و ۱۵۰ هزار اثر تاریخی و منابع متنوع در زمره ۱۰ کشور اول دارای جاذبه های گردشگری و ۵ کشور اول در زمینه تنوع و جذابیت گردشگری طبیعی قلمداد می شود (سقای، ۱۳۸۶)؛
- تنوع اقلیمی کشور به گونه ای است که امکان سفر به ایران در همه فصل های سال برای گردشگران و طبیعت گردان داخلی و خارجی در همه طول سال فراهم است؛
- تنوع زیستی گیاهی و جانوری چشم اندازها و جاذبه های زیادی را برای جذب گردشگران فراهم کرده است؛
- وجود سواحل مرجانی، جنگل های حرا در سواحل جنوب و جنگل های انبوه در شمال ظرفیت های زیادی را برای توسعه گردشگری طبیعی فراهم کرده است؛
- موقعیت و ظرفیت های مناطق ساحلی و دریایی و برخورداری از سواحل طولانی و بکر در شمال و جنوبی موقعیت بی بدیلی را برای توسعه گردشگری فراهم کرده است؛
- وجود مناطق خشک و بیابانی و بویژه کویرهای مرکزی ظرفیت های طبیعت گردی زیادی را برای توسعه گردشگری فراهم کرده است؛
- وجود دریاچه ها و تالاب های داخلی (ارومیه، انزلی، هامون، زریوار و غیره) موقعیت خاصی را برای توسعه گردشگری فراهم کرده است؛
- کوه ها و ناهمواری های ایران از ظرفیت های فراوانی برای انواع گردشگری طبیعی و همچنین گردشگری ورزشی (مانند دامنه نوردی، صخره نوردی، کوه نوردی و...) فراهم کرده است
- علیرغم وجود این ظرفیت ها در حال حاضر موانع و چالش های متعددی فراروی توسعه گردشگری طبیعی در ایران وجود دارد که از مهمترین آنها می توان به موارد زیر اشاره کرد (رخشانی نسب و همکاران، ۱۳۸۸)؛

- نارسایی در تامین امنیت گردشگران بویژه در مناطق کویری و بیابانی ایران؛
- فقدان زیرساخت ها و نارسایی و ضعف زیر ساخت های موجود مانند راه های دسترسی در فصل زمستان در مناطق شمالی، شمال غرب کشور و در فصل تابستان در مناطق شرقی به دلیل وقوع طوفان های گردوغبار؛
- ضعف و عدم شناخت از پدیده های جذاب اکوتوریستی کشور و ضعف در اطلاع رسانی و معرفی به گردشگران داخلی و خارجی؛
- عدم وجود امکانات فرودگاهی در مناطق مستعد طبیعت گردی؛
- فقدان دستورالعمل های لازم برای حمایت از گردشگران مانند علائم راهنما و هشدار دهنده در مسیرهای خطرناک گردشگری طبیعی؛

۴ . سقای. م. (۱۳۸۶)، امکان سنجی اکوتوریسم در ایران، مجموعه مقالات همایش منطقه ای جغرافیا، گردشگری و توسعه پایدار، اسلامشهر، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلامشهر

۵ . رخشانی نسب، حمید رضا، اصغر ضرابی (۱۳۸۸)، چالش ها و فرصت های توسعه اکوتوریسم در ایران، مجله علمی- پژوهشی فضای جغرافیایی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر، سال نهم

- عدم سهولت در تهیه ویزا و روادید برای گردشگران خارجی؛
- شکاف فرهنگی و سوء تفاهم بین جامعه میزبان با میهمان
- ضعف و نارسایی و بعضاً عدم مسئولیت پذیری و پاسخگویی مناسب هتل ها و مراکز اقامتی به نیاز طبیعت گردان
- ضعف و نارسایی از درک و شناخت واقعی منابع طبیعی و زیست محیطی به عنوان ظرفیت های بالقوه برای توسعه گردشگری در بین مردم و مسئولین؛
- عدم شناخت کافی از اهمیت و درک ظرفیت های بالقوه برخی از مناطق مانند بیابان ها و مناطق کویری
- سوء تفاهم و نگرانی های ناشی از آثار و پیامدهای فرهنگی ناشی از توسعه گردشگری طبیعی بر جوامع محلی
- اثرات و پیامدهای زیست محیطی گردشگری طبیعی بر محیط زیست طبیعی کشور

۶. نقش و جایگاه گردشگری طبیعی در توسعه اقتصادی ایران

گردشگری به طور عام و گردشگری طبیعی به طور اخص دارای پیامدهای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و زیست محیطی گوناگونی می باشد. به همین دلیل شناخت ابعاد اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی، محیطی و سیاسی گردشگری برای برنامه ریزی این فعالیت در سطوح گوناگون جغرافیایی ضروری است (معصومی، ۱۳۸۱).

توسعه فعالیت گردشگری، غالباً منوط به وجود جاذبه های متنوع طبیعی، فرهنگی و تاریخی است. کشورهای پیشتاز در بخش گردشگری یا به لحاظ قدمت تاریخی خود (یونان، ایتالیا، اسپانیا، مصر و ...) و یا به لحاظ چشم اندازها برتر طبیعی مانند دریاچه ها، سواحل آفتابی، کوهستانهای پربرف (سوئیس، نروژ، فرانسه و ...) و یا به لحاظ تلفیق این عناصر با یکدیگر و ایجاد برخی جاذبه های مصنوعی و همچنین ایجاد ساختاری سازمانی و فراهم آوردن بستر سرمایه گذاری های گسترده توانسته اند به تقاضای وسیعی از نیازهای جهانگردی پاسخ داده و از اثرات و دستاوردهای آن نیز به همان نسبت بهره مند شوند (مختاری ملک آبادی، ۱۳۸۲).

آنچه مسلم است، گردشگری طبیعی موجب ایجاد بازار کار پر رونق در کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه می گردد. امروزه از صنعت گردشگری به طور عام و گردشگری طبیعی به طور اخص، به عنوان یک بازوی قدرتمند جهت افزایش درآمد، ایجاد فرصت های شغلی مختلف با کمترین سرمایه گذاری ها و فقرزدایی کشورهای در حال توسعه نام برده می شود. گردشگری طبیعی یکی از الگوهای فضایی گردشگری در عصر پسامدرن است و این در حالی است که از نظر اقتصادی نیز گردشگری طبیعی، پویایی اقتصاد جوامع محلی را سبب می شود (سلطانی و همکاران، ۱۳۹۲).

باید یادآور شد که صنعت گردشگری در زمره بزرگترین صنایع خدماتی جهان از نظر درآمدزایی شناخته می شود. از سوی دیگر نیز رشد این صنعت، همواره آثار و پیامدهای زیست محیطی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی زیادی را به دنبال دارد. بویژه این مسئله در مورد گردشگری طبیعی بیشتر صادق است. توسعه صنعت گردشگری و بویژه گردشگری طبیعی برای کشورهای در حال توسعه که با معضلاتی چون نرخ بیکاری بالا، محدودیت منابع ارزی و اقتصاد تک محصولی مواجهند، از اهمیت فراوانی برخوردار است.

۶. معصومی، مسعود (۱۳۸۱)، ماهیت فعالیت های گردشگری، پیام سبز، شماره ۱۲
۷. مختاری ملک آبادی، رضا (۱۳۸۲)، بررسی تحلیل پتانسیل های گردشگری بخش باغ بهادران و برنامه ریزی توسعه آن، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
۸. سلطانی. زهرا، صدیقه کیانی، احمد تقدیسی (۱۳۹۲)، نقش اکوتوریسم در فرصتهای شغلی و افزایش درآمد (نمونه موردی: شهرستان خوانسار)، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال ۲۸، شماره ۴، شماره پیاپی ۱۱۱

از آنجا که ریشه کنی فقر و گرسنگی و ارتقاء فرصتهای اقتصادی و اشتغال در دستور کار توسعه پایدار اقتصادی و اهداف توسعه پایدار می باشد، یکی از نقش های مهم منابع اکولوژیکی مناطق، استفاده توریستی و کارکرد طبیعت گردی این مناطق است؛ این منابع که به شکل های مختلف (ساحل، جنگل، حیوانات و ...) وجود دارند، علاوه بر اشتغال زایی مادی، پاسخگوی نیازهای روحی و معنوی بسیاری گردشگران در زمینه اکوتوریسم (گردشگری طبیعی) هستند.

با توجه به اینکه ایران با داشتن ویژگی های طبیعی خاص و کویرها و بیابان های زیبا، زمینه های مناسب برای جذب اکوتوریسم در سطح بین المللی را داشته است، که علاوه بر پدید آوردن هزاران شغل تازه، بهره برداری ناپایدار از عرصه های منابع طبیعی کشور را به بهره برداری پایدار از منابع مزبور تبدیل می کند. هدف از این نوع گردشگری مکان هایی همچون پارک های ملی، ذخیره گاه های حیات وحش، مناطق جذاب و تماشایی می باشد. اصولا اکوتوریسم راهبردی است برای کنترل مناطق حفاظت شده، با هدف چند جانبه حفاظت از آن و احترام به جوامع محلی، سعی در ارتقاء مولفه های فرهنگی جوامع میزبان دارد (احمد زاده و همکاران، ۹۱۳۹۶)

گردشگری طبیعی (بوم گردی) یکی از منابع عمده درآمدزایی و ایجاد اشتغال بویژه در کشورهای در حال توسعه است. به طوری که بین توسعه گردشگری و رشد اقتصادی رابطه ای متقابل و دو طرفه وجود دارد. چنانچه شهرها و نواحی روستایی از رشد اقتصادی بیشتری برخوردار باشند از تعداد گردشگر بیشتری نیز برخوردار خواهند شد و این تعامل می تواند به رشد و توسعه گردشگری و رشد و توسعه گردشگری می تواند به توسعه اقتصادی منتهی گردد.

ماهیت صنعت گردشگری به گونه ای است که می تواند طیف گسترده ای از بخش های اقتصادی را درگیر کرده و به حرکت در آورد. شرکت هایی که به طور مستقیم اشتغالزایی می کنند آنها هستند که کارکنانشان با گردشگرها در تماس بوده و به صورت مستقیم با تجربه های گردشگری سر و کار دارند. هتلها، کارکنان خدمات غذایی، شرکت های هواپیمایی، شرکت های کشتیرانی، آژانس های گردشگری، کارکنان مراکز تفریحی و فروشگاههایی که در این بخش کار می کنند از جمله واحدهایی هستند که به صورت مستقیم اشتغالزایی می کنند و شرکت هایی که مواد و ملزومات مورد نیاز رستورانها را تأمین می کنند، شرکت های ساختمانی که هتلها و جادهها را می سازند، شرکت های تولیدکننده اتومبیل، قطار و هواپیما از نظر درآمد به صورت غیرمستقیم برای نهادهای گردشگری اشتغال زایی می نمایند.

همانگونه که عنوان شد، ایران از جهت سیمای طبیعی، چهره جغرافیایی، تنوع زیستی و توانمندی ها گوناگون دیگر، سرشار از جاذبهها و منابع خدادادی است. وجود پنج ناحیه رویشی گیاهی همراه با تنوع آب و هوایی، وجود چشم اندازها و ویژگی های طبیعی منحصر به فرد، دره ها، بیشهزارها، آتشفشانها، وجود چند صد پارک طبیعی و دست کاشت، حوزه های آبخیز، ۵۰ دریاچه در داخل کشور، یخچال های طبیعی، گنبد های نمکی و نمکزارها، ۱۸۸۰ کیلومتر نوار ساحلی خلیج فارس، ۶۳۰ کیلومتر نوار ساحلی دریای خزر، ۱۶۵ منطقه از مناطق چهارگانه محیط زیست و پدیده های طبیعی، پهنه های آب جذاب و ممتاز داخلی، تالابها، سرابها، چشمه های پرآب، آب های معدنی، غارها، آبشارها، دشتها و کویرها، جزایر، حیات وحش و مجموعه ای اعجاب آوری از پستانداران، پوشش گیاهی چشمگیر و کم نظیر در جهان، به همراه شیوه زیست سنتی کوچندگی و جوامع عشایری، اقوام و گروه های اجتماعی متعدد در کنار تمدنی کهن و تاریخی، مجموعه ای از توانمندی های شگفت انگیز را رقم می زنند. بدون تردید این همه منابع و جاذبه های گوناگون در آینده از مقاصد اصلی طبیعت گردان خواهد بود. وسعت، موقعیت طبیعی و تاریخی کشور و قرار داشتن ایران در قلب ۲۳ کشور (بازارهای همجوار) با بخش های متنوع بازار، ظرفیت های استفاده نشده، موقعیت ویژه برای ترانزیت کالا، مسافر و گردشگران بین المللی، تنوع اقلیم و آب و هوایی، تنوع زیستی، برخورداری از موقعیت ژئوپلیتیکی به منظور برقراری ارتباط میان آسیا و اروپا، دسترسی به آب های بین المللی فرصت مناسبی را برای توسعه بوم گردی در کشور ایجاد کرده است که در صورت استفاده از این ظرفیت ها

۹. احمد زاده، رویا، اسماعیل قلی نژاد (۱۳۹۶)، بررسی اهمیت اکوتوریسم یا گردشگری طبیعی در ایران، اولین همایش اندیشه ها و فناوری های نوین در علوم جغرافیایی

می تواند نقش موثری در ایجاد اشتغال و افزایش درآمد ملی و بویژه در مناطق روستایی کشور داشته باشد. (سازمان برنامه و بودجه، ۱۰۱۳۹۸)

همچنین باید یاد آور شد گردشگری طبیعی در زمره زیر شاخه های گردشگری است که به مشارکت تنگاتنگ جوامع محلی نیاز دارد، زیرا توانمندترین و آشناترین راهنمایان تورهای گردشگری طبیعی جوامع بومی هستند که می توانند هدایت و راهبری تورهای طبیعت گردی را بر عهده گیرند که این موضوع می تواند به افزایش درآمد این جوامع و نگه داشتن آنان در این جوامع و سرانجام کاهش مهاجرت های بی رویه روستائیان به کلان شهرها منتهی شود و رونق شکوفایی را در مراکز اقامتی در نواحی دورافتاده به همراه داشته باشد.

با توجه به نوپا بودن و جوان بودن گردشگری طبیعی در ایران، و همچنین ناشناخته بودن ظرفیت های این نوع گردشگری در کشور، هنوز این نوع از گردشگری از جایگاه مناسبی در برنامه ریزی ها بخش گردشگری کشور برخوردار نیست و علیرغم ظرفیت های بسیار زیاد گردشگری طبیعی در کشور هنوز از بسیاری از ظرفیت های آن استفاده کاملی به عمل نمی آید. از سوی دیگر به دلیل فقدان چارچوب های آماری مناسب در مورد این نوع از گردشگری اطلاعات جامع و کاملی از در مورد جایگاه گردشگری طبیعی در بین انواع گردشگری در کشور و سهم درآمدها و اشتغال زایی آنها در کل گردشگری آمار و اطلاعات کاملی وجود ندارد. اطلاعات موجود در این زمینه بیشتر برآوردهایی است که از سوی مسئولین مرتبط با گردشگری اعلام می شود. به همین دلیل هنوز نمی توان به صورت قاطع در مورد جایگاه و سهم این نوع از گردشگری قضاوت کاملی ارایه کرد.

با این وجود در سال های اخیر اهمیت استفاده از ظرفیت های گردشگری طبیعی در بین سیاست گذاران گردشگری و همچنین بخش خصوصی بیش از پیش در کانون توجه قرار گرفته است که بازتاب آن را در سیاست ها و برنامه های توسعه و بویژه در برنامه ششم توسعه و همچنین قوانین و مقررات کشور می توان مشاهده کرد. به همین دلیل و با عنایت به اهمیت جهانی این زیرشاخه از صنعت گردشگری، ایران به دلیل تنوع چشم اندازهای طبیعی و سیاحتی مختلف می تواند به عنوان یکی از قطب های گردشگری طبیعی (اکوتوریسم) در منطقه آسیا مطرح شود و سالانه میلیون ها گردشگر را برای بازدید از چشم اندازهای گردشگری طبیعی ایران جذب نماید.

به نظر می رسد با پایان همه گیری کووید ۱۹ و بویژه همزمان با تهیه و تدوین برنامه هفتم توسعه لازم است تا جایگاه گردشگری طبیعی در سیاست ها و برنامه های گردشگری کشور ارتقاء پیدا کند تا امکان استفاده از ظرفیت های بالقوه کشور برای جذب هر چه بیشتر گردشگران طبیعی داخلی و خارجی فراهم گردد.

۱.۷ اثرات کووید ۱۹ بر گردشگری با تاکید بر گردشگری طبیعی (بوم گردی)

بخش گردشگری در زمره مهمترین بخش های اقتصادی در بسیاری از کشورهای جهان است و طی سال های اخیر نیز از رشد بسیار زیادی در بسیاری از کشورها برخوردار شده است. بر اساس گزارش شورای جهانی سفر و گردشگری (WTTC) (بخش سفر و گردشگری حدود ۱۰٫۳ درصد از تولید ناخالص جهان و ۳۳۰ میلیون شغل را در سال ۲۰۱۹ به خود اختصاص می داده است. این بخش در سال های اخیر از رشد بسیار زیادی برخوردار شده است که از مهمترین دلایل آن می توان افزایش درآمدها، کاهش هزینه های سفر، ارایه خدمات مجازی برای گرفتن ویزا و غیره اشاره کرد (World Economic Froum، ۲۰۲۰).

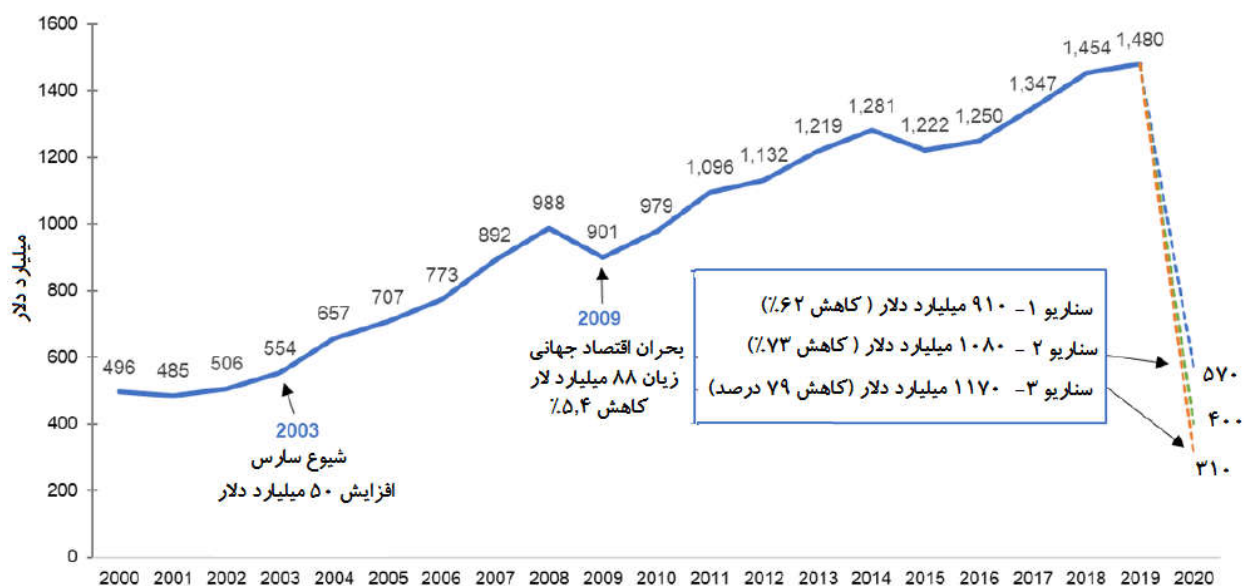
^{۱۰} . سازمان برنامه و بودجه (۱۳۹۸)، مطالعات سند ملی آمایش سرزمین- بخش میراث فرهنگی و گردشگری، گروه پژوهشی آمایش سرزمین، توسعه و توازن منطقه ای، گزارش ۲۳، مرکز پژوهش های توسعه و آینده نگری

^۱ . World Travel & Tourism Council

اما شیوع کووید ۱۹ بسیاری از بخش های اقتصادی کشورها، بویژه بخش گردشگری را به شدت تحت تاثیر قرار داده و خسارات اقتصادی زیادی را بر این کشورها تحمیل کرده است. بخش گردشگری نیز در زمره مهمترین بخش های اقتصادی است که به شدت تحت تاثیر این بیماری همه گیر قرار گرفته است، به طوری که بسیاری از کسب و کارهای بخش گردشگری را در آستانه ورشکستگی قرار داده است.

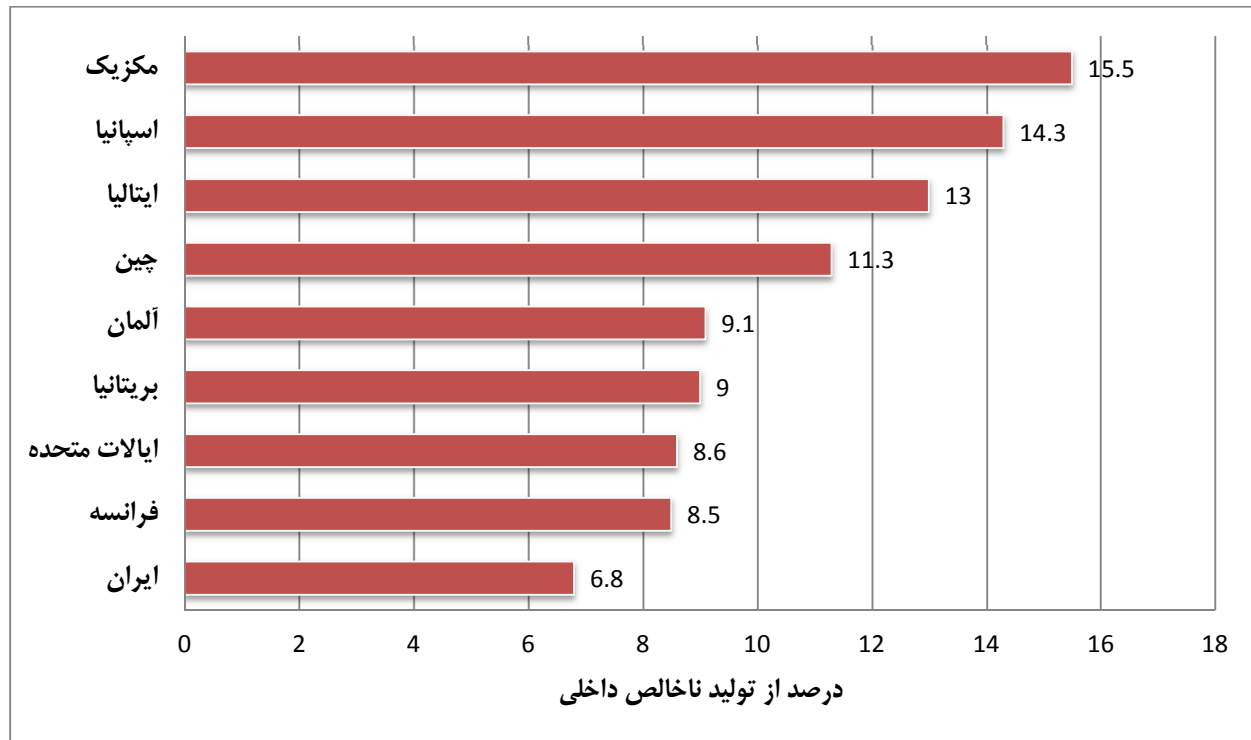
برای مثال، بر اساس آخرین اطلاعات ارائه شده از سازمان بین المللی گردشگری (WTO) در سه ماهه اول سال ۲۰۲۰ حدود ۲۲ درصد از تعداد گردشگران کاسته شده است و در ماه مارس نیز حدود ۵۷ درصد از شمار گردشگران کاسته شده است. کاهش سفرهای بین المللی به دلیل این بیماری همه گیر می تواند باعث کاهش درآمدها معادل ۹۱۰ میلیارد دلاری بخش گردشگری در بهترین سناریو در سال ۲۰۲۰ و کاهش ۱٫۲ تریلیون دلار در سناریوی بدتر شود. هزینه کرد گردشگران در مقاصد گردشگری نیز ممکن است از ۱۴۸۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۹ به ۳۱۰ تا ۵۷۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۰ کاهش پیدا کند که این موضوع به شرایط شیوع کرونا بستگی دارد. این موضوع از کاهش ۶۲ تا ۷۲ درصد حکایت دارد. این میزان کاهش بیشترین میزان کاهش در عواید حاصل از گردشگری در طول تاریخ است که می تواند اشتغال ۱۰۰ تا ۱۲۰ میلیون را در معرض تهدید قرار دهد. این موضوع بویژه در مقاصد گردشگری کشورهای در حال اقتصاد نوظهور که در آنها بخش گردشگری بسیار کاربر است، بیشتر در معرض خطر می اندازد.

همچنین بر اساس گزارش بین المللی گردشگری (WTO) محدودیت های اجتناب ناپذیر و عدم ورود گردشگران در سراسر جهان به سبب شیوع ویروس کرونا، میزان سفرهای بین المللی در سال ۲۰۲۰ با مقایسه با آمار سال گذشته ۲۰ تا ۳۰ درصد تنزل خواهد کرد، بخش گردشگری با کاهش ۶۲ (سناریوی اول)، ۷۳ (سناریوی دو) و ۷۹ درصد (سناریو سوم) مواجه خواهد شد (شکل ۸). به این ترتیب بر اساس این سناریوها درآمدهای حاصل از گردشگری از ۱۴۸۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۹ ممکن است به ترتیب در سناریوهای اول تا سوم به ۵۷۰، ۴۰۰ و ۳۱۰ میلیارد دلار تنزل نماید.

1 . UNWTO (2020), World Tourism Barometer, Volume 18, Issue 2 available at: https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-05/UNWTO_Barom20_02_May.pdf

این بحران بیشتر کشورهای را تحت تاثیر قرار داده است که اقتصاد آنها به شدت به بخش گردشگری وابسته است که در این خصوص می توان کشورهایمانند اسپانیا، ایتالیا، چین، آلمان، بریتانیا، ایالات متحده، فرانسه و همچنین کشورهای کوچک جزیره ای در حال توسعه (SIDS) اشاره کرد (شکل ۱۰).

شکل ۱۰. سهم گردشگری در تولید ناخالص داخلی کشورهای منتخب در سال ۲۰۱۹

Source: World Economic Froum (2020), COVID-19: These countries are most at risk from falling tourism available at:

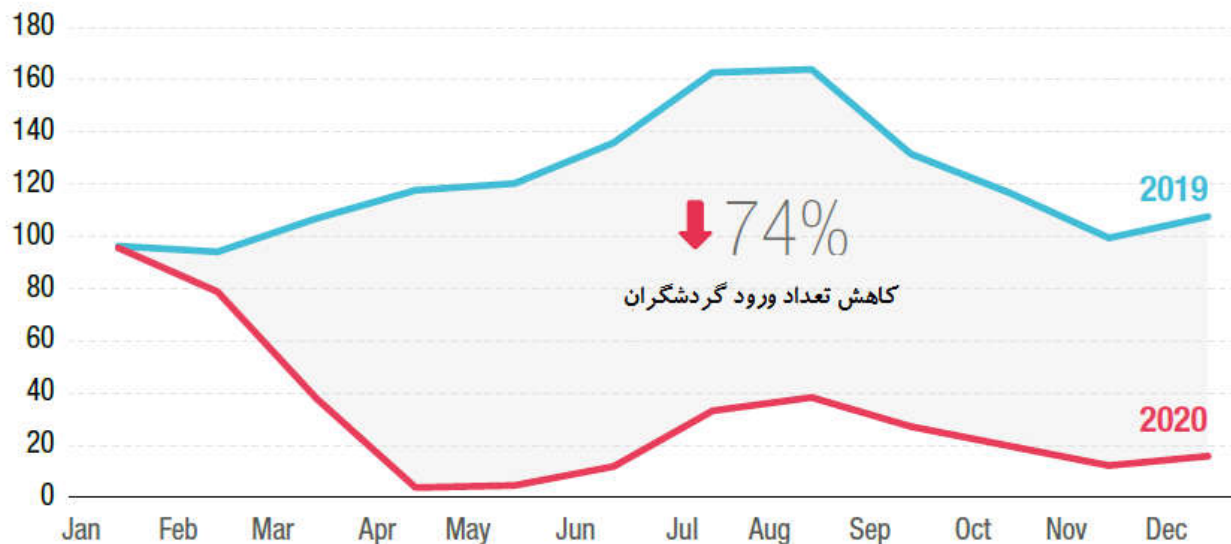
<https://www.weforum.org/agenda/2020/07/coronavirus-covid19-travel-tourism-gdp-economics/>

پاندمی کرونا برخی از کشورها که به شدت به گردشگری وابسته هستند و بخش اعظم تولید ناخالص داخلی آنها را بخش گردشگری تشکیل می دهد، بسیار آسیب پذیر کرده است. بویژه کشورهای جزیره ای کوچک در حال توسعه که از تنوع اقتصادی کمتری برخوردار بوده و به شدت وابسته به درآمدهای حاصل از گردشگری وابسته هستند، زیرا این کشورها به شدت به گردشگری وابسته هستند و بخش گردشگری، و خصوصا درآمدهای حاصل از بوم گردی بخش زیادی از اقتصاد آنها را شامل می شود. برای مثال کشور مالدیو به شدت نسبت به پاندمی کرونا آسیب پذیر شده است، زیرا حدود یک سوم اقتصاد این کشور به درآمدهای حاصل از گردشگری وابسته است (World Economic Froum, ۲۰۲۰) ۱۵

¹ . Small Island Developing States⁴

¹ . World Economic Froum (2020)⁵, Travel and tourism recovery: a perspective for South Asia and lessons for other regions in the age of COVID-19, available at: <https://www.weforum.org/agenda/2020/08/travel-and-tourism-recovery-south-asia-covid19-pandemic-economy-india-nepal-bhutan-sri-lanka>

همچنین در گزارش دیگری که توسط سازمان جهانی گردشگری سازمان ملل متحد (UNWTO) و کنفرانس سازمان ملل متحد در خصوص توسعه و تجارت (UNCTAD) سال ۲۰۲۱ با عنوان کووید ۱۹ و گردشگری منتشر شد، عنوان شده است که در نتیجه اعمال محدودیت های مسافرت، کنترل ویزا و اجرای برنامه های قرنطینه، شمار گردشگران به شدت کاهش پیدا کرده است. در نتیجه گردشگری بین المللی تقریباً در آوریل و می سال ۲۰۲۰ به حالت تعلیق درآمد. این موضوع باعث شد تا ورود گردشگران حدود ۷۴ درصد بین ماه های ژانویه و دسامبر سال ۲۰۲۰ در مقایسه با سال ۲۰۱۹ کاهش پیدا کند (شکل ۱۱).

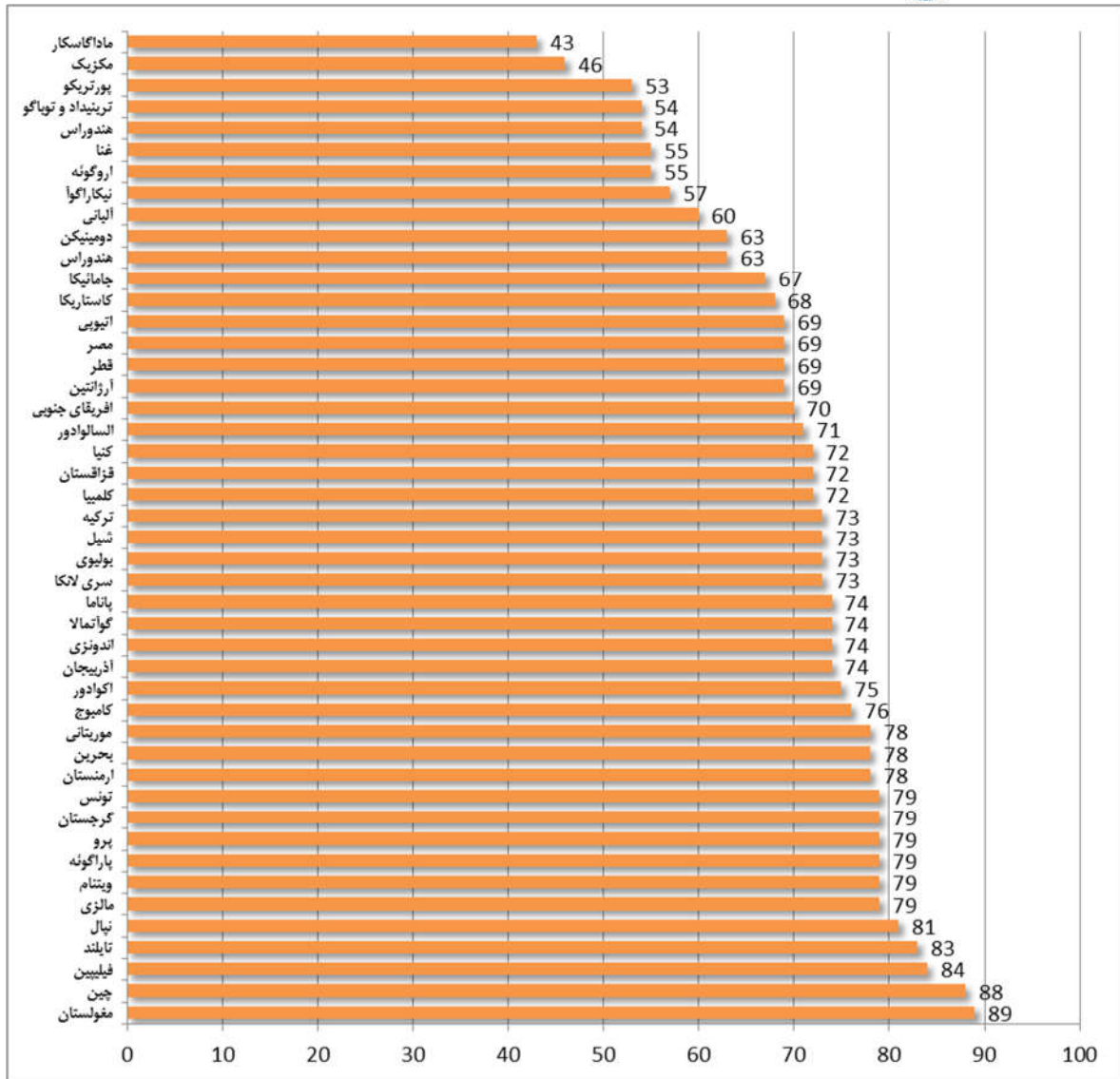
شکل ۱۱. کاهش ورود گردشگران بین المللی طی دوره ۲۰۱۹-۲۰۲۰

Source: UNCTAD (2021), COVID-19 AND TOURISM-AN UPDATE, Assessing the economic consequences, available at: https://unctad.org/system/files/official-document/ditcinf2021d3_en_0.pdf

بیشترین مناطقی که در نتیجه شیوع کووید ۱۹ شاهد کاهش شدید شمار گردشگران بوده اند و بشدت تحت تاثیر این همه گیری قرار گرفته اند می توان به شمال شرق آسیا، اقیانوسیه، شمال افریقا و جنوب آسیا اشاره کرد. مناطق امریکای شمالی، اروپای غربی و کشورهای حوزه کارائیب در رتبه های بعدی قرار داشته اند. بررسی های نشان می دهد که کشورهای در حال توسعه بیشتر تحت تاثیر این پدیده قرار گرفته اند. بویژه کشورها و مناطق در حال توسعه شاهد کاهش قابل توجه شمار گردشگران بوده اند. در شکل (۱۲) میزان کاهش ورود گردشگران در کشورهای منتخب جهان طی دوره ۲۰۱۹-۲۰۲۰ نشان داده شده است.

¹⁰United Nations World Tourism Organization

¹⁷United Nations Conference on Trade and Development

شکل ۱۲. میزان کاهش ورود گردشگران در کشورهای منتخب جهان طی دوره ۲۰۱۹-۲۰۲۰

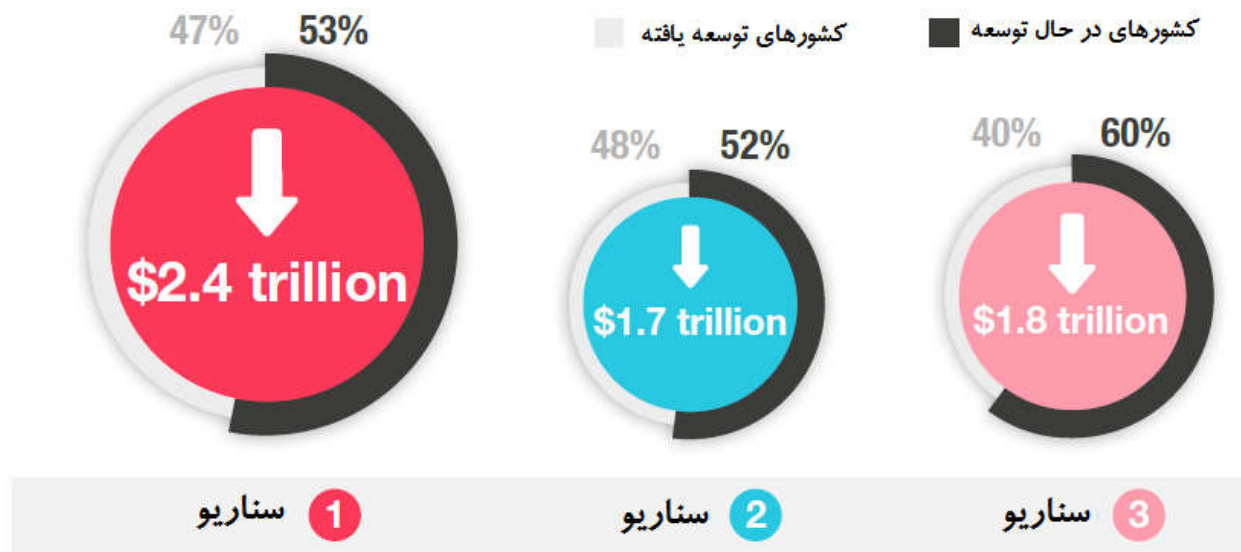
Source: UNCTAD (2021), COVID-19 AND TOURISM-AN UPDATE, Assessing the economic consequences, available at: https://unctad.org/system/files/official-document/ditcinf2021d3_en_0.pdf

همچنین بر اساس گزارش کنفرانس سازمان ملل متحد در خصوص توسعه و تجارت (UNCTAD) سه سناریو در خصوص آثار و پیامدهای بالقوه همه گیری کووید ۱۹ بر بخش گردشگری و بخش های وابسته به آن ارائه کرده است.

- سناریوی ۱: در اولین سناریو کاهش ورود گردشگران در ۲۰۲۰ مشاهده شد. میانگین کاهش ۷۴ درصد بوده است که این کاهش تفاوت های قابل توجه ای را در بین کشورها نشان داد. این کاهش نزدیک به ۷۵ درصد کاهش در سناریوی بدبینانه سازمان جهانی گردشگری سازمان ملل متحد (UNWTO) بود.
- سناریو ۲: سناریوی دوم کاهش گردشگران ۶۳ درصد در سال ۲۰۲۱ پیش بینی شده است که سازمان جهانی گردشگری سازمان ملل متحد (UNWTO) به عنوان یک سناریوی خوشبینانه برای سال ۲۰۲۱ پیش بینی کرده است.
- سناریو ۳: سناریو سوم نرخ تغییرات کاهش تعداد گردشگران با ۷۵ درصد در کشورهای با میزان واکسیناسیون پایین تا ۳۷ درصد کاهش در کشورهای با واکسیناسیون بالا در نظر گرفته شده است.

بر اساس این سناریو ها پیش بینی هایی در خصوص خسارات بر بخش گردشگری به عنوان درصدی از تولید ناخالص داخلی برای شماری از کشورها محاسبه شد. میزان این خسارات به ساختار اقتصادی و وابستگی بخش های مختلف بر بخش گردشگری و سایر عوامل دارد. در واقع اثرات زنجیره یا آبشاری هر بخش های مختلف اقتصاد باعث می شود تا هر گونه اختلال در یک بخش از اقتصاد، سایر بخش ها را تحت تاثیر قرار داده و باعث اختلال در آنها می شود. برای مثال، کاهش ستانده های یک بخش می تواند به کاهش تقاضای درونداها از سایر بخش شود که مجمعه این اثرات می تواند به کاهش در زنجیره عرضه منتهی شود. مجموعه این اثرات نیز به نوبه خود به کاهش نیاز به نیروی کار و همچنین کاهش تشکیل سرمایه در سایر بخش ها می شود.

همانگونه که عنوان شد، میزان کاهش درآمدهای حاصل از گردشگری در نتیجه کووید ۱۹ تفاوت های بسیاری زیادی را در بین کشورهای جهان نشان می دهد، که این کاهش به روابط پسین در بخش گردشگری مانند بیکاری نیروی کار غیرمهار بستگی دارد. در مجموع میزان این اثرات برای کشورهای در حال توسعه بیشتر است، زیرا برخی از کشورهای در حال توسعه به شدت به گردشگری وابسته هستند. در شکل (۱۳) کاهش درآمدهای گردشگری و تاثیر آن بر میزان کاهش تولید ناخالص جهانی بر اساس سه سناریو در کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه در سال ۲۰۲۱ نشان داده شده است.

شکل ۱۳. برآورد کاهش درآمدهای گردشگری و تاثیر آن بر میزان کاهش تولید ناخالص (GDP) جهانی بر اساس سه سناریو در کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه در سال ۲۰۲۱

1 . Cascading effects

Source: UNCTAD (2021)

بر اساس سناریوی اول و با فرض کاهش ۷۴ درصدی گردشگران میزان خسارات ۲,۴ تریلیون دلار برآورد شده است که از این میزان ۵۳ درصد مربوط به کشورهای در حال توسعه و ۴۷ درصد کشورهای توسعه یافته در سال ۲۰۲۰ بوده است. در سناریو دوم و با فرض کاهش ۶۳ درصد گردشگران میزان خسارات ۱,۷ تریلیون دلار در سال ۲۰۲۱ خواهد بود که از این میزان ۵۲ درصد خسارات تولید ناخالص داخلی برای کشورهای در حال توسعه و ۴۸ درصد برای کشورهای توسعه یافته برآورد شده است. در سناریو سوم و با فرض ۷۵ درصد کاهش تعداد گردشگران در کشورهای با میزان واکسیناسیون پایین تا ۳۷ درصد کاهش تعداد گردشگران در کشورهای با واکسیناسیون بالا میزان خسارات ۱,۸ تریلیون دلار برآورد می شود که از این میزان ۶۰ درصد خسارات مربوط به کشورهای در حال توسعه و ۴۰ درصد مربوط به کشورهای توسعه یافته خواهد بود.

همچنین میزان خسارات ناشی از کاهش درآمدهای ناشی از گردشگری به عنوان درصدی از تولید ناخالص داخلی در برخی از کشورهای منتخب از تاثیر زیاد این بخش بر تولید ناخالص داخلی این کشورها حکایت دارد. برای مثال، در کشور ترکیه سهم گردشگری بین المللی در تولید ناخالص داخلی این کشور حدود ۵ درصد است و در سال ۲۰۲۰ حدود ۶۹ درصد از شمار گردشگران خارجی در این کشور کاسته شد. این کاهش در تقاضای گردشگر حدود ۳۳ میلیارد دلار بر بخش گردشگری این کشور در سال ۲۰۲۰ خسارت وارد کرد. این کاهش به نوبه خود باعث کاهش تامین غذا، نوشیدنی ها، خرده فروشی، ارتباطات و حمل و نقل شد که با احتساب کاهش درآمدها در این بخش ها مجموع خسارات حدود ۹۳ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۰ برآورد شده است. به این ترتیب کاهش درآمدهای گردشگری در کاهش ۹ درصدی تولید ناخالص داخلی ترکیه در سال ۲۰۲۰ نقش داشته است. البته بخشی از این خسارات در نتیجه اقدامات مالی دولت و محرک های اقتصادی جبران شد. در شکل (۱۴) خسارات ناشی از کاهش گردشگری به عنوان درصدی از تولید ناخالص داخلی (GDP) به تفکیک کشورهای منتخب و مناطق مختلف جهان بر اساس سه سناریو ارائه شده است.

شکل (۱۴) خسارات ناشی از کاهش گردشگری به عنوان درصدی از تولید ناخالص داخلی (GDP) به تفکیک کشورهای منتخب و مناطق مختلف جهان

Country	Sim 1	Sim 2	Sim 3	Region	Sim 1	Sim 2	Sim 3
Turkey	-9,1	-6,3	-7,8	Central America	-11,9	-7,5	-9,9
Ecuador	-9,0	-5,5	-7,5	East Africa	-9,3	-6	-7,9
South Africa	-8,1	-5,5	-6,9	South East Asia	-8,4	-5,6	-7,1
Ireland	-5,9	-4,1	-5	North Africa	-7,5	-5	-6,4
Switzerland	-4,3	-3	-3,6	Rest of SACU	-6,3	-4,4	-5,3
Republic of Korea	-3,8	-2,7	-3,3	Rest of Asia	-5,8	-4,1	-3,1
Australia/New Zealand	-3,7	-2,7	-3,2	East European Union	-4,7	-3,3	-3,7
United Kingdom	-3,2	-2,3	-1,6	West Africa	-4,6	-3,1	-3,9
France	-3,2	-2,3	-2,7	Rest of the World	-3,9	-2,7	-3,2
Norway	-2,5	-1,8	-2,1	East and Central Europe	-3,5	-2,5	-3
Argentina	-2,4	-1,7	-2	Middle East	-3,1	-2,2	-2,5
Germany	-2,4	-1,7	-1,3	Rest of South Asia	-2,8	-2	-2,4
Colombia	-2,3	-1,7	-2	North European Union	-2,7	-1,9	-1,9
United States of America	-2,1	-1,5	-1,1	Caribbean	-2,5	-1,8	-2
China/Hong Kong SAR	-2,0	-1,4	-1,7	Mediterranean Europe	-2,3	-1,6	-1,4
India	-1,9	-1,4	-1,7	Rest of South America	-1,9	-1,4	-1,5
Canada	-1,9	-1,4	-1	World	-2,7	-1,9	-2
Mexico	-1,6	-1,2	-1,3				
Russian Federation	-1,5	-1,1	-1,3				
Japan	-1,0	-0,7	-0,8				
Brazil	-0,6	-0,5	-0,6				
Nigeria	-0,3	-0,2	-0,2				

Source: UNCTAD (2021)

علاوه بر خسارات اقتصادی بر بخش گردشگری در نتیجه همه گیری کووید ۱۹، اشتغال شمار زیادی از کارکنان بخش گردشگری نیز تحت تاثیر قرار گرفته است. میزان کاهش اشتغال نیز بسته به شرایط اقتصادی، اجتماعی، زیرساخت های گردشگری نسبت شاغلین و نیروی کار در بخش گردشگری و سایر عوامل تفاوت های زیادی را در بین کشورهای مختلف نشان می دهد. در شکل (۱۵) میزان کاهش اشتغال نیروی کار غیر ماهر ناشی از کاهش شمار گردشگران را در سه سناریو به تفکیک کشورهای منتخب و مناطق مختلف جهان در سال ۲۰۲۱ نشان می دهد.

شکل ۱۵. برآورد کاهش اشتغال نیروی کار غیر ماهر بخش گردشگری به تفکیک کشورهای منتخب و مناطق مختلف جهان در سه سناریو در سال ۲۰۲۰ (درصد)

Country	Sim 1	Sim 2	Sim 3	Region	Sim 1	Sim 2	Sim 3
Ecuador	-14,8	-8,9	-12,3	Central America	-15,6	-9,8	-13,1
Ireland	-13,5	-9,4	-11,4	South East Asia	-11,6	-7,7	-9,7
South Africa	-11,8	-8,1	-10,1	North Africa	-10,4	-7	-9
Turkey	-9,8	-6,8	-8,6	Rest of SACU	-8,8	-6	-7,5
Republic of Korea	-6,4	-4,6	-5,5	East Africa	-8,6	-5,3	-7,2
Switzerland	-6,1	-4,4	-5,3	Rest of Asia	-8	-5,6	-3,9
Australia/New Zealand	-5,9	-4,3	-5,2	East European Union	-6,2	-4,4	-5
United Kingdom	-5	-3,6	-2,0	Middle East	-5,1	-3,5	-4,1
Norway	-4,7	-3,4	-4	West Africa	-5,1	-3,4	-4,4
France	-4,4	-3,2	-3,8	East and Central Europe	-4,5	-3,2	-4
Germany	-3,6	-2,6	-1,8	North European Union	-4,1	-3	-2,9
Colombia	-3,5	-2,5	-3,1	Caribbean	-2,9	-2,1	-2,5
Argentina	-3,4	-2,5	-2,9	Rest of South America	-2,3	-1,7	-1,8
Canada	-3	-2,2	-1,5	Mediterranean Europe	-1,6	-1,2	-0,7
United States of America	-3	-2,2	-1,4	Rest of South Asia	-0,8	-0,6	-0,7
China/Hong Kong SAR	-2,9	-2,1	-2,5				
Russian Federation	-2,5	-1,8	-2,2				
Mexico	-2,2	-1,6	-1,8				
India	-1,7	-1,2	-1,5				
Japan	-0,8	-0,6	-0,7				
Brazil	-0,3	-0,2	-0,3				
Nigeria	0,2	0,1	0,1				

Source: UNCTAD (2021)

به همین دلیل حمایت های بین المللی و ملی برای کاهش آثار و پیامدهای شیوع کرونا بر اقتصاد این کشورها و به حداقل رساندن اثرات آنها بر اشتغال آنان از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است. گرچه هنوز بررسی دامنه و ابعاد آثار و پیامدهای کوتاه مدت و بلند مدت شیوع کووید ۱۹ بر اقتصاد و معیشت بسیاری از جوامع شاغل در بخش گردشگری زود است، اما شواهد موجود از به خطر افتادن بسیار از مشاغل در بخش گردشگری در بسیاری از جوامع از جمله جمهوری اسلامی ایران حکایت دارد. در واقع می توان چنین نتیجه گیری کرد که گردشگری به طور عام و بویژه بوم گردی یکی از مهمترین بخش های اقتصادی است که بیشترین آسیب را از شیوع کووید ۱۹ متحمل شده است، به همین دلیل، اولین و مهمترین اولویت دولت ها و جامعه بین الملل توسعه همکاری ها و تعامل برای کاهش آثار و پیامدهای این بحران بویژه بر روی اشتغال و همچنین استفاده از اقدامات حمایتی چون اشتغال زایی و افزایش رفاه اقتصادی است، در غیر این صورت آرمان های اهداف توسعه پایدار (SDGs) بویژه آرمان اول (کاهش فقر) غیرقابل دسترس خواهد شد. با توجه به اینکه حدود ۸۰ درصد از کسب و کارهای مرتبط با گردشگری، کسب و کار های کوچک و متوسط هستند و گردشگری، بویژه بوم گردی همواره برای اشتغال زایی برای زنان، جوانان و جوامع روستایی در زمره گسب و کار های پیشرو در چند سال اخیر بوده است، لذا کاهش آثار و پیامدهای این همه گیری، بویژه پس از پایان یافتن این بحران بین المللی از اهمیت بسیار زیادی برخوردار خواهد بود.

همچنین باید یاد آور شد که پس از بحران کووید ۱۹، مدت های زیادی طول خواهد کشید تا بخش گردشگری، و بویژه بوم گردی دوباره بتواند به شرایط سابق خود بازگردد، زیرا بسیاری از شاغلین بوم گردی را کسب و کارهای خرد و کوچک تشکیل می دهند، که به شدت در برابر بحران های اقتصادی آسیب پذیر هستند و تاب آوری کمتری در مقایسه با سایر بخش های اقتصادی دارند. آخرین گزارش ها نشان می دهد که با ظهور ویروس کرونا، ۵۰ میلیون شغل در صنعت گردشگری در معرض نابودی قرار دارند و طبق آمار سازمان بین المللی کار (ILO)، حدود ۸۱ درصد از کارفرمایان و حدود ۶۶ درصد از کارکنان دیگر مشاغل و درآمدهای آنان تحت تأثیر این بیماری قرار گرفته است. همچنین با توجه به کسب و کارهای مرتبط با این صنعت مانند حمل و نقل، صنایع دستی، رستوران ها و دیگر مشاغل وابسته، از بین رفتن صنعت و کسب و کارها باعث بیکاری میلیون ها نفر و کاهش تولید ناخالص داخلی و رشد اقتصادی می گردد. بحران پاندمی کرونا آسیب جدی را به کسب و کارهای فعال در سطح داخلی و جهانی وارد کرده است. کارآفرینان و مدیران نیاز به استراتژی برای افزایش بهره گیری از فرصت ها و کاهش تهدیدات دارند. نوآوری یکی از عوامل کلیدی موفقیت در صنعت گردشگری محسوب می شود، به همین دلیل، سازمان جهانی گردشگری دولت ها را تشویق به حمایت از مشاغل و اقتصادهای گردشگری و بهبود شرایط جهت حفظ مشاغل و شرکت های کوچک و متوسط برای بازیابی مجدد برنامه های توسعه گردشگری بعد از بحران کرونا از طریق خلق فرصت ها و نوآوری ها در دوران پساکرونا کرده است (کالمونزر و همکاران، ۱۹(۲۰۲۰

جمهوری اسلامی ایران نیز از آثار و پیامدهای کووید ۱۹ در امان نبوده و خسارات اقتصادی هنگفتی را در تمامی بخش های اقتصادی بویژه بخش گردشگری طبیعی متحمل شده و بسیاری به اقامتگاه های بومگردی، اقامتگاه های سنتی و هتلها خسارات عمده و غیرقابل جبرانی را تجربه کرده اند. بر اساس گزارش معاونت گردشگری وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خسارت مالی صنعت گردشگری ایران در دوران کرونا (بازه زمانی اسفند سال ۱۳۹۸ الی بهار سال ۱۴۰۰) بیش از ۳۲ هزار میلیارد تومان، و آمار بیکاری در این صنعت بیش از ۴۴ هزار نفر برآورد شده است. بر اساس این گزارش، بیشترین آمار بیکاری و خسارت مالی به «مراکز اقامتی» با رقم ۲۸،۴ میلیارد تومان بوده است که حدود ۸۸،۶ درصد از کل خسارات را شامل می شده است. همچنین بر اساس این گزارش از مجموع ۴۴۱۳۸ نفر بیکار شده در نتیجه این بیماری، حدود ۲۱۱۵۴ نفر نیز مربوط به مراکز اقامتی بوده است که حدود ۴۸ درصد از شمار بیکاران را طی دوره یاد شده شامل می شود.

بخش اقامتگاه بوم گردی نیز طی این دوره با خسارات ۲۹۴۶ میلیارد تومان خسارات قابل توجه ای را متحمل شده است که این خسارات حدود ۱ درصد از مجموع خسارات بر بخش گردشگری شامل می شده است. همچنین طی این بازه زمانی حدود ۲۱۳۳ نفر نیز در نتیجه شیوع کووید ۱۹ در بخش بوم گردی بیکار شدند که این تعداد حدود ۴،۸ درصد از مجموع بیکاران بخش گردشگری را شامل می شده است (جدول ۶).

¹ . Kallmuenzer A., Kraus S., Peter's M., Steiner J., Cheng C.F.(2020). "Entrepreneurship in tourism firms: A mixed-methods analysis of performance driver configurations", *Tourism Management*, 74, 319–330.

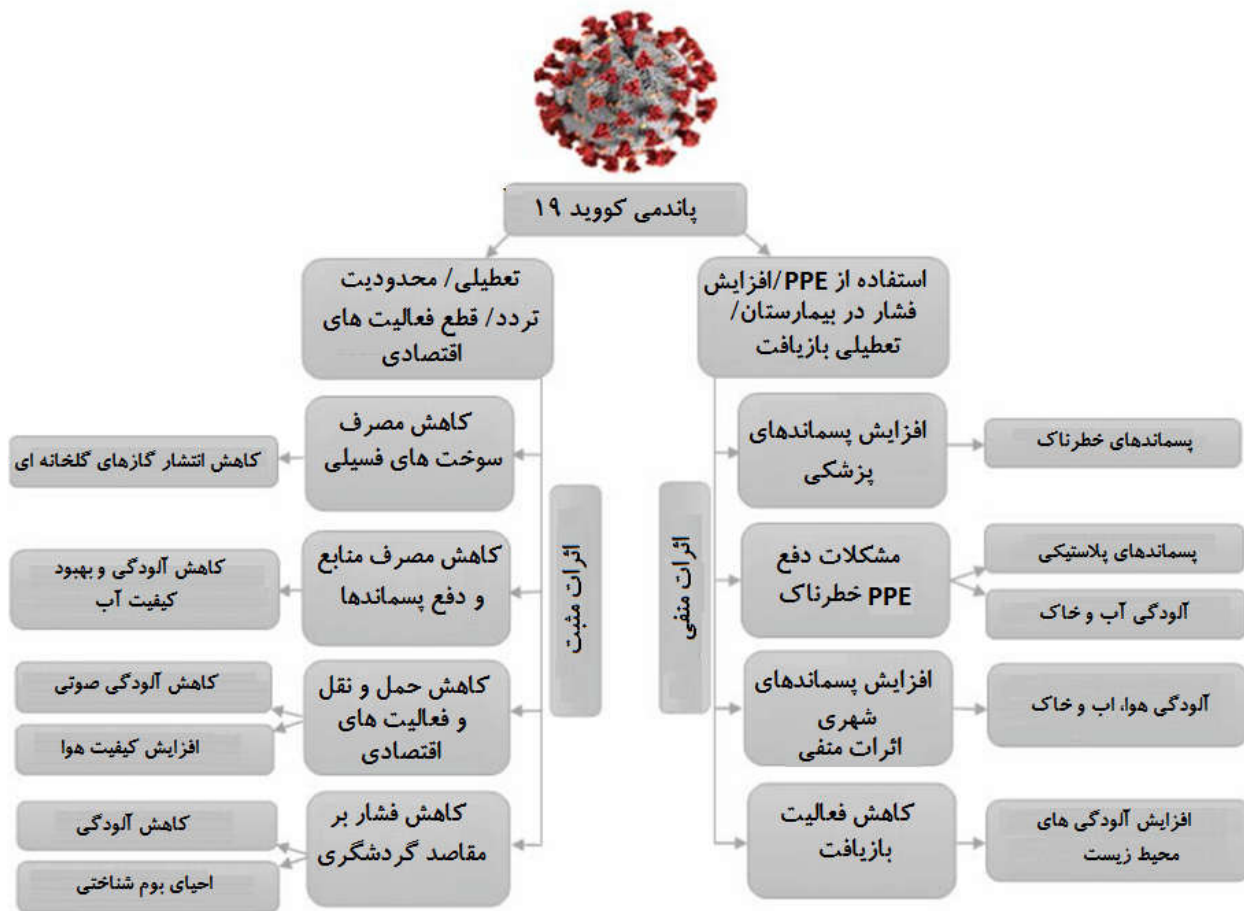
جدول ۶. میزان خسارت مالی و آمار بیکاری به تفکیک واحدهای گردشگری طی دوره اسفند ۱۳۹۸ الی بهار ۱۴۰۰

ردیف	واحد	بیکار/نفر	سهام (درصد)	خسارات / میلیارد ریال	سهام (درصد)
۱	مراکز اقامتی	۲۱۱۵۴	۴۷.۹	۲۸۴۴۳۲	۸۸.۶
۲	مراکز پذیرایی	۳۷۶۴	۸.۵	۸۲۴۹	۲.۶
۳	دفاتر مسافرتی	۶۰۷۰	۱۳.۸	۱۰۸۳۶	۳.۴
۴	بین راهی	۳۹۰۰	۸.۸	۹۰۵۱	۲.۸
۵	راهنمایان	۳۲۷۱	۷.۴	۲۱۱۱	۰.۷
۶	موسسات گردشگری	۱۶۳۰	۳.۷	۴۷۷	۰.۱
۷	اقامتگاه های بومگردی	۲۱۳۳	۴.۸	۲۹۴۶	۰.۹
۸	سایر	۲۲۱۶	۵.۰	۲۸۳۷	۰.۹
	جمع کل	۴۴۱۳۸	۱۰۰	۳۲۰۹۳۹	۱۰۰

ماخذ: گزارش معاونت گردشگری وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی به نقل از ایسنا مرداد ۱۴۰۰ قابل دسترس از

<https://www.isna.ir/news/1400050402529/>

از سوی دیگر شیوع این همه گیری آثار و پیامدهای بر محیط های طبیعی و چشم اندازها به عنوان مقاصد بوم گردان داشته است. اثرات و پیامدهای کووید ۱۹ بر محیط زیست را می توان از جنبه های مختلف بر محیط های طبیعی بررسی کرد. افزایش قرطینه، ممنوعیت بسیاری از فعالیت های صنایع، کاهش حمل و نقل و به دنبال آن کاهش بسیاری فعالیت های اقتصادی، میزان انتشار انواع آلاینده ها بر محیط های طبیعی و مقاصد گردشگری را کاهش داده است که این فرایندها در زمره اثرات مثبت بر محیط های طبیعی بوده اند. همچنین افزایش مصرف تجهیزات مراقبت بهداشتی، افزایش میزان بستری شدن در بیمارستان ها، مصرف آب بویژه آب مصرفی خانگی، کاهش فعالیت های بازیافت باعث افزایش انتشار آلایندها و پسماندها شده است. لذا این اثرات را می توان در زمره اثرات منفی بر محیط های طبیعی به طور عام و بوم گردی به طور اخص طبقه بندی کرد (شکل ۱۶).

شکل ۱۶. اثرات مثبت و منفی کووید ۱۹ بر محیط های طبیعی و مقاصد گردشگری

Source: Tanjena Rume (2020)

اثرات و پیامدهای شیوع کرونا بر نظام های اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی و بویژه گرد شگری در کشورهای مختلف بسیار متغیر است. این اثرات تا حدود زیادی به سبک زندگی افراد، جامعه و تعاملات بین المللی بستگی دارد. به همین دلیل به نظر می رسد با توجه به شیوع کرونا در آینده موضوع پایداری توسعه و همچنین تاب آوری در برابر انواع بلایای طبیعی از جمله بیماری های همه گیر بیش از پیش مورد توجه قرار گیرد، زیرا این همه گیری نشان داد که چقدر نظام های اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی و بویژه گردشگری حتی در کشورهای توسعه یافته نسبت به چنین بحران هایی آسیب پذیر هستند و تاب آوری کمی دارند. بنابراین توجه به موضوع پایداری و افزایش تاب آوری نظام های اجتماعی، اقتصادی و محیط زیستی و گردشگری در آینده و در بلند مدت از سوی جامعه بین المللی در زمره اثرات مثبت شیوع کرونا بوده است و جهان پساکرونا از نظر توجه به ملاحظات محیط زیستی و ملاحظات سلامت و بهداشت، ملاحظات افزایش تاب آوری بخش گردشگری و غیره بیشتر خواهد شد.

در ایران همزمانی بحران شیوع کرونا با تعطیلات سال نو و عید نوروز به عنوان بازه اصلی سفرهای داخلی و خروجی موجب شده است تا تمامی فعالان صنعت گردشگری با یک چالش ها و تنگناهای بی سابقه ای مواجه شوند. زیرا براساس تخمین های انجام شده طی بازه زمانی ۵ سال گذشته می توان اذعان کرد که سالیانه از ابتدای اسفندماه تا پایان فروردین ماه حدود ۱ میلیون

مسافرت خارجی توسط گردشگران ایرانی صورت می گرفت و حدود ۸۵۰ هزار گردشگری خارجی طی این مدت به کشور وارد می شدند. همچنین در طی این مدت حدود ۲۰ میلیون نفر سفر داخلی با ۷۵ میلیون شب اقامت (بر اساس میانگین نوروز ۱۳۹۸) توسط گردشگران داخلی ثبت می شده است که با توجه به شرایط کنونی این صنعت با رکود عمیقی مواجه شده است (مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، ۲۰۱۳۹۹).

کسب و کارهای حوزه گردشگری (داخلی، ورودی و خروجی) که یکی از موتورهای اشتغال و رشد در دوران تحریم و به صادرات نامرئی محسوب می شوند، در این وضعیت پیش آمده عملاً تعطیل شده و به عبارتی چرخ این صنعت اشتغال را نیز متوقف شده است و واحدها و فعالیتهای فراوانی در زنجیره وابسته به آن (از جمله اقامت، حمل و نقل، غذا و خوراک، مجتمع های تفریحی و سرگرمی و سایر واسطه های بالادستی و پایین دستی، مراکز بوم گردی و اقامتی) آسیب دیده و کارکنان آنها ممکن است کار خود را از دست بدهند. هرچند که به علت نارسایی نظام آماری منسجم در صنعت گردشگری کشور، نمی توان برآورد دقیقی از میزان اثرات ویروس کرونا بر صنعت گردشگری داشت، ولی بر اساس شواهد موجود و اظهارات دست اندرکاران امر، ایران اسلامی در سال ۱۳۹۸ میزان حدود ۸ میلیون گردشگر خارجی بوده (غالباً از کشورهای همسایه) که موجب شده است کشور از نظر میزان رشد در جذب گردشگر خارجی در میان سه کشور اول جهان قرار بگیرد که در صورت استمرار وضع موجود اثرات آن بر تمام زنجیره خدمات صنعت گردشگری به مراتب فزاینده خواهد بود (همان) در ایران، با فرض حدود ۲۴ میلیون نفر شاغل در کشور، سهم بخش گردشگری حدود ۲ میلیون نفر است. از این تعداد بیش از دو سوم آنها به صورت غیرمستقیم در صنعت گردشگری شاغل بوده و کسب درآمد می کنند (بخش پنهان) که در استخدام تأسیسات گردشگری نبوده و غالب آنها نیز به علت ماهیت فصلی بودن گردشگری، مشاغل فصلی هستند (بهار و تابستان فصول اصلی سفر). به علاوه بیش از ۸۰ درصد کسب و کارهای گردشگری از جنس بنگاه های کوچک و خرد هستند که بخش عمده ای از این شاغلان بدون پوشش بیمه به واسطه شغل و دارای اشتغال فصلی و فاقد پوشش بیمه ای هستند. حتی بسیاری از راهنمایان گردشگری که به طور مستقیم اشتغال آنها به گردشگری مربوط است در استخدام تأسیسات گردشگری نبوده و از پوشش بیمه ای خاصی برخوردار نیستند به طوری که حدود ۳ هزار نفر از این افراد هیچ گونه پوشش بیمه ای ندارند. لذا اعطای کمک و حمایت از تأسیسات گردشگری باعث می شود تا عملاً بخش زیادی از کسب و کارها و شاغلان مرتبط با صنعت گردشگری نتوانند از نتایج تصمیمات و اقدامات حمایتی دولت منتفع گردند. در نتیجه می توان گفت که بسته های حمایتی دولت برای تمامی فعالان، شاغلان و دست اندرکاران صنعت گردشگری کارآیی نداشته و صرفاً بخش بسیار محدودی از صنعت گردشگری را بهره مند خواهد نمود (همان).

به این ترتیب، شیوع ویروس کرونا منجر به از دست دادن میلیون ها شغل در ایران و جهان شده است و این آمار احتمالاً در آینده نیز افزایش خواهد یافت. سازمان جهانی گردشگری دولت ها را تشویق به حمایت و پشتیبانی از مشاغل و اقتصادهای گردشگری و بهبود شرایط جهت حفظ مشاغل و شرکت های کوچک و متوسط برای بازیابی مجدد برنامه های توسعه گردشگری بعد از بحران کرونا کرده است.

از سوی دیگر با توجه به اینکه بسیاری از بنگاه ها و کسب و کارهای بوم گردی، کسب و کارهای خرد با منابع مالی محدود هستند، لذا نسبت به این پاندمی آسیب پذیر هستند و بازگشت آنها به شرایط قبل از کووید ۱۹ در مقایسه با سایر کسب و کارها بسیار طولانی و بعضاً غیر ممکن خواهد بود. پیش بینی می شود که تاثیر کووید ۱۹ بر گردشگری ۵ تا ۷ سال به طول انجامد (مرکز پژوهش های توسعه و آینده نگری، ۲۰۱۳۹۹).

۲۰. مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۹)، درباره مقابله با شیوع ویروس کرونا (۲۱) - صنعت گردشگری و کرونا، معاونت

پژوهش های اجتماعی فرهنگی، دفتر مطالعات، آموزش و فرهنگ، شماره مسلسل: ۲۷۰۱۷۰۴۲

۲۱. مرکز پژوهش های توسعه و آینده نگری (۱۳۹۹)، کارگروه گردشگری، همایش ارائه یافته های مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا، سازمان برنامه و بودجه

- سازمان ملل در گزارش ماه جولای خود بازسازی بخش گردشگری را در ۵ اولویت به شرح زیر سناریوسازی کرده است:^۲
- در اولویت اول بر کاهش آثار و پیامدهای اجتماعی و اقتصادی بحران کووید ۱۹ تاکید شده است.
 - در اولویت دوم بر ارتقای تاب آوری در سراسر زنجیره ارزش صنعت گردشگری تاکید شده است.
 - در اولویت سوم نیز به حداکثر رساندن استفاده از تکنولوژی در بخش گردشگری به عنوان راهکار اصلی تاکید شده است.
 - در اولویت چهارم بر ترویج رشد پایدار و حفاظت از زیست‌بوم‌های طبیعی (رشد سبز) بخش بوم گردی تاکید شده است.
 - در اولویت پنجم نیز در پیوند و به موازات اولویت چهارم بر رویکردهای ارتقای مشارکت‌های مردمی برای فعال کردن بخش گردشگری برای حمایت بیشتر از اهداف توسعه پایدار و دسترسی به این اهداف تاکید شده است.

۸. جمع بندی

شیوع کووید ۱۹ در سال ۲۰۱۹ تمامی بخش‌های اقتصادی، اجتماعی و گردشگری را در تمامی جوامع توسعه یافته و در حال توسعه با شدت و ضعف‌های مختلف تحت تاثیر قرار داده و آثار مخربی را بر اقتصاد کشورهای جهان تحمیل کرده است. یکی از مهمترین بخش‌هایی که به شدت تحت تاثیر این بیماری فراگیر قرار گرفته است، بخش گردشگری و بویژه بوم گردی (اکوتوریسم) است، زیرا این بخش از گردشگری را عمدتاً کسب و کارهای خرد و جوامع روستایی تشکیل می‌دهند. به همین دلیل بسیار آسیب پذیر بوده و لطامات جبران ناپذیری در نتیجه این پاندمی متحمل شده اند.

باید توجه کرد که ماهیت صنعت گردشگری به طور عام و بوم گردی به طور خاص باعث می‌شود این صنعت در مقایسه با سایر صنایع به شدت نسبت به تکان‌های اقتصادی و همچنین شیوع کووید ۱۹ حساس است. زیرا در این صنعت از یک سو نقاط تولید و مصرف به صورت مکانی همزمان است. و از سوی دیگر نیز این صنعت به شدت به رفت و آمد گردشگران داخلی و خارجی وابسته است و به همین دلیل نیز این صنعت ارتباط تنگاتنگی با تعامل با سایر کشورها دارد. پس از شیوع کرونا موانع و مشکلات متعددی در خصوص حضور مسافران در مراکز گردشگری و تعطیلی تمامی زنجیره خدمات گردشگری اعم از اقامت، غذا و نوشیدنی، تفریحی و سرگرمی، حمل و نقل و خدمات مسافرتی در سراسر جهان بوجود آمده است. کسب و کارهای حوزه گردشگری که یکی از موتورهای محرکه اشتغال و رشد و به عنوان صادرات نامرئی محسوب می‌شوند، در نتیجه شیوع کووید ۱۹ تعطیل شده اند و کسب و کارها و اشتغال آنها نیز لطامات جبران ناپذیری را متحمل شده اند و تمامی ارکان و فعالیت‌ها در زنجیره وابسته با این صنعت (از جمله اقامت، حمل و نقل، غذا و خوراک، مجتمع‌های تفریحی و سرگرمی و سایر واسطه‌های بالادستی و پایین دستی) آسیب دیده اند که تداوم این شرایط ممکن است باعث از دست رفتن شغل بسیاری از فعالان این حوزه برای همیشه شود.

بر این اساس در این گزارش پس از ذکر مقدمه، تعاریف و طبقه بندی انواع گردشگری با تاکید بر بوم گردی ارائه شد. در ادامه مهمترین اسناد بین‌المللی و ملی مرتبط با گردشگری و بوم گردی مورد بررسی قرار گرفت و معیارهای مرتبط با بوم گردی که در این اسناد به آنها اشاره شده است، مورد بررسی قرار گرفتند. در ادامه مهمترین ظرفیت‌های بوم گردی کشور مورد بررسی قرار گرفت و این ظرفیت‌ها برای شماری از زیست‌بوم‌های طبیعی کشور از جمله جنگل‌ها، مناطق ساحلی و دریایی، بیابان‌ها و کویرهای ایران، مناطق تحت حفاظت سازمان حفاظت محیط زیست، تالاب‌ها، تنوع فرهنگی، عشایر و اقوام مختلف و سایر ظرفیت‌های بالقوه کشور برای بوم گردی مورد بررسی قرار گرفتند. پس از معرفی این ظرفیت‌ها آثار و پیامدهای کووید ۱۹ بر گردشگری به طور عام و بوم گردی به طور خاص مورد بررسی قرار گرفتند.

² .United Nations (2020), Policy Brief, COVID-19 and Transforming Tourism, available at: <https://coronomy.ir/uploads/org/2020/09/06/159936602735010800.pdf>

این بررسی نشان داد که پاندمی کووید ۱۹ برخی از کشورها که به شدت به گردشگری وابسته هستند و بخش اعظم تولید ناخالص داخلی آنها را بخش گردشگری تشکیل می دهد، بسیار آسیب پذیر کرده است. بویژه کشورهای جزیره ای کوچک در حال توسعه که از تنوع اقتصادی کمتری برخوردار بوده و به شدت وابسته به درآمدهای حاصل از گردشگری وابسته هستند، زیرا این کشورها به شدت به گردشگری وابسته هستند و بخش گردشگری، و خصوصا درآمدهای حاصل از بوم گردی بخش زیادی از اقتصاد آنها را شامل می شود. شیوع این بیماری از جنبه های مختلفی بر زنجیره گردشگری تاثیر گذاشته است. تاثیر کرونا بر بسیاری از مشاغل در زنجیره اقتصاد گردشگری از مرحله آموزش، حمل و نقل، هتل داری، رستوران داری، گردشگری، کمپ های بوم گردی، مهمانپذیر های روستایی و تمامی مشاغل زنجیره گردشگری تاثیر گذاشته و لطمات و خسارات اقتصادی و معیشتی جبران ناپذیری را بر این زنجیره برجای گذاشته است، که بازیابی و بازتوانی این ارکان مختلف این زنجیره مدت ها به طول می انجامد. لذا در صورتی که از این صنعت و بویژه بوم گردی حمایت به عمل نیاید اشتغال در بسیاری از این بخش ها از دست خواهد رفت زیرا بسیاری از آنها را کسب و کار های خرد تشکیل می دهند که تداوم این وضعیت می تواند به ورشکسته شدن بسیاری از فعالان و کسب و کارهای این حوزه شود.

این بررسی نشان داد که صنعت گردشگری بیشترین آسیب را در بین صنایع مختلف از کرونا متحمل شده است و باعث خروج حجم زیادی از سرمایه و منابع انسانی از این صنعت شده و به نظر می رسد ادامه این وضعیت می تواند به تشدید این خروج شود. با توجه به اینکه برگشت به حالت مطلوب در گردشگری مدت زمان بیشتری نسبت به صنایع دیگر نیاز دارد، لذا این موضوع باید در کنون توجه دولت قرار گیرد، لذا برای گذار از این دوره باید تدابیر و سیاست های حمایتی مناسبی مانند اصلاح قانون مالیات بر ارزش افزوده، بازنگری قوانین قدیمی و به روز رسانی آنها، اعطای تسهیلات و وام های کم بهره، کاهش هزینه های آب و برق، استمهال حق بیمه کارفرمان بخش گردشگری، استمهال بدهی ها و وام ها و سایر سیاست های مالی و پولی در دستور کار دولت قرار گیرد، در غیر این صورت بسیاری کسب و کارهای گردشگری، بویژه بوم گردی حتی پس از پایان این پاندمی قادر به ادامه فعالیت نخواهند بود.

۹. پیشنهادات، توصیه ها و مضامین سیاستی

برای گذار از این بحران باید ابتدا راهبردهای گذار متناسب با شرایط و ویژگی های کشور در سه باز زمانی کوتاه مدت، میان مدت و بلند مدت تدوین و اجرا شود، در راهبرد اول که باید در کوتاه مدت به اجرا درآید، می توان به ترمیم آثار و پیامدهای این همه گیری بر بخش گردشگری مورد توجه قرار گیرد. در این راهبرد، باید آن دسته از سیاست ها و راهکارهایی انتخاب شوند که در کوتاه ترین زمان ممکن برای مقابله با آثار و پیامدهای سوء این همه گیری تدوین و اجرا شوند. راهبرد دوم با عنوان تقویت و توانمند سازی است که در برگیرنده سیاست ها و راهکارهایی است که آثار و پیامدهای آنها بر بخش در میان مدت ظاهر می شوند و بالاخره راهبرد سوم با عنوان راهبرد توسعه دربرگیرنده مجموعه ای از سیاست ها و راهکارها است که با حمایت دولت و بخش های خصوصی آثار و پیامدهای آنها در بلند مدت آشکار می شوند. به طور خلاصه از مهمترین راهکارها در چارچوب راهبردهای یاد شده می توان به موارد زیر اشاره کرد:

- حمایت و پشتیبانی مالی دولت برای کسب و کارهای حوزه گردشگری بویژه بوم گردی
- ایجاد اجماع و تقویت همکاری های بین فعالان بخش کسب و کار گردشگری از طریق تشکیل اتحادیه ها و تشکلهای تخصصی و انتخاب مدیران گردشگری اصلح و کارآمد در بخش خصوصی و بخش دولتی
- کاهش هزینه های آب و برق مراکز بوم گردی با توجه به رکود و کساد درآمدی آنها
- استمهال حق بیمه کارفرمایان به منظور حمایت از اشتغال کارکنان مراکز بوم گردی

- اعطای معافیت مالیاتی برای پرداختهای مربوط به تاسیسات زیرساختی در حوزه گردشگری
- افزایش تبلیغات و معرفی ظرفیت های گردشگری کشور بویژه بوم گردی به عنوان مقاصد گردشگری ایمن و مطمئن پیش از پایان دوره کووید ۱۹
- تهیه و تدوین ضوابط و مقررات و پروتکل بهداشتی سفر در دوران کرونا و معرفی گسترده رسانه ای به مردم
- ارتقای آموزش کارشناسان خبره و متخصصان در زمینه اقامتگاه های بوم گردی در دوران شیوع کووید ۱۹ و پس از شیوع این بیماری
- ارایه تسهیلات و استمهال بدهی های کسب و کارهای بوم گردی
- توسعه سیستم مجازی بازاریابی و فروش صنایع دستی
- بررسی فرصت های سرمایه گذاری در حوزه گردشگری و ایجاد بسترهای لازم برای توسعه بوم گردی در کشور
- ایجاد تسهیلات لازم برای برقراری ارتباط با برنامه ریزان گردشگری بازارهای هدف گردشگری
- تقویت بازارهای کوچک صنایع دستی در اقامتگاه های روستایی به منظور معرفی و فروش آثار روستاییان در راستای توسعه معیشت های جایگزین
- توانمند سازی و آموزش جوامع محلی از جمله اعضای شوراهای اسلامی شهر و روستا از نتایج و اثرات زودبازده توسعه و رونق گردشگری به خصوص بوم گردی

منابع و ماخذ

- عربشاهی کریزی، احمد، مرتضی آریان فر (۱۳۹۲) فصلنامه جغرافیایی فضای گردشگری، دوره ۳، شماره ۹، صص ۱۵۲-۱۳۳
- فرجی راد، عبدالرضا، سمیه آقاجانی (۱۳۸۸)، تحلیلی نو پیرامون گردشگری و جدیدترین طبقه بندی آن، فصلنامه جغرافیایی سرزمین، علمی - پژوهشی، سال ششم، شماره ۲۳،
- آقاجانی، سمیه (۱۳۸۳)، قابلیت ها و محدودیت های توسعه استان گیلان در زمینه گردشگری، مجموعه مقالات همایش منطقه ای علمی - پژوهشی گیلان و برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ایران، صص ۹۶-۹۳
- فرجی راد، عبدالرضا، سمیه آقاجانی (۱۳۸۸)، تحلیلی نو پیرامون گردشگری و جدیدترین طبقه بندی آن، فصلنامه جغرافیایی سرزمین، علمی - پژوهشی، سال ششم، شماره ۲۳
- سازمان جهانی گردشگری (۱۳۷۹)، برنامه ریزی توریسم در سطح ملی و منطقه ای، ترجمه دکتر بهرام رنجبریان - محمد زاهدی، انتشارات جهاد دانشگاهی، اصفهان
- رضوانی؛ علی اصغر (۱۳۸۲)، جغرافیا و صنعت توریسم، پیام نور، تهران.
- سازمان جهانی گردشگری (۱۳۷۹)، برنامه ریزی توریسم در سطح ملی و منطقه ای، ترجمه دکتر بهرام رنجبریان - محمد زاهدی، انتشارات جهاد دانشگاهی، اصفهان.

- معاونت برنامه ریزی و نظارت راهبردی رییس جمهور (۱۳۹۳)، راهنمای اکوتوریسم و طبیعت گردی در حوضه های آبخیز، معاونت نظارت راهبردی (امور نظام فنی)، سازمان جنگل ها، مراتع و آبخیزداری کشور، معاونت آبخیزداری، دفتر طرح ریزی و هماهنگی آبخیزداری
- معاونت برنامه ریزی و نظارت راهبردی رییس جمهور (۱۳۹۳)، راهنمای اکوتوریسم و طبیعت گردی در حوضه های آبخیز، معاونت نظارت راهبردی (امور نظام فنی)، سازمان جنگل ها، مراتع و آبخیزداری کشور، معاونت آبخیزداری، دفتر طرح ریزی و هماهنگی آبخیزداری
- کنفرانس سازمان ملل درباره محیط زیست و توسعه: دستور کار ۲۱ (۱۳۷۷) حمید طراوتی، امیر ایافت؛ انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست و برنامه عمران سازمان ملل متحد (UNDP)
- آینده ای که می خواهیم، دستاوردهای کنفرانس سازمان ملل متحد پیرامون توسعه پایدار (ریو+۲۰)، ۱۳۹۱، ترجمه دکتر مجید شفیعی پور، نرگس صفار، سازمان حفاظت محیط زیست
- راهنما و دستورالعمل گردشگری پایدار در منطقه زاگرس مرکزی (۱۳۹۴)، طرح حفاظت از تنوع زیستی در چشم انداز زاگرس مرکزی با مشارکت کلیه ذینفعان و ذیربطان در سطوح ملی و استانی اصفهان، چهارمحال و بختیاری، فارس و کهگیلویه و بویراحمد، انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست
- دگرگون ساختن جهان ما: دستور کار ۲۰۳۰ برای توسعه پایدار (۱۳۹۳)، مهر ناز پیروز نیک، انتشارات سازمان ملل متحد، کمیسیون ملی یونسکو در ایران
- رخشانی نسب، حمیدرضا؛ اصغر ضرابی (۱۳۸۸)، چالش ها و فرصت های توسعه اکوتوریسم در ایران"، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر، مجله علمی پژوهشی فضای جغرافیایی، سال نهم، شماره ۲۸
- قنبری. یوسف، سمیه محمود صالحی (۱۳۹۴)، اکوتوریسم در ایران و چالش های پیش روی آن، راهبرد توسعه، شماره ۴۳، پاییز
- عملکرد سازمان، جنگل ها، مراتع و آبخیزداری کشور (۱۳۹۵)، گروه آمار و اطلاعات دفتر برنامه ریزی، ۱۳۹۶
- سازمان حفاظت محیط زیست ۱۳۹۸، دفتر زیستگاهها و امور مناطق
- سازمان حفاظت محیط زیست، (۱۳۹۵) راهبردها و برنامه عمل ملی حفاظت از تالابهای جمهوری اسلامی ایران
- مطالعات سند ملی آمایش سرزمین، بخش میراث فرهنگی و گردشگری، (۱۳۹۸)، سازمان برنامه و بودجه، مرکز پژوهش های توسعه و آینده نگری
- مسعود مطلبی، (۱۳۸۷) جغرافیای سیاسی اقوام ایرانی، نشریه زمانه، دوره ۷ ، شماره ۷۹ ؛ از صفحه ۱۶ تا صفحه ۲۴
- سند ملی توسعه و مدیریت طبیعت گردی کشور، ۱۳۸۶. سازمان میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری
- Holden, A., (2000): Environment and Tourism, Routledge, London, England
- UNWTO (2020), World Tourism Barometer, Volum 18, Issue 2 available at: https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-05/UNWTO_Barom20_02_May.pdf
- United Nations (2020), Policy Brief, COVID-19 and Transforming Tourism, available at: <https://coronomy.ir/uploads/org/2020/09/06/159936602735010800.pdf>
- World Economic Forum (2020), COVID-19: These countries are most at risk from falling tourism available at:

<https://www.weforum.org/agenda/2020/07/coronavirus-covid19-travel-tourism-gdp-economics/>

- UNCTAD (2021), COVID-19 AND TOURISM-AN UPDATE, Assessing the economic consequences, available at: https://unctad.org/system/files/official-document/ditcinf2021d3_en_0.pdf
- مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۹)، درباره مقابله با شیوع ویروس کرونا (۲۱) - صنعت گردشگری و کرونا، معاونت پژوهش های اجتماعی فرهنگی، دفتر مطالعات، آموزش و فرهنگ، شماره مسلسل: ۲۷۰۱۷۰۴۲
- مرکز پژوهش های توسعه و آینده نگری (۱۳۹۹)، کارگروه گردشگری ، همایش ارائه یافته های مطالعات پشتیبان تدوین برنامه پسا کرونا، سازمان برنامه و بودجه
- United Nations (2020), Policy Brief, COVID-19 and Transforming Tourism, avlable at: <https://coronomy.ir/uploads/org/2020/09/06/159936602735010800.pdf>
- Tanjena Rume , S.M. Didar-Ul Islam (2020), Environmental effects of COVID-19 pandemic and potential strategies of sustainability, Heliyon, Volume 6, Issue 9, available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405844020318089>